

ETIKA KAO SREDNJOŠKOLSKI NASTAVNI PREDMET - STANJE, PRAKSA I INOVATIVNA RJEŠENJA

Radun, Antonela

Master's thesis / Diplomski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:157372>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

DIPLOMSKI RAD

**ETIKA KAO SREDNJOŠKOLSKI NASTAVNI PREDMET -
STANJE, PRAKSA I INOVATIVNA RJEŠENJA**

ANTONELA RADUN

Split, 2025.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

DIPLOMSKI RAD

**ETIKA KAO SREDNJOŠKOLSKI NASTAVNI PREDMET -
STANJE, PRAKSA I INOVATIVNA RJEŠENJA**

Studentica: Antonela Radun

Mentor: izv. prof. dr. sc. Bruno Ćurko

Split, 2025.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. ETIKA KAO PREDMET U SREDNJIM ŠKOLAMA U EUROPI I SVIJETU.....	2
2.1. POUČAVANJE ETIKE U SVIJETU	3
2.2 EUROPSKI TRENDOMI POUČAVANJA ETIKE	6
2.2.1. Ograničena uloga religije u obrazovanju	7
2.2.2. Povezana prošlost, složena sadašnjost	9
2.2.3. Snažna uloga religije u obrazovanju	19
3. ETIKA KAO PREDMET U SREDNJIM ŠKOLAMA U HRVATSKOJ	23
3.1. Eksperimentalni kurikulum nastavnog predmeta “Svijet i ja”	26
3.2. Kurikulum nastavnog predmeta “Etika”	32
4. DOBRE I LOŠE PRAKSE ETIKE U SREDNJIM ŠKOLAMA.....	39
4.1. Religijsko srednjoškolsko obrazovanje u državama Europe.....	40
4.2. Vjeronauk u školama - DA/NE?	44
4.3. Pogrešni pristup poučavanju predmeta Etike	46
4.4. Podučavanje etike u srednjim školama: <i>Deweyjev izazov</i>	46
4.5. Dobri i loši pristupi podučavanja etike u srednjoškolskom obrazovanju	48
4.6. Debata - loša metoda podučavanja etike?	50
5. NOVI IZAZOVI - INOVATIVNA RJEŠENJA	53
5.1. “O istini i laži u politici pod okriljem suvremenih medija”	53
5.2. Lažne vijesti i Teorija sposobnosti.....	54
5.3. Predviđanje i objašnjavanje kibernetičke etike (<i>cyber ethics</i>) kroz etičke teorije	58
5.4. Obrazovanje u doba “woke” kulture	59
5.5. Dokument o kulturi otkazivanja (<i>Cancel Culture Whitepaper</i>).....	59
5.6. Etika Umjetne Inteligencije (AI), UNESCO Okvir kompetencija za AI i Smjernice za korištenje GenAI-a u obrazovanju i istraživanju	60
5.7. Utjecaj digitalnih medija na razvoj djece.....	64
5.8. Neformalno obrazovanje; “EVE - Etičko i vrijednosno obrazovanje”	66
5.9. Kritika udžbenicima iz Etike - Metoda: “Napiši svoj udžbenik!”	68
6. Zaključak.....	77
Literatura.....	78
Popis priloga	90
Sažetak	91
Summary	91

1. UVOD

Etika je filozofska disciplina kojoj je predmet podučavanja moral, odnosno sustav vrijednosti i načela koja određuju što je ispravno, a što pogrešno u ljudskom djelovanju. Bavi se temama poput dobrog i lošeg, pravednog i nepravednog, dužnosti, vrline i odgovornosti. Uloga nastavnog predmeta etike u oblikovanju moralnog i društvenog tkiva zajednice odavno postaje sve važnija, a danas, više nego ikada, postoji sve veća potreba za formalnim etičkim obrazovanjem. Kako društva postaju sve raznolikija i međusobno povezanija, etički izazovi s kojima se suočavaju pojedinci i zajednice postaju složeniji. Pitanja poput odgovornosti prema okolišu, socijalne pravde, jednakosti i digitalne privatnosti zahtijevaju etičku pismenost i kritičko mišljenje od strane građana. Kao odgovor na to, diljem svijeta raste trend integracije etike kao predmeta unutar srednjoškolskih obrazovnih sustava, a ponegdje i u osnovnim školama. Ovaj rad ispituje provedbu etičkog obrazovanja u srednjim školama, s posebnim naglaskom na Hrvatsku. Primarni cilj je istražiti kako različite zemlje uključuju etiku kao školski predmet, identificirati učinkovite prakse i izazove te istaknuti inovativna rješenja koja bi se mogla primijeniti u hrvatskom obrazovnom sustavu. Oslanjajući se na primjere iz svijeta, istraživanje nastoji razumjeti potencijal etičkog obrazovanja u poticanju moralnog rasuđivanja, razvoja karaktera i društvene odgovornosti među učenicima.

Prvi dio istraživanja pružit će pregled postojećih praksi etičkog obrazovanja na globalnoj razini, analizirajući studije slučaja zemalja s uspostavljenim programima nastavnog predmeta Etika. Posebna pažnja bit će posvećena prednostima i izazovima zabilježenim u tim sustavima, uz analizu korištenih pedagoških pristupa. Zatim će se rad usmjeriti na hrvatski kontekst, gdje postoji Etika kao nastavni predmet koji je organizacijska alternativa Vjeronauku, ali postoje i etičke teme unutar drugih predmeta. Kroz ovu komparativnu analizu, cilj je procijeniti učinkovitost trenutnih praksi u Hrvatskoj te predložiti nove strategije za poboljšanje poučavanja etike u srednjim školama. Također, rad će se baviti inovativnim pedagoškim alatima i kurikulumima koji bi mogli unaprijediti etičko obrazovanje. Od interaktivnih i tehnološki potpomognutih metoda podučavanja do interdisciplinarnih pristupa koji povezuju etiku s predmetima poput povijesti, znanosti i digitalnog građanstva, ove će se inovacije istražiti zbog njihovog potencijala da etiku učine zanimljivijom i učinkovitijom za učenike.

Istražujući globalne i lokalne kontekste, ovaj rad ima za cilj ponuditi preporuke koje će pridonijeti razvoju zaokruženog, na etici usmjerenog obrazovnog okvira u Hrvatskoj. Na taj način, rad će odgovoriti na ključna pitanja o tome kako etičko obrazovanje može postati pristupačnije, relevantnije i transformativnije u životima mladih.

2. ETIKA KAO PREDMET U SREDNJIM ŠKOLAMA U EUROPI I SVIJETU

U globalnom obrazovnom kontekstu, etika kao školski predmet nema tako dugu tradiciju kao filozofija, ali u posljednjih dvadesetak godina postaje sve prisutnija, često kao alternativa vjeronauku. Njena implementacija varira među državama - negdje je obvezni predmet (npr. Mađarska), negdje izborni (npr. Finska), a u nekim zemljama integrirana je u druge discipline poput filozofije, građanskog odgoja ili prava (npr. Bugarska, Grčka, Austrija).¹

UNESCO-ova studija *Philosophy: A School of Freedom* (2007) pokazuje da se etika u obrazovanju učestalo kroz povijest povezuje s religijom, osobito u europskim obrazovnim sustavima. Primjerice, u Njemačkoj su vjeronauk i etika važni školski predmeti, pri čemu vjeronauk ima poseban pravni status u Temeljnem ustavu. Učenicima koji ne pohađaju vjeronauk omogućeno je izučavanje etike ili filozofije. Slični modeli postoje u Finskoj (*Etika i filozofija života*), Irskoj (*Državni vjeronauk*), Luksemburgu (*Moralno obrazovanje*), Litvi, Estoniji i Norveškoj. Šire gledano, mnoge zemlje kombiniraju etiku, filozofiju i religijsko obrazovanje na različite načine.²

Jedan od izraženijih trendova u europskom obrazovanju jest uvođenje etike kao alternativu vjeronauku, što je vidljivo u Austriji, Španjolskoj, Hrvatskoj i Finskoj. Iako nazivi predmeta variraju (*Građansko obrazovanje, Osnove religijskih kultura i sekularne etike*), njihova svrha ostaje ista - osigurati učenicima koji ne pohađaju vjeronauk alternativu moralnog obrazovanja. No, u praksi se često događa da predmeti etike više nalikuju građanskom odgoju nego sustavnom etičkom kurikulumu.³

B. Ćurko u svojoj disertaciji *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike* (2012) identificira tri pristupa nastavi etike: 1) Etika kao teorijski predmet - *fokus na filozofske teorije i povijest etike* (npr. Mađarska, Turska), 2) Etika kao moralni odgoj - *usvajanje pravila tradicionalno dobrog ponašanja* (npr. Japan, Južna Koreja), 3) Etika kao razvoj kritičkog mišljenja - *"kritičko promišljanje etičkih problema"*⁴

¹ Ćurko, B. (2012). *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike* (Doktorska disertacija), Filozofski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, str. 216-247.

² UNESCO. (2007). *Philosophy, a School of Freedom - Teaching philosophy and learning to philosophize: Status and prospects*. str. 55.

³ Jackson, R., Miedema, S., Weisse, W., Willaime, J.P. (2007). *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*.

⁴ Ćurko, B. (2012.) *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike* (Doktorska disertacija), Filozofski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, str. 216.

2.1. POUČAVANJE ETIKE U SVIJETU

Poučavanje etike u srednjim školama prilagođava se kulturnim, vjerskim i filozofskim specifičnostima svake zemlje. Etičko obrazovanje cilja razviti moralnu svijest, kritičko mišljenje i sposobnost donošenja etičkih odluka. U suvremenim obrazovnim sustavima često se naglašava sekularni pristup etici, no pritom se postavlja pitanje može li se potpuno zanemariti religijska perspektiva. Iako etika može postojati izvan religije, teško je u potpunosti ignorirati povijesni, kulturni i filozofski utjecaj religijskih tradicija na moralno promišljanje. A kako se etika često nudi kao alternativa vjeronauku, ključno je razmotriti i na koji način etičko obrazovanje može poučavati o religiji iz etičke perspektive kako bi zadovoljilo potrebe pluralističkih društava.

Sjedinjene američke države (SAD)

U SAD-u se Etika poučava unutar šireg spektra predmeta poput društvenih znanosti, (prirodne) znanosti ili filozofije. Naglasak je na razvijanju vještina etičkog odlučivanja te poticanju učenika da uzmu u obzir različite perspektive, uključujući ljudska prava, pravičnost i pravdu. Neke srednje škole nude specijalizirane etičke predmete, osobito u privatnim ili vjerskim školama. Programi poput obrazovanja o karakteru (*Character Education*) također uvode moralne i građanske vrline.⁵ Škole poput Kent Place-a u New Jerseyu koriste metodu donošenja etičkih odluka, gdje se učenicima predstavljaju etičke dileme i potiče ih se na istraživanje sukobljenih vrijednosti poput lojalnosti naspram integriteta. Učenici sudjeluju u igranju uloga, analizama slučajeva i kreativnim formatima poput pisanja pjesama ili snimanja videa kako bi izrazili svoje razumijevanje etičkih pitanja. Ovaj pristup promiče kritičko mišljenje, empatiju i pomaže učenicima u razvoju vještina prosudbe analizirajući stvarne situacije.⁶

Kanada

U Kanadi se etičko obrazovanje često usredotočuje na razvoj vještina raspravljanja kroz analizu slučajeva koji izazivaju učenike da procijene moralne sukobe. U nekim regijama to je integrirano s građanskim obrazovanjem, s ciljem poticanja ne samo etičkog ponašanja nego i osjećaja građanske odgovornosti. Etičke dileme uvode se postupno kako bi bile u skladu s kognitivnim razvojem učenika. Dokument “*A Survey of Ethics Curriculum in Canadian Initial Teacher*

⁵ Ward, S. (2020). *Reconceptualizing the teaching of ethics in a global classroom*. International Journal of Ethics Education 5, no. 1. str. 39-50.

⁶ Lee, L. (2019). *The Benefits of Teaching Ethical Dilemmas*. Edutopia.. July 18. Dostupno na: <https://www.edutopia.org/article/benefits-teaching-ethical-dilemmas>

Education” analizira integraciju etičkog obrazovanja u programe za pripremu učitelja u Kanadi. Oko 53% institucija zahtijeva barem jedan tip kursa etike, no, ne vidi nužno i potrebu etike kao zasebnog i obaveznog predmeta. Većina nastavnika smatra etiku ključnim dijelom profesionalnog razvoja, iako postoji rasprava o potrebi zasebnog programa, izazovi uključuju pretrpanost kurikuluma i nedostatak smjernica, no postoji konsenzus o važnosti etičkog obrazovanja. Pristupi variraju, od zasebnih predmeta do integracije etike u druge predmete, s ciljem razvijanja svijesti o profesionalnim odgovornostima i etičkim pitanjima.⁷

Etiopija

U Addis Abebi, građansko i etičko obrazovanje (CEE) dio je kurikuluma, a učitelji igraju ključnu ulogu u oblikovanju moralnog mišljenja učenika. Program naglašava konstruktivističku pedagogiju, gdje se učenike potiče da se angažiraju u društvenim pitanjima, poboljšavajući svoju građansku svijest i toleranciju. Učiteljeva uvjerenja i pristupi značajno utječu na provedbu kurikuluma, s naglaskom na promicanje građanske kompetencije i etičkog ponašanja.⁸

Rad “‘*Just keep silent*’. *Teaching under the control of authoritarian governments: A qualitative study of government schools in Addis Ababa, Ethiopia*” istražuje praksu bivše vladajuće stranke Etiopije. Etiopska narodna revolucionarna demokratska fronta (EPRDF), upravljala je učiteljima kako bi uskladila njihovo ponašanje s političkim ciljevima režima. Korištenjem kvalitativnih podataka prikupljenih 2018. godine od 77 sudionika u Adis Abebi, studija pokazuje kako su rutinski mehanizmi upravljanja obrazovanja postali alati za nadzor i kažnjavanje, stvarajući klimu straha. Ova stroga kontrola ograničila je slobodu djelovanja učitelja i uzrokovala profesionalnu izolaciju. I nakon promjena u političkom sustavu Etiopije, ovi nalazi ističu stalne poteškoće s kojima se učitelji suočavaju u autoritarnom okruženju, postavljajući pitanje kako obrazovanje može promicati demokraciju i mir u takvim uvjetima. Ističe kako učitelji često pod pritiskom autoritarnog režima, moraju balansirati između zahtjeva vlade i političke stvarnosti koju doživljavaju oni i njihovi učenici, stvarajući napetosti u učionici. U Etiopiji je EPRDF koristio obrazovni sustav za političku indoktrinaciju i regrutaciju stranačkih članova, a učitelji su bili prisiljeni surađivati pod prijetnjom kazne. Studija pokazuje da autoritarni režimi često koriste naizgled neutralne obrazovne upravljačke metode, poput disciplinskih i kaznenih mjera, kako bi osigurali poslušnost.

⁷ Maxwell, B., Tremblay-Laprise, A.A., Filion, M. (2015). *A survey of ethics curriculum in Canadian initial teacher education*. McGill Journal of Education 50(1). str. 15-37.

⁸ Habte, A., Bishaw, A., Lechissa, M. (2021). *Beyond policy narratives: exploring the role of pedagogical beliefs in classroom practices of secondary school Civics and Ethical Education teachers*. Smart Learning Environments 8(1). str. 1-26.

Primjer Etiopije koristi se za istraživanje kako mehanizmi autoritarne kontrole stoje u suprotnosti sa studentima usmjerenim podučavanjem i građanskim obrazovanjem, koje se promiču na lokalnoj i međunarodnoj razini. Rad pruža ključne uvide u izazovne provedbe nacionalnih obrazovnih programa u autoritarnim kontekstima, pridonoseći širim raspravama o ulozi obrazovanja u izgradnji mira i demokracije. Istraživanje evidentira kako autoritarne vlade mogu koristiti rutinske obrazovne sustave za kontrolu učitelj i gušenje neslaganja, kao što je to vidljivo u Etiopiji. Učitelji se suočavaju s velikim izazovima pa izbjegavaju političke teme, što dodatno komplicira njihovu ulogu u promicanju aktivnog građanstva i kritičkog mišljenja u učionici.⁹

Australija

U Australiji, etičko obrazovanje se sve više integrira u širi obrazovni program, posebno kroz okvire predmeta Filozofija i Etika u srednjim školama. Ovi predmeti potiču kritičko mišljenje, razmatranje moralnih dilema i diskusije o društvenim vrijednostima i ljudskim pravima. Naglasak je na razvijanju osobne odgovornosti i sposobnosti etičkog rasuđivanja u različitim društvenim kontekstima.¹⁰ U državama poput Novog Južnog Walesa, program *Primarna Etika* nudi sekularnu opciju kao alternativu Vjeronauku. Kurikulum naglašava filozofsko ispitivanje i vještine donošenja odluka. Učenici raspravljaju o stvarnim problemima i potiče ih se da kritički razmišljaju o etičkim pitanjima pravde, poštenja i prava, pomažući im u izgradnji moralnog okvira za navigaciju složenim društvenim izazovima.¹¹

Južna Afrika

U Južnoj Africi, etičko obrazovanje značajno se razvilo, posebno u post-aparthejdskom razdoblju kada nastaje sveobuhvatna nova politika za podučavanje etike i vjerske raznolikosti u školama. Ovaj model promiče kooperativni pristup gdje su ustavne vrijednosti poput državljanstva i ljudskih prava središnje u etičkom obrazovanju.¹² Južnoafričko vijeće za nastavnike (SACE) naglašava profesionalnu etiku kao ključnu komponentu obrazovanja učitelja. Kurikulum integrira etiku u širu građansku i obrazovnu politiku ljudskih prava, s naglaskom na promicanje vrijednosti poput jednakosti, socijalne pravde i demokracije. Programi religijskog i moralnog obrazovanja često

⁹ Weigele, A, Brandt, C.O. (2022). *'Just keep silent'. Teaching under the control of authoritarian governments: A qualitative study of government schools in Addis Ababa*, Ethiopia, International Journal of Educational Development, Volume 88.

¹⁰ Forster, J.D. (2012). *Codes of ethics in Australian education: Towards a national perspective*. Australian Journal of Teacher Education 37(9). str. 1-18.

¹¹ UNODC; Malan, D., Lang, J., Zer-Gutman, L., Cooper, T., Desmet, C., Epley, N. et al. (2018). *Education for Justice (E4J) University Module Series: Integrity & Ethics Teaching Guide*.

¹² Ward, S. (2020). 39-50.

uključuju etičke lekcije s ciljem poticanja tolerancije, poštovanja različitosti i razumijevanja ustavnih vrijednosti u učionicama.¹³

Svaka zemlja prilagođava svoj pristup podučavanju etike prema nacionalnim vrijednostima, kulturnim normama i obrazovnim ciljevima. Iz navedenih primjera možemo istaknuti globalni trend prema integraciji etike u šire obrazovne ciljeve, s fokusom na kritičko mišljenje, ljudska prava i razvoj osobne odgovornosti unutar demokratskih društava.

2.2 EUROPSKI TREND OVI POUČAVANJA ETIKE

U istraživanju EARS-a iz 2010. na temelju 17 zemalja identificirani su tri temeljna trenda koji oblikuju odnos obrazovanja i religije u Europi. Ovi trendovi odražavaju promjene u društvenim strukturama, sve veću pluralnost i proces sekularizacije, a ključna su osnova za razumijevanje suvremenog položaja etike u školama.

Prvi trend odnosi se na sve veću važnost etike kao zamjene za tradicionalni Vjeronauk. U pluralističkim društvima poput Austrije, Hrvatske i Finske, nastavni predmeti s nazivima „*Etika*“, „*Građanski odgoj*“ ili „*Osnove religijskih kultura i sekularne etike*“ osiguravaju sekularnu alternativu. Cilj ovih predmeta nije samo prenošenje tradicionalnih moralnih normi, već pružanje sveobuhvatnog okvira za razvoj kritičkog mišljenja i moralne pismenosti. Na taj način, učenicima se omogućuje da steknu temeljitu etičku osnovu, dok se ujedno potiče razumijevanje suvremenih društvenih izazova, čime se otvara prostor za konstruktivnu raspravu o univerzalnim vrijednostima.

Drugi trend ističe rastuće napetosti koje proizlaze iz sve veće etničke i vjerske raznolikosti. Primjeri iz zemalja poput Austrije, Španjolske i Njemačke pokazuju kako inkluzivni modeli nastave nastoje integrirati elemente islamskih tradicija u okviru tradicionalnog Vjeronauka. U nekim slučajevima, zajednički satovi vođeni od strane predstavnika različitih vjerskih zajednica nastoje stvoriti inkluzivniji obrazovni okvir, dok druge zemlje, poput Danske i Francuske, zadržavaju strogi sekularni pristup. Ova podjela ukazuje na potrebu balansiranja između očuvanja kulturnog naslijeđa i zahtjeva za integracijom te potvrđuje da suvremeno obrazovanje mora biti osjetljivo na specifične društvene kontekste.

¹³ South African Council for Educators. (2018). *SACE PROFESSIONAL TEACHING STANDARDS (PTSS)*. SACE PTS for Gazette.

Treći trend odnosi se na utjecaj nacionalnih političkih i društvenih promjena na obrazovne politike. U postkomunističkim državama, primjerice u Hrvatskoj, Rusiji i Srbiji, promjene u političkoj strukturi dovele su do ponovnog jačanja utjecaja tradicionalnih religijskih institucija. Istovremeno, ove zemlje nastoje osigurati paralelnu ponudu sekularnih obrazovnih opcija. U Hrvatskoj, povijesni povratak Vjeronauka potaknuo je razvoj alternativnih modela poučavanja etike, koji teže povezivanju tradicionalnih moralnih vrijednosti s modernim zahtjevima pluralističkog društva. Slične promjene zabilježene su i u Španjolskoj te Irskoj, gdje se reforme nastoje uskladiti s novim društvenim i političkim okolnostima, a rezultirajući modeli nastave postaju sve inkluzivniji i prilagođeniji suvremenoj demografiji.

Osim ovih glavnih trendova, studija ukazuje i na specifične izazove u implementaciji kurikuluma. Primjerice, u zemljama s izraženom tradicijom sekularnosti, poput Francuske i Švedske, nastava o religijskim temama odvija se s posebnim naglaskom na objektivnu analizu, bez promicanja ideoloških stavova. Iako se takav pristup često cijeni, on istovremeno izaziva rasprave o granicama neutralnosti, osobito u kontekstu sve većeg broja učenika iz različitih vjerskih zajednica. Na taj način, osiguravanje ravnoteže između neutralnosti i inkluzivnosti postaje ključni izazov za obrazovne institucije, što zahtijeva kontinuirano prilagođavanje nastavnih programa. Kroz ove trendove, jasno je da europski obrazovni sustavi nastoje odgovoriti na zahtjeve suvremenog društva, gdje se tradicionalne vrijednosti moraju reinterpretirati kroz prizmu pluralizma i sekularizma. Unatoč različitim pristupima, zajednički cilj ostaje - osposobiti učenike za kritičko promišljanje i djelovanje u kompleksnom, globaliziranom svijetu.¹⁴

2.2.1. Ograničena uloga religije u obrazovanju

Zemlje poput Francuske i Švedske imaju jasnu odvojenost crkve od države. Religija se u školama poučava iz sekularne, objektivne perspektive, naglašavajući njezinu povijesnu i kulturnu važnost. Unatoč toj odvojenosti, postoje napetosti, poput rasprava u Švedskoj o tome je li sekularno obrazovanje postalo previše ateističko, te političkih pitanja u Francuskoj, naglašenih događajima poput ubojstva Samuela Patyja.¹⁵

Francuska

Francuski obrazovni sustav temelji se na načelu sekularizma (*laïcité*), nakon zakona o sekularizaciji iz 1882. godine, koji su uklonili vjersko obrazovanje iz javnih škola, religija se općenito

¹⁴ Amati, G., Khalil, M. F., Tessier, L., Clerx, A. (2021). *EARS dossier Education and Religion in Europe*. str. 73-77.

¹⁵ Amati, G., Khalil, M. F., Tessier, L., & Clerx, A. (2021). str. 79.

ne podučava kao zaseban predmet, osim u privatnim vjerskim školama pod određenim ugovorima s državom. Međutim, aspekti religije i dalje su prisutni u kurikulumu, ali se podučavaju iz povijesne, kulturne i društvene perspektive, a ne na temelju vjerskih uvjerenja. Kao što je predsjednik François Hollande naglasio 2015. kako religija nema formalno mjesto u školama, no da to ne znači da se o religijskim temama ne raspravlja. Jedina iznimka je regija Alsace-Moselle, gdje se i dalje prakticira konfesionalna nastava zbog povijesnih sporazuma. Tijekom 1990-ih prepoznat je problem vjerske nepismenosti učenika, što je potaknulo preporuke (Debrayov izvještaj, 2002.¹⁶) za uvođenje objektivnog, sekularnog pristupa poučavanju religijskih činjenica u kurikulum. Religija se poučava objektivno, s naglaskom na povijesne, društvene i kulturne aspekte kroz predmete poput povijesti, književnosti, filozofije i umjetnosti. Ovaj pristup ima za cilj pomoći učenicima razumjeti kulturni i društveni značaj religije bez prijenosa vjerskih uvjerenja.

Usljed terorističkih napada, osobito ubojstva učitelja Samuela Patyja 2020. godine, dodatno je istaknut značaj obrazovanja o religijskim temama u sklopu promicanja građanskih vrijednosti i međukulturalnog dijaloga. Međutim, mnogi nastavnici smatraju da im nedostaje odgovarajuća priprema za vođenje takvih tema, što je dovelo do inicijativa organizacija poput Enquête, koje razvijaju obrazovne alate kako bi pomogle učiteljima da se nose s ovim osjetljivim temama, rade na podršci odgojno-obrazovnim radnicima u stvaranju promišljenog i mirnijeg pristupa poučavanju religije u školama. Unatoč tim naporima, izazovi u uravnoteživanju sekularizma i religijskog obrazovanja u Francuskoj i dalje ostaju.¹⁷

Švedska

Švedska se ističe izrazito sekularnim pristupom u obrazovnom sustavu, u kojem se religija poučava na pluralistički način, no neki smatraju da je taj pristup u praksi zapravo blizak ateizmu. Iako je roditeljima 1996. zakonski onemogućeno ispisivanje djece iz obveznih predmeta o religiji, u praksi se vodi dugogodišnja rasprava o tome treba li dopustiti izbor Vjeronauka i na koji način. Istovremeno, Švedska ima i vjerske škole, uključujući muslimanske, koje djeluju unutar javnog i privatnog sustava. Nedavni prijedlog da se zabrane sve vjerske škole izvan javnoga sustava izazvao je kontroverze: jedni tvrde da takva zabrana sprječava segregaciju i kršenje švedskih vrijednosti, dok drugi smatraju da bi ukidanje vjerskih škola moglo dovesti do radikalizacije i narušiti slobodu vjere. Švedska je službeno odvojila crkvu od države 2000. godine, a mnogi smatraju da je povećana sekularizacija rezultat jačanja vjerovanja u znanost, potaknuta prosvjetiteljstvom, te procesa demokratizacije zemlje.

¹⁶ Debray, R. (2002) *Rapport de mission - L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque*. Paris: Odile Jacob.

¹⁷ Tessier, L., Saulty, C. (2021). *France: A secular teaching of religious facts, Education and Religion in Europe*; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 25-27.

Rasprava se dijelom fokusira na muslimanske vjerske škole i izaziva šire polemike o slobodi od religije nasuprot slobodi prakticanja religije. Na primjer, neki švedski političari tvrde da odvajanje dječaka i djevojčica u školskom sustavu, što prakticiraju neke muslimanske škole, krši švedske vrijednosti. Kritičari zabrane ističu da bi ona “kaznila” sve vjerske škole zbog nekolicine problematičnih primjera te da bi bogatija vjerska raznolikost u školstvu mogla doprinijeti pluralizmu i toleranciji. Na drugoj strani, zagovornici potpune sekularizacije smatraju da bi vjersko obrazovanje trebalo biti isključivo privatno te da državne institucije ne bi trebale financirati niti poticati vjerske škole. Ova debata u Švedskoj odražava globalni sukob dvaju načela: treba li sekularizam služiti kao neutralan okvir koji omogućuje vjersku slobodu, ili dovesti do potpunog uklanjanja religijskih utjecaja iz javnog prostora.¹⁸

2.2.2. Povezana prošlost, složena sadašnjost

Mnoge zemlje, uključujući Njemačku, Španjolsku i Hrvatsku, spadaju u ovu kategoriju. Ove nacije imaju povijesne veze između religije i obrazovanja, ali se i dalje suočavaju s izazovima u navigaciji tog odnosa. Na primjer, obrazovni sustav u Španjolskoj je tijekom Franco-ovog režima bio duboko pod utjecajem katoličanstva, ali danas se nastoje uvesti inkluzivniji pristupi. Hrvatska je, nakon komunističkog razdoblja, doživjela ponovno jačanje religijskog utjecaja, posebno od strane Katoličke crkve. Njemačka također ilustrira ovu kategoriju sa svojim raznolikim vjerskim obrazovanjem i kontinuiranim raspravama o konfesionalnoj i nekonzfesionalnoj nastavi, odražavajući složenost demografskih promjena.¹⁹

Poljska

Političke promjene krajem 1980-ih i početkom 1990-ih (pad komunizma) dovele su do društvenih promjena, uključujući promjene u osobnim stavovima. Uvođenje Vjeronauka kao uobičajenog školskog predmeta, kao odgovor na slobodu roditelja da biraju uvjerenja za svoju djecu, zahtijevalo je od vlade da ponudi alternativni predmet. Ta alternativa postala je Etika. Obrazovni sustav suočio se s izazovom: tko će predavati etiku? Joanna Madalińska-Michalak u svom istraživanju “*Izazovi u poučavanju: Percepcije i iskustva učitelja etike u Poljskoj*” iz 2018. godine ističe kako se kroz pokušaje i pogreške, obrazovanje u etici postupno razvijalo, ali da je glavni

¹⁸ Macaulay, H. (2021). *Sweden: A secular Scandinavian state, Education and Religion in Europe*; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam, str. 65-66.

¹⁹ Amati, G., Khalil, M. F., Tessier, L., & Clerx, A. (2021.) str. 79-80.

problem bio nedostatak kvalificiranih nastavnika te je nedostatak iskustva u osposobljavanju novih nastavnika etike doveo do zastoja.²⁰

Integracija etike u kurikulum bila je usko povezana s političkim promjenama i naporima sekularizacije tog razdoblja, koji idalje utječu na rasprave o svrsi etičkog obrazovanja u Poljskoj. Uvođenje Etike u poljske škole započelo je 1990. godine, nakon ponovnog uvođenja Vjeronauka, koji je bio uklonjen 1961. godine.²¹

U Poljskoj je Etika samostalan i izborni predmet uveden kao alternativa Vjeronauku. To je jedan od predmeta osnovnog kurikuluma, koji definira zajedničke temelje obrazovnog sustava. Osnovni kurikulum, pravni dokument koji izrađuje Ministarstvo nacionalnog obrazovanja, obuhvaća sve faze obrazovanja, ciljeve, sadržaj i metode procjene. Iako osigurava uniformnost obrazovnog sustava u Poljskoj, omogućuje učiteljima fleksibilnost u razvoju specifičnih programa i odabiru udžbenika, oblika i metoda poučavanja. U biti, kurikulum definira ciljeve i sadržaj, ali ne propisuje kako ih postići. Povijest Etike kao predmeta u Poljskoj započinje Zakonom o obrazovnom sustavu od 7. rujna 1991., koji navodi da osnovne škole nude Vjeronauk na zahtjev roditelja, dok stariji učenici, nakon punoljetnosti, sami odlučuju. Ova odredba ponovljena je u verziji Zakona iz 1996. i postala je pravna osnova za daljnje propise. Značajna je i presuda Ustavnog suda iz 1993. godine koja je učvrstila slobodu savjesti i vjeroispovijesti. Jedan od prvih propisa koji uređuje nastavu Etike i Vjeronauka u školama bio je pravilnik ministra nacionalnog obrazovanja iz 1992. godine, koji je Etiku identificirao kao alternativu Vjeronauku. U početku je provedba nastave Etike bila suočena s mnogim izazovima, uključujući nepridržavanje propisa i nedovoljnu organizaciju od strane školskih vlasti. To je dovelo do sudskog postupka na Europskom sudu za ljudska prava, gdje je sud presudio da je nedostatak pristupa etičkom obrazovanju diskriminatoran. Kao rezultat toga, Poljska je uvela promjene kako bi osigurala bolji pristup nastavi etike, uključujući izmjene izvornih propisa. Unatoč tim razvojnim promjenama, još uvijek postoji snažna ideološka rasprava oko etičkog obrazovanja u Poljskoj, posebice u pogledu njegove uloge u usporedbi s vjerskim obrazovanjem i njegovih implikacija na politike ravnopravnosti i antidiskriminacije. Mnogi učenici odlučuju ne sudjelovati na nastavi ni Etike ni Vjeronauka. Ovaj trend sugerira rastući jaz u pripremi učenika za život u demokratskom društvu, što je temeljni cilj javnog obrazovanja. Etika se u Poljskoj predstavlja u tri oblika: kao dio integriranog ranog obrazovanja (1.-3. razred osnovne škole), kao zaseban predmet u

²⁰ Madalińska-Michalak, J. (2018). *Challenges in Teaching: Perceptions and Experiences of Teachers of Ethics in Poland*. Labor Et Educatio

²¹ Stepkowski, D., Pekala, J. (2020). *Ethics lessons: A school subject in the making*. Kultura i Wychowanie. 1. str. 9-25.

kasnijem osnovnom obrazovanju (4. - 8. razred osnovne škole) i kao uvodni tečaj u srednjim školama.²²

Madalińska-Michalak naglašava kako je u početku Etika imala sporednu ulogu u obrazovnom sustavu Poljske, što su pokazala istraživanja o Etici u obrazovanju. Međutim, kako je s vremenom stekla priznanje među učenicima i roditeljima. Njezin rastući značaj dokazuje sve veći interes i odgovori škola na potražnju, osobito od rujna 2014. godine, kada je zakonski omogućena opcija pohađanja i Vjeronauka i Etike.²³

Prema uredbi Ministarstva nacionalnog obrazovanja od 2018. godine, koja se odnosi na srednje škole i drugu fazu osnovnih škola, etičko obrazovanje prvenstveno je istaknuto zbog svoje praktične primjene. Međutim, sadržaj ide i dalje od toga, naglašavajući i teorijske i filozofske aspekte etike. Ovaj dvostruki pristup osmišljen je kako bi potaknuo sposobnosti učenika u moralnom i etičkom mišljenju, što uključuje ravnotežu između teorijskog razumijevanja i praktične primjene. Kurikulum razlikuje dvije teorijske komponente etičkog obrazovanja: hermeneutičku i emancipacijsku. Hermeneutički aspekt usmjeren je na pomoć učenicima u razumijevanju sebe i svijeta oko sebe, dok emancipacijski aspekt ima za cilj jačanje njihove autonomije i neovisnosti. Odjeljak "Osnovno etičko znanje" očekuje od učenika da razumiju što Etika obuhvaća kao disciplina, razlikuju različite oblike etičkog promišljanja te analiziraju odnos između etike i drugih društvenih konstrukata poput zakona, religije i morala. Kurikulum postavlja visoka očekivanja za postignuća učenika, što postavlja pitanje o izvedivosti ovih ciljeva s obzirom na organizacijska ograničenja unutar javnog obrazovanja.²⁴

Njemačka

Vjeronauk ima poseban položaj u Njemačkoj jer je jedini školski predmet izričito spomenut u njemačkom Temeljnem zakonu (ustavu). To je obavezni predmet koji vjerske zajednice poučavaju u javnim školama u većini njemačkih saveznih pokrajina, osim u Berlinu, Brandenburgu i Bremenu. Tijekom godina, Vjeronauk je bio predmet stalnih rasprava, posebno u vezi s pitanjem kako se nositi s vjerskom raznolikošću. Poseban status Vjeronauka definiran je ustavom, koji ga određuje kao redovni školski predmet koji se poučava "prema načelima odgovarajućih vjerskih zajednica". Država pruža formalnu i financijsku potporu za Vjeronauk, dok vjerske zajednice određuju sadržaj i akreditiraju nastavnike. Uspjeh u Vjeronauku jednako je važan za napredovanje u viši razred kao i u

²² Stepkowski, D. & Pekala, J. (2020). str. 9-25.

²³ Madalińska-Michalak, J. (2018).

²⁴ Stepkowski, D. & Pekala, J. (2020). str. 9-25.

drugim predmetima. Država mora ostati strogo neutralna u pitanjima religije i svjetonazora te osigurati da Vjeronauk prati temeljne obrazovne ciljeve utvrđene državnim zakonima. Za razliku od većine saveznih pokrajina u kojima je konfesionalni Vjeronauk obavezan, u Bremenu, Berlinu i Brandenburgu on je dobrovoljan. U tim pokrajinama nude se ne-konfesionalni predmeti poput “Životni planovi - Etika - Religijsko znanje (Brandenburg) ili *Religija* (Bremen)”, dok je u Berlinu Etika postala obavezan predmet 2006. godine. Iako ustav priznaje samo konfesionalni Vjeronauk, ovi ne-konfesionalni programi se u praksi tretiraju jednako. U preostalim 13 saveznih pokrajina, konfesionalni Vjeronauk teoretski je obavezan, no praksa i propisi variraju. Na primjer, učenici u Sachsen-Anhaltu moraju izabrati ili *Vjeronauk* ili *Etiku*, dok učenici u Sjevernoj Rajni-Vestfaliji mogu birati između *Vjeronauka* i *Praktične Filozofije*. Neke pokrajine poput Donje Saske i Baden-Württemberga, nude kooperativni Vjeronauk koji uključuje i katoličku i protestantsku nastavu. Od ranih 1990-ih, Hamburg prakticira nekonfesionalni, međureligijski model Vjeronauka pod nazivom “*Vjeronauk za sve*”.²⁵

U Njemačkoj je religijska nastava uključena u školski kurikulum, ali učenici koji ne sudjeluju u tim satima najčešće u zamjenu imaju izbor između *Moralne filozofije* ili *Etike*. Njemačka ima federalni sistem školovanja, pa tako u većini federalnih jedinica postoji Etika kao poseban nastavni predmet, što nije uvijek slučaj s Moralnom filozofijom. Ovi predmeti pokrivaju opće moralne vrijednosti i raspravljaju o različitim religijama. Prema odlukama najviših sudova u Njemačkoj, pružanje takvih obveznih alternativnih predmeta je u skladu s ustavom. Budući da je država odgovorna za obrazovanje i moralni razvoj svojih građana, ima ovlast kreirati i uvoditi nove školske predmete. Cilj je obrazovati djecu kako bi postali odgovorni članovi društva, što uključuje prenošenje znanja i moralnih vrijednosti. Stoga je javnim školama dopušteno baviti se moralnim pitanjima i problemima. Međutim, podučavanje Moralne filozofije mora strogo poštivati načela neutralnosti u ideološkim i vjerskim pitanjima, poštujući pluralizam i ne promičući određeni moralni stav kao apsolutnu istinu. Iako je Moralna filozofija alternativa Vjeronauku, važno je napomenuti da je pohađanje Vjeronauka dobrovoljno. Moralna filozofija ne bi trebala biti strukturirana na način koji neizravno vrši pritisak na učenike da odaberu Vjeronauk samo kako bi izbjegli pohađanje Moralne filozofije. Takva struktura mogla bi narušiti dobrovoljnu prirodu pohađanja Moralne filozofije. Država može uvesti obvezni alternativni predmet za Vjeronauk kako bi nadoknadila vrijeme koje učenici izgube ako se isključe iz vjerske nastave, ali mora osigurati da ta alternativa bude jednaka po sadržaju i statusu kako bi se izbjeglo kršenje prava na vjersku slobodu. Osim toga, država može uvesti

²⁵ Chang, H. (2021). *Germany: Coping with diversity in Religious Education*. Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur). A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 29-31.

Moralnu filozofiju kao obvezni predmet za sve učenike, čak i one koji pohađaju Vjeronauk. Dodatno opterećenje za učenike koji pohađaju oba predmeta može se opravdati obrazovnom misijom države. Pravni stručnjaci nisu složni oko ustavnosti uvođenja Moralne filozofije kao alternative Vjeronauku. Neki autori kritiziraju sadržaj ovog predmeta i njegovu povezanost s vjerskim obrazovanjem, argumentirajući da, ako država želi ostati neutralna u ideološkim i vjerskim pitanjima, ne bi smjela nametati određena moralna stajališta ili ih prezentirati kao jedinu istinu. Ovo stvara složena pitanja u obrazovanju, jer se dovodi u pitanje kako država može prenijeti moralne vrijednosti učenicima, a da pritom ne naruši načelo neutralnosti u vjerskim i ideološkim pitanjima. Osiguranje neutralnosti i objektivnosti u poučavanju religije je vrlo osjetljivo pitanje, jer čak i uz najbolju namjeru i trud da se osigura neutralnost, može doći do problema zbog različitih shvaćanja neutralnosti među učenicima i roditeljima. Dodatni problem može biti uska veza između Moralne filozofije i vjerskog obrazovanja, što je pitanje koje je također razmatrano na najvišim sudovima. Dok je pohađanje Vjeronauka dobrovoljno, nema obveze za sudjelovanje, a roditelji i njihova djeca mogu se pozvati na pravo na vjersku slobodu kada odluče ne sudjelovati. Međutim, ako su učenici koji ne biraju Vjeronauk prisiljeni su izabrati obvezni alternativni predmet, to može suprotstaviti njihovu vjersku slobodu državnom zahtjevu koji nije jasno definiran ustavom. Na taj način, odluka da se ne pohađa Vjeronauk može rezultirati obvezom pohađanja drugog predmeta, što nije predviđeno ustavom. Sud također ukazuje da ova obveza možda nije u skladu s ustavom u pogledu koji zabranjuje diskriminaciju na temelju vjere.²⁶

Do 1960-ih vjeronauk u njemačkim javnim školama bio je povezan s kršćanskim crkvama, posebno katoličkom i protestantskom, koje su imale za cilj prenijeti evanđelje. S rastom vjerske i kulturne raznolikosti, vjeronauk se prilagodio uvođenjem dijaloških predmeta i uključivanjem različitih vjerskih i ne-vjerskih zajednica, poput židovske, budističke i Humanističkog saveza. Neki zagovaraju neutralniji, ne-konfesionalni pristup Vjeronauku, vjerujući da bi to omogućilo inkluzivnije učenje. Savez učenika Rheinland-Pfalz, na primjer, podržava ukidanje konfesionalnog vjeronauka, što je izazvalo brojne kritike. Najviše pažnje privuklo je uvođenje Islamskog Vjeronauka, koji je uveden u nekim pokrajinama, dok druge još uvijek provode pilot-programe. Islamski Vjeronauk se smatra ključnim za integraciju i prevenciju radikalizacije, no rasprave ostaju oko toga s kojim muslimanskim organizacijama bi država trebala surađivati. Između 2010. i 2016. godine, muslimanska populacija u Njemačkoj porasla je s 3,3 milijuna (4,1 % ukupnog stanovništva) na gotovo 5 milijuna (6,1 %), dok se ostatak stanovništva blago smanjio. Čak i bez daljnje migracije, očekuje se da će muslimanska populacija u Njemačkoj nastaviti rasti zbog mlađe prosječne dobi i

²⁶ Wittmer, F., Waldhoff, C. (2019). *Religious Education in Germany in Light of Religious Diversity: Constitutional Requirements for Religious Education*. German Law Journal. 20(7). str. 1047-1065.

viših stopa nataliteta među muslimanima u usporedbi s općom populacijom. Mnogi Nijemci su nesigurni u vezi s integracijom muslimana, pri čemu 61 % vjeruje da većina muslimana preferira održavati vlastite kulturne običaje, umjesto da usvaja njemačke običaje - ističe Pew Research Center.²⁷ Rasprava o načinu poučavanja religije - bilo kroz međureligijski ili ne-konfesionalni pristup - ostaje otvorena. Obje strane koriste vjersku raznolikost kao argument, ali međureligijsko razumijevanje ostaje ključni cilj.²⁸

U nekim njemačkim školama, posebno u većim gradovima s velikim postotkom muslimanskih učenika, raste napetost zbog kulturnih i vjerskih razlika. S porastom broja muslimanske djece u njemačkim školama posljednjih godina, kršćanska djeca, koja sad već često u manjini, osjećaju se marginalizirano. Bigportal.ba izvještava kako neki čak izražavaju želju da prijeđu na islamski Vjeronauk kako ne bi bili izopćeni. U nekim školama u gradovima poput Berlina, Frankfurta i Essena, muslimanski učenici sada čine više od 80 % školskog stanovništva.²⁹

Bavarska

U Bavarskoj se Etika predaje dva sata tjedno u svim razredima (1-13). Za učenike koji ne idu na Vjeronauk, Etika je obvezni predmet. Otprilike trećina učenika u Bavarskoj pohađa Etiku. Pravni okvir za ovaj predmet izražen je u članku 47(2) BayEUG-a, koji navodi da je cilj etičkog obrazovanja učenike osposobiti za donošenje i provođenje vrijednosno utemeljenih odluka. Sadržaj se temelji na ključnim vrijednostima izraženim u njemačkom Temeljnem zakonu i bavarskom ustavu. U područjima koja nisu obuhvaćena tim vrijednostima, predmet poštuje pluralnost vjeroispovijesti i svjetonazora. Cilj predmeta Etika je razvijati sposobnost prosuđivanja i djelovanja prema vrijednostima, što znači da cilj nije samo moralno mišljenje, nego i moralno djelovanje. U bavarskoj gimnaziji (razredi 5-13), Etika pomaže učenicima u pronalasku moralne orijentacije uvodeći ih u filozofske koncepte i znanstvene teorije. Učenici uspoređuju te ideje s vlastitim stavovima kako bi oblikovali vlastito shvaćanje dobrog i pravednog života te osobe kakva žele biti. Međutim, samo razumijevanje često ne dovodi do odgovarajućeg djelovanja. Potrebno je ojačati motivaciju za djelovanje u skladu s vrijednostima, na primjer kroz promjenu perspektive i razvijanje empatije prema drugima. Stoga Etika nudi prilike za praktično učenje vrijednosno svjesnog djelovanja, primjerice u

²⁷ Pew Research Center (2017), *Europe's Growing Muslim Population*. Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/20/2017/11/FULL-REPORT-FOR-WEB-POSTING.pdf>

²⁸ Chang, H. (2021). *Germany: Coping with diversity in Religious Education Education and Religion in Europe*; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur). A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 29-31.

²⁹ *Vjerski rat u njemačkim školama: Sve više đaka iz straha prelazi u islam* (2024), Bigportal.ba. <https://bigportal.ba/vjerski-rat-u-njemackim-skolama-sve-vise-djaka-iz-straha-prelazi-u-islam/>

komunikaciji i prevenciji nasilja. Konsolidacija novostečenih vještina ključna je kako bi učenici mogli spontano primijeniti te vještine u svakodnevnim situacijama.

Poštovanje ljudskog dostojanstva temelj je etičkog obrazovanja. Obrazovanje za toleranciju, samokontrolu i poštivanje uvjerenja drugih ljudi, kao i preuzimanje odgovornosti, dodatni su primjeri ovog pristupa. Poticanjem učenika da svjesno doživljavaju sebe i svoje bližnje, razvija se njihova samosvijest i samopouzdanje, kao i svijest o vrijednosti drugih ljudi i poštovanje njihova potreba i prava. U kontekstu inkluzije, važno je i poštovanje prema osobama s invaliditetom. Nastava etike potiče pažljivo slušanje i otvorenu, konstruktivnu raspravu. Učenici se uče jasno i dosljedno iznositi svoje argumente o etičkim i moralnim pitanjima te razumno ispitivati tuđe stavove. Poučava ih se da je nenasilje ključan princip u rješavanju neslaganja i sukoba, omogućujući im da se na prikladan način suoče s izazovima u takvim situacijama. Učenje s učenicima iz različitih kulturnih sredina daje pojedincima priliku da prepoznaju vlastite kulturne korijene i preuzmu odgovornost za zajednički život uz poštivanje drugih uvjerenja. Učenici stoga stječu i znanje o važnim vrijednostima u različitim kulturama i religijama koje ih oblikuju. To postavlja ključne temelje za suživot ljudi različitog podrijetla i uvjerenja, obilježen poštivanjem i tolerancijom. Etička pitanja koja proizlaze, primjerice, iz odnosa čovjeka prema prirodi, poslovnog svijeta, rada, novih medicinskih otkrića i medija, zahtijevaju promišljeno prosuđivanje temeljeno na informiranosti. To promišljanje treba započeti već u adolescenciji. Nastava Etike doprinosi stvaranju svijesti o povezanosti vlastitih postupaka s problemima suvremenog svijeta te podržava učenike u razvijanju sposobnosti za suočavanje s tim izazovima. Predmet Etika podržava potragu učenika za smislom, prikladnim konceptima za sretan i samostalan život te koherentnim pogledom na svijet i ljudsko biće, omogućujući im da se bave različitim idejama i pružajući im priliku za živu razmjenu s drugima. Rolf Roew navodi koje su prikladne i učinkovite metode za postizanje tih ciljeva: tradicionalne racionalno orijentirane i akcijski orijentirane metode.³⁰

³⁰ Roew, R. (2017). *Bavaria*. Ethics Community. Dostupno na: <https://ethics.community/regions/bavaria/>

Sjeverna Rajna-Vestfalija

U Sjevernoj Rajni-Vestfaliji postoje dva predmeta povezana s etičkim obrazovanjem: *Praktična filozofija* i *Filozofija*. Praktična filozofija predaje se u razredima 5-10 i specifično je usmjerena na poučavanje etike, dok se Filozofija, koja uključuje i praktičnu i teorijsku filozofiju, predaje se u 11. i 12. razredu. Glavni ciljevi Praktične filozofije, kako su navedeni u osnovnom kurikulumu, su poticanje razvoja osobnosti učenika prema društvenoj odgovornosti, demokratskim vrijednostima te aktivnom sudjelovanju u oblikovanju kulture i svijeta rada. Cilj predmeta je pomoći učenicima da percipiraju stvarnost na nijansiran način, bave se pitanjima smisla i vrijednosti te žive samosvjesne, odgovorne i tolerantne živote u demokratskom društvu. Učenike se potiče na razvoj empatije, samopouzdanja te sposobnosti kritičkog vrednovanja različitih ideja, vrijednosti i normi. Predmet je utemeljen na vrijednostima iz ustava Sjeverne Rajne-Vestfalije, Temelnog zakona Njemačke i ljudskih prava. U središtu nastave je argumentacija temeljena na činjenicama, s naglaskom na to da bolji argument prevlada bez prisile. Učenici se uče poštivati mišljenja i vrijednosne orijentacije drugih te izbjegavati nametanje svojih stavova. Lekcije uključuju kognitivne i emocionalne procese, priznajući da emocije igraju ključnu ulogu u donošenju prosudbi i odluka. Filozofija u 11. i 12. razredu spada u širu kategoriju društvenih znanosti. Ona doprinosi kritičkom promišljanju stereotipa, obrazovanju o vrijednostima, empatiji, solidarnosti, društvenoj odgovornosti i održivom razvoju. Kurikulum naglašava razumijevanje stvarnosti u njezinim različitim dimenzijama, istraživanje kognitivnih sposobnosti čovjeka.³¹

Srbija

Nakon Drugog svjetskog rata, Srbija je, kao dio komunističke Jugoslavije, iz obrazovnog sustava isključila Vjeronauk te ograničila djelovanje Srpske pravoslavne crkve, koja je zbog oduzete imovine i ukidanja financiranja bila onemogućena razvijati vlastite obrazovne institucije. U srednjim školama diljem Jugoslavije, pa tako i u Srbiji, podučavao se marksizam, koji je propagirao komunistički režim. Religija se smatrala glavnim ideološkim oruđem "eksploatatora" u borbi protiv "potlačenih masa". Stoga se smatralo da se ljudi trebaju osloboditi "štetnih religijskih predrasuda" i u njihovoj svijesti dosljedno usađivati "znanstveni pogled" na svijet. Međutim, 1990-ih dolazi do porasta nacionalizma i raspada Jugoslavije, a s time i do ponovnog jačanja utjecaja Srpske pravoslavne crkve.

Godine 2001. u Srbiji je vraćen konfesionalni Vjeronauk kao izborni predmet u osnovnim i srednjim školama. Svaki učenik dvaput u osnovnoj školi i jednom u srednjoj školi bira između Vjeronauka ili Građanskog odgoja. Ako učenik odluči za Vjeronauk, također bira koja denominacija

³¹ Roew, R. (2019). *North Rhine-Westphalia*. Ethics Community. Dostupno na: <https://ethics.community/regions/north-rhine-westphalia/>

će ga podučavati. Učenici mogu birati između Vjeronauka sedam tradicionalnih ili povijesnih vjerskih zajednica: Srpske pravoslavne crkve, Rimokatoličke crkve, Islamske zajednice, Židovske zajednice, Slovačke evangeličke crkve, Reformirane kršćanske crkve i Evandeoske kršćanske crkve u Srbiji i Vojvodini. Sve registrirane vjerske zajednice u Srbiji mogu osnivati obrazovne ustanove, od vrtića do fakulteta, u skladu sa zakonima Srbije. Država jamči pravo na Vjeronauk u svim državnim i privatnim osnovnim i srednjim školama. Vjerske zajednice dostavljaju kurikulum Vjeronauka ministru obrazovanja, a on se zatim konzultira s Komisijom za Vjeronauk u školama. Tek nakon što Komisija iznese svoje mišljenje, ministar donosi odluku o usvajanju plana i programa Vjeronauka. Iako više od polovice učenika danas pohađa Vjeronauk (uglavnom pravoslavni), nastavnici rade na jednogodišnjim ugovorima i postoje kritike da konfesionalni pristup dovodi do segregacije među učenicima. Zanimljivo je da su većina nastavnika pravoslavnog Vjeronauka žene, jer muški teolozi često prelaze na svećeničke funkcije, dok žene ostaju u obrazovanju. Pavlović ističe kako srpska pravoslavna crkva, međutim, smatra Vjeronauk "moralnim stupom" srpskog obrazovnog sustava, naglašavajući njegovu važnost za moralni i obrazovni razvoj i kako unatoč tome, Vjeronauk u Srbiji nije mnogo napredovao od trenutka kada je ponovno uveden u obrazovni sustav te je ostao zamrznut u vremenu.³²

Norveška

U Norveškoj je vjerska nastava u školama prošla značajnu transformaciju od konfesionalne, luteranske orijentacije prema širem i objektivnijem pristupu religijama i filozofiji. Europski sud za ljudska prava 2007. godine presudio je da Norveška favorizira kršćanstvo i onemogućava roditeljima slobodno ispisivanje djece s vjerskih sati, što je potaknulo reviziju kurikuluma i povećanu sekularizaciju. Danas norveške škole više naglašavaju objektivni pristup podučavanju religije, a država je promijenila kurikulum u skladu s preporukama Europskog suda za ljudska prava. Norveška je 2017. godine službeno razdvojila crkvu i državu, što je potencijalno utjecalo na strukturu vjerskog obrazovanja. Iako Norveška ima nekoliko kršćanskih vjerskih škola, nije dozvolila osnivanje niti jedne muslimanske vjerske škole, opravdavajući to tvrdnjom da bi takve škole spriječile integracijske napore i segregirale muslimansku zajednicu od norveškog društva. Mnogi kritičari smatraju da je ovo diskriminatorno prema muslimanskoj zajednici. Nekoliko drugih skandinavskih zemalja također je koristilo Norvešku kao primjer u suprotstavljanju osnivanju muslimanskih vjerskih škola. Na primjer, danski socijaldemokrati su koristili isti argument o integraciji, pozivajući se na Norvešku, kako bi se usprotivili državnom financiranju muslimanskih škola u Danskoj.

³² Pavlović, M. (2021). *Serbia: Religious Education frozen at the starting point*, Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 57-59.

Taj problem dio je šireg konteksta u skandinavskim zemljama, poznatim po visokoj razini sekularnosti, ali i naglašenoj ulozi kršćanstva u kulturnoj baštini. Diskusije o odnosu religije i obrazovanja u Skandinaviji često se isprepliću s političkim pitanjima poput integracije, imigracije i nacionalnog identiteta.³³

Španjolska

U Španjolskoj je odnos religije i obrazovanja povijesno povezan s političkom nestabilnošću i ideologijom, osobito za vrijeme diktature Francisca Franca, kada je “Nacionalni katolicizam” imao snažan utjecaj na javno obrazovanje. Ova ideologija dala je veliku moć Katoličkoj crkvi u oblikovanju društvene politike, što je dovelo do zabrane razvoda, pobačaja i homoseksualnosti. Kada je riječ o obrazovanju, frankistička država koristila je javno obrazovanje kao sredstvo političke indoktrinacije, uključujući katoličke rituale i ideje u svakodnevni život školske djece. Međutim, od tranzicije prema demokraciji, koja je završena 1979. godine, utjecaj Katoličke crkve na javno obrazovanje španjolskih učenika značajno je opao, uz promjenjivu političku podršku dviju vodećih stranaka - Socijalističke (PSOE) i konzervativne (PP). Borba između ove dvije političke snage bila je očita 2015. godine kada je vlada PP-a uvela zakon poznat kao LOMCE, kojim se jačala prisutnost katoličkog učenja u javnim školama. Prema tom zakonu, učenici su učili katoličke pouke, uključujući tvrdnju da je kozmos stvoren božanskom inspiracijom.

Dolaskom PSOE-a na vlast, krajem 2020. donesen je novi set reformi kojim je ukinuta obvezna vjerska nastava te uvedena alternativa “Etika i vrijednosti”. Katolička crkva kritizirala je ovu promjenu kao “diskriminirajuću” i znak većeg napada na katolički identitet. Istovremeno, rastuća muslimanska zajednica, osobito u Kataloniji, dobila je priliku uvesti islamsku nastavu po istim načelima kao katolička, što je izazvalo mješovite reakcije, ali i pokazalo da sekularne škole ne moraju isključiti religiju iz nastave. Ove rasprave odražavaju trajan sukob između nastojanja za sekularnim obrazovanjem i potrebe za priznavanjem vjerskih prava u pluralističkom društvu.³⁴

Finska

³³ Macaulay, H. (2021). *Norway: Christianity and controversies*. Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 45-46.

³⁴ Scott, F. (2021). *Spain: Religious education up for debate*, Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 61-63.

Finska održava obveznu nastavu Vjeronauka od sedme godine, pri čemu većina učenika pohađa evangeličko-luteranski Vjeronauk, dok ostali biraju vjeronauk vlastite denominacije ili etiku (ako nisu vjerski opredijeljeni). Vjeronauk je koncipiran nekonfesionalno, s naglaskom na upoznavanje učenika s vlastitom i drugim religijama te svjetonazorima, što učenicima pomaže oblikovati vlastiti pogled na svijet. Kurikulum za Vjeronauk suradnički razvijaju vjerske zajednice i nacionalni odbor za obrazovanje, a postoje i privatne vjerske škole koje dobivaju državna sredstva. Povijesno, luteranstvo je dugo imalo dominantnu ulogu u finskom školstvu, no društvene promjene i rast vjerske raznolikosti potaknuli su prilagodbe. Učenici bez vjerske pripadnosti pohađaju satove Etike, gdje se obrađuju teme poput etike, kulture, filozofije i kritičkog mišljenja. Zakon o slobodi vjere iz 1922. omogućio je Vjeronauk za druge vjerske zajednice i uveo sekularnu etiku za učenike koji ne pripadaju nijednoj religiji. Zakon o slobodi vjere iz 2003. dodatno je transformirao Vjeronauk u nekonfesionalni model. Roditelji mogu isključiti svoju djecu iz školskog Vjeronauka ako primaju poduku u vlastitoj zajednici. Kritičari odvojenog sustava smatraju da on dijeli učenike i stvara poteškoće u organizaciji (npr. nedostatak nastavnika za manjinske religije), dok dio javnosti i dalje podržava postojeći model. Neke škole uvode kombinirani predmet o religijama i svjetonazorima - "znanje o religijama". Međutim, mnogi učitelji Vjeronauka i Etike protive se tome, strahujući da bi takav predmet mogao dovesti do veće isključenosti učenika ili prevelikog naglaska na luteranskoj tradiciji. Unatoč tim izazovima, ključna ideja finskog Vjeronauka ostaje poticanje razumijevanja i tolerancije u sve raznolikijem društvu.³⁵

2.2.3. Snažna uloga religije u obrazovanju

Irska i Italija održavaju snažnu povezanost između religije i obrazovanja, pri čemu je katoličanstvo glavni utjecaj. U Irskoj je oko 90 % škola i dalje pod upravom Katoličke crkve. Slično tome u Italiji katoličanstvo igra središnju ulogu u vjerskoj nastavi, pri čemu se Vjeronauk smatra ključnim za razumijevanje talijanske povijesti.

Ove kategorije pomažu u prikazivanju različitih pristupa integraciji religije u obrazovanje u Europi, odražavajući specifične izazove i povijesne utjecaje. Razumijevanje ovih pristupa može također pružiti uvid u buduće trendove u odnosu između obrazovanja i religije u Europi.³⁶

Irska

³⁵ Hannikainen, P., Hannikainen, M. (2021). *Finland: Religious ed of Religion and Society*, Amsterdam. str. 21-23.

³⁶ Hannikainen, P., Hannikainen, M. (2021). str. 21-23.

U Irskoj je odnos između religije i obrazovnog sustava duboko isprepleten, posebno zbog snažnog utjecaja kršćanskih denominacija, pri čemu katoličanstvo igra dominantnu ulogu. Povijesno gledano, vjerske institucije oblikovale su obrazovni sustav, a većina škola bila je konfesionalna, uglavnom pod nadzorom Katoličke crkve. Taj utjecaj proširio se ne samo na vjersko poučavanje, već i na aspekte poput vlasništva škola i obrazovanja učitelja. Kako su se demografske promjene u Irskoj događale, posebno od 1980-ih nadalje, pojavio se porast multikonfesionalnih škola, što je odraz veće raznolikosti i sekularizacije unutar irskog društva. Osnivanje organizacija poput “*Educate Together*” i “*Community National Schools*” imalo je za cilj stvaranje škola temeljenih na jednakosti, gdje učenici svih vjera, ili bez vjere, mogu dobiti obrazovanje bez favoriziranja određene religijske doktrine. Ove škole nude opcionalnu vjersku nastavu izvan redovnog rasporeda, za razliku od konfesionalnih škola u kojima učenici bez vjerske pripadnosti moraju biti izuzeti iz religijske nastave.

Unatoč rastu multikonfesionalnih škola, Katolička crkva i dalje ima značajnu prisutnost, s otprilike 90 % škola pod njezinom kontrolom. Kako Irska postaje sve sekularnija, raste i pritisak za raznoliko i sekularno obrazovanje, no duboko ukorijenjeni utjecaj vjerskih institucija i dalje oblikuje obrazovni krajolik. Iako raste potražnja za multikonfesionalnim školama, stručnjaci poput Emer O’Toole upozoravaju da prava raznolikost i jednakost u obrazovanju ostaju izazovni sve dok Katolička crkva zadržava svoju dominantnu ulogu.³⁷

³⁷ Scott-Cracknell, M. (2021). *Ireland: A strong religious presence in the education system*, Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 33-35.

Italija

U Italiji je odnos između religije i obrazovanja značajan i kontroverzan, ponajviše zbog povijesnog i trenutnog utjecaja Katoličke crkve. Budući da se Vatikan nalazi u srcu Italije, Rimokatolička crkva ima velik utjecaj na vjersko obrazovanje. Dvije glavne točke rasprave koje naglašavaju ovu složenu povezanost su podučavanje katolicizma u javnim školama i prisutnost raspela u učionicama talijanskih državnih škola. Sporazum između Italije i Vatikana, prvotno potpisan 1929. godine i ažuriran 1989., nalaže da se tjedne opcionalne lekcije o katolicizmu nude na svim razinama obrazovanja, uključujući vrtiće. Učenici mogu birati žele li sudjelovati u tim lekcijama i mogu promijeniti svoju odluku tijekom godine. Zagovornici, poput filozofa Umberta Eca, smatraju kako je poznavanje Biblije i katolicizma ključno za razumijevanje talijanske kulture i povijesti, jednako kao i poznavanje likova poput Dantea ili Homera. Protivnici, poput Valdeške evangelističke crkve, tvrde da vjersko obrazovanje treba biti u nadležnosti obitelji i vjerskih institucija, a ne javnih škola, uz naglasak na sekularnost države. Drugi važan problem je prikaz raspela u učionicama. Rasprava je započela kada je Soile Lautsi, talijanska državljanka, tvrdila da prisutnost raspela u javnim školama krši načelo sekularnosti. Europski sud za ljudska prava isprva je presudio u njenu korist, navodeći da raspelo može negativno utjecati na učenike drugih vjera ili one bez religijskih uvjerenja. Međutim, presuda je kasnije poništena od strane Velikog vijeća suda, koje je izjavilo da je raspelo "pasivan simbol" koji nema dokazani religijski utjecaj na učenike.

Ove rasprave odražavaju duboku povezanost religije i obrazovnog sistema u Italiji. Prikaz raspela i podučavanje katolicizma naglašavaju važnost očuvanja religijskih tradicija za mnoge Talijane, iako postoji stalno protivljenje iz sekularnih i nekatoličkih zajednica. Unatoč tome, religija ostaje dominantna prisutnost u talijanskom obrazovanju, što odražava katoličku baštinu zemlje.³⁸

Nizozemska

U Nizozemskoj je obrazovni sustav strukturiran tako da postoje javne škole (bez vjerske orijentacije) i "posebne" škole (s religijskim ili ideološkim usmjerenjem), pri čemu obje financira država. Statistički podaci pokazuju da većina nizozemskih škola (oko 70%) pripada kategoriji posebnih škola, uglavnom kršćanskih, iako se broj katoličkih i protestantskih škola smanjuje, dok raste broj islamskih škola. U javnim školama učenici obavezno uče o glavnim religijama i ideologijama u multikulturalnom društvu, no ne kroz konfesionalni pristup.

³⁸ Amati, G. (2021). *Italy: Should we learn about Dante or the Bible?*. Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 37-39.

Istovremeno, roditelji mogu zatražiti izvannastavne vjerske satove ("formativno" obrazovanje), ovaj oblik obrazovanja također dobiva državna sredstva, a najpopularniji su katolički, protestantski i humanistički pristupi. Strogo pravilo je da učitelji koji pružaju formativno obrazovanje ne smiju evangelizirati ili vršiti pritisak na djecu da promijene vjeru. Važno je razlikovati "konfesionalne posebne škole", koje podučavaju iz određene vjerske perspektive, od Vjeronauka kao predmeta u školama. U nizozemskim javnim školama, osobito u osnovnim školama, obvezni su satovi o ideološkim pokretima u multikulturalnom društvu. Ako se podučava religija, pokriva se pet glavnih religija: kršćanstvo, judaizam, islam, hinduizam i budizam, a i humanizam je dio kurikuluma. S jedne strane, ovakav sustav štiti slobodu vjere i pluralizam, dok s druge izaziva kontroverze vezane uz potencijalnu diskriminaciju, posebno kada se radi o stavovima prema homoseksualnosti u nekim pravoslavnim kršćanskim i islamskim školama (Te su škole često financirane od strane država iz Perzijskog zaljeva, što je izazvalo zabrinutost nizozemskih vlasti.). U Nizozemskoj postoje samo tri židovske škole, sve smještene u Amsterdamu, a neke od njih su se suočile s prijetnjama terorizmom i antisemitizmom. Trenutno nema budističkih škola, ali postoji nekoliko hinduističkih osnovnih škola. Unatoč sekularnom imidžu, Nizozemska ne samo da dopušta nego i financijski podupire vjerske škole, naglašavajući ravnotežu između vjerske slobode i potreba cjelokupne društvene zajednice.³⁹

³⁹ Hamberg, A., Pieters, T. (2021.) *The Netherlands: A clearly defined situation or a fine line?* Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 41-43.

3. ETIKA KAO PREDMET U SREDNJIM ŠKOLAMA U HRVATSKOJ

Nakon Drugog svjetskog rata, Hrvatska je bila dio Jugoslavije, gdje je komunizam bio vladajuća ideologija. Režim je slijedio marksistička načela, zamijenivši religijski utjecaj Komunističkom partijom. Religija je uglavnom bila zabranjena u javnom i privatnom životu, a vjeronauk je uklonjen iz škola 1952. godine. Klerikalne institucije izgubile su državno financiranje i bile su isključene iz službenog obrazovnog sustava. Religija je prikazivana kao zastarjela i suprotstavljena znanstvenom napretku. Nakon raspada Jugoslavije 1990-ih, porastao je nacionalizam, a religija je ponovno stekla utjecaj, postavši usko povezana s nacionalnim identitetom. Katolička crkva, posebno, vratila je svoju moć, povratila imovinu i financijski utjecaj.⁴⁰

Godine 1992. u Hrvatskoj je uveden nastavni predmet *Vjeronauk*. Do 1996. godine uvedena je *Etika* kao alternativa *Vjeronauku*. Do 2003. godine, etički plan i program u hrvatskim srednjim školama (za dob od 14 do 18) bio je usmjeren na povijest etike, tzv. etiku, filozofsku etiku i povijest religija. Iste godine uveden je novi program:

“Program je osmišljen kako bi potaknuo mišljenje, aktivno sudjelovanje i korištenje prethodnog znanja te formuliranje stavova o ključnim pitanjima programa. Ne preferirati određeni svjetonazor ili filozofski smjer osigurava poštivanje multikulturalnosti i filozofsku otvorenost za dijalog.”⁴¹

Oko 4000 učenika godišnje odabire Etiku. Imaju jedan sat tjedno u sve četiri godine srednje škole (ukupno 35 školskih sati godišnje). Na kraju 4. razreda učenici mogu odabrati Etiku kao izborni predmet za završni državni ispit odnosno državnu maturu.⁴² U Hrvatskim školama, od tzv. filozofskih predmeta, imamo *Filozofiju*, *Logiku i Etiku*. Filozofija se uglavnom fokusira na povijest filozofskih ideja, Logika pokriva osnovne principe logičkog zaključivanja, dok se Etika bavi različitim etičkim pristupima, kako tradicionalnim tako i suvremenim. Filozofija i Logika uglavnom se predaju u gimnazijama i određenim strukovnim školama, dok je Etika dostupna u svim školama i od 1996. godine služi kao alternativa *Vjeronauku*. Od 2003. godine nastava Etike postepeno se odmiče od tradicionalnog povijesnog pregleda etičkih ideja i sve više naglašava kritičko mišljenje, aktivno

⁴⁰ Pavlović, M. (2021), Croatia: *Communism Is Gone, Religious Freedom Has Come*. Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. str. 13-15.

⁴¹ Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2003). *Plan i program nastavnog predmeta Etika*. str. 18.

⁴² Kojčić, Z. “Croatia - Ethics Community.” n.d. Croatia - Ethics Community. Dostupno na: <https://ethics.community/regions/croatia/>

sudjelovanje i dijalog. Cilj je razviti kod učenika moralno rasuđivanje i etičku argumentaciju te ih potaknuti na samostalno istraživanje i oblikovanje vlastitih stavova. Nastavni plan podijeljen je prema godinama: prva godina fokusira se na razvoj kritičkog mišljenja i temeljne etičke koncepte (vrijednosti, prava, identitet), druga obrađuje moralne dileme i društvene uloge, treća uključuje bioetiku, medicinsku etiku i ekologiju, dok se u četvrtoj godini obrađuju opća filozofija, povijest etike i antropologija.⁴³

Jedan od ključnih problema s nastavom Etike dosada je taj što se ne poučava u osnovnim školama, gdje učenici dugo nisu imali alternativni predmet Vjeronauku. Mnogi filozofi u Hrvatskoj tijekom posljednjih 20 godina pokušali su riješiti ovaj problem pa time i predložili neki oblik kurikuluma za alternativni predmet, poput Etike ili nečega što bi joj bilo blisko, ali bez uspjeha. S novom kurikularnom reformom u 2020. godinu, puno se raspravljalo o rješavanju ovog pitanja, a 2023. Ministarstvo znanosti i obrazovanja objavljuje *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*; nakon provedenog javnog savjetovanja sa zainteresiranom javnošću.⁴⁴ Prije toga, djeca u dobi od 7 do 14 godina koja nisu pohađala Vjeronauk često su ostajala bez nastave, što ih je izdvajalo iz vršnjačke skupine. Osim toga, budući da velika većina učenika pohađa Vjeronauk, manjina koja ga ne pohađa često je stigmatizirana kao: “ateisti, nevjernici, komunisti” i slično, kao da je njihov izbor, ili izbor njihovih roditelja; pogrešan i nepoželjan u društvu. To prisiljava neke učenike da se ipak odluče za pohađanje Vjeronauka (iako nisu nužno religiozni), kako bi se uklopili i izbjegli vršnjački pritisak i zlostavljanje zbog svog izbora. Kada dođu u srednju školu, situacija se mijenja, jer učenici tada često biraju Etiku, iako mnogi ne znaju točno što predmet obuhvaća. Nerijetko im u osnovnoj školi pogrešno prenesu da će na Etici učiti isključivo o religijama i kulturama.⁴⁵

Dodatni problem je i nedovoljna informiranost nastavnika o samom sadržaju Etike, no unatoč tome učenici je često biraju iz znatiželje ili zbog želje za znanjem. Mnogi se odlučuju za Etiku jer im tradicionalan način podučavanja Vjeronauka ne odgovara. Neki vjeroučitelji često koriste *ex cathedra*⁴⁶ pristup u poučavanju religije, umjesto suvremenih nastavnih metoda koje su usmjerene na

⁴³ Kojčić, Z. (2018), *Country Report: Croatia - Teaching Ethics in Schools in Croatia*, Journal of Didactics of Philosophy. Vol. 2. str. 23.

⁴⁴ Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*.

⁴⁵ Kojčić, Z. (2018), str. 24.

⁴⁶ *ex cathedra* (lat.: s katedre, sa stolice). 1. Naučavanje vrhovnoga poglavara Katoličke crkve (pape) kada iznosi istine vjerske i etičke naravi koje se tiču cijele Crkve. Takav sadržaj drži se nepogrješivim i za sveopću Crkvu obvezatnim. Papino naučavanje *ex cathedra* u smislu nepogrješivosti zaključeno je kao dogma na I. vatikanskom koncilu (1870); 2. Izjave i tvrdnje koje su dane bez obrazloženja, a zasnivaju se samo na autoritetu onoga koji ih daje. *ex cathedra*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. - 2024. Pristupljeno 19.8.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/ex-cathedra>>.

učenika. Ovaj pristup, naravno, može biti odbojan učenicima 21. stoljeća, pa se nadaju da će u Etici pronaći nešto drugačije i inovativnije. Učenici obično navode nekoliko razloga zašto odlučuju za nastavu Etike (iako su pohađali Vjeronauk u osnovnoj školi). Često velik utjecaj ima učenikova znatiželja za pronalaskom tj. spoznajom smisla i biti vlastitog života te samog traganja za istinom. Drugi razlog je taj što učenici u dobi od 14 ili 15 godina tvrde da sami nisu religiozni i da ne žele više slušati religijska predavanja, ili da njihovi roditelji nisu željeli da pohađaju Vjeronauk u osnovnoj školi, pa nastavljaju alternativni put i u srednjoj školi. Ovi razlozi mogu varirati od regije do regije, ali još uvijek je znatno veći postotak onih koji biraju Vjeronauk naspram Etike. To nastavnicima Etike može predstavljati izazov, jer im upisi variraju iz godine u godinu, a neki se čak brinu za sigurnost svog radnog mjesta. Zoran Kojčić u svom izvještaju “*Nastava Etike u školama u Hrvatskoj*” (kojeg piše uoči najavljene velike kurikularne reforme 2020. godine), polaže nade u opću kurikularnu reformu navodeći kako bi se neki od, ranije istaknutih problema, mogli riješiti. Ističe kako će se buduće nastave Etike više fokusirati na razvoj moralnih prosudbi i interdisciplinarnog sadržaja te da će zahtijevati više učenja temeljenog na osobnom iskustvu. Predložena reforma stavlja naglasak na razvoj moralnog mišljenja i djelovanja kroz interdisciplinarnu temu, iskustveno učenje i diskusije. Novi pristup omogućio bi veću autonomiju učiteljima i učenicima u izboru tema, ovisno o interesima i obrazovnom profilu učenika. Nove teme su zamišljene kao ili obavezne ili izborne. Na primjer; učenici koji pohađaju srednje škole s ekonomskom orijentacijom dobivaju opciju odabrati više tema povezanih s poslovnom etikom. Nastava se organizira na način da se svaka tema odnosi na određeni problem, na temelju kojeg učenici mogu formirati vlastite prosudbe. Ovo otvara prostor za rasprave, tako da učitelji imaju priliku razviti nove vještine u poučavanju. Planirano je napuštanje *ex cathedra* pristupa, dok se preporučuje modernizacija metoda poučavanja - umjesto tradicionalnih predavanja, potiče se upotreba dijaloga (vođenog, sokratovskog), otvorenih rasprava i drugih angažirajućih nastavnih pristupa koji imaju za cilj poticanje kritičkog mišljenja i vještina rješavanja problema. Planirana je izrada novih nastavnih materijala, no učitelji bi sami trebali biti kreativni i koristiti modernu tehnologiju kada je to primjenjivo, ili druge dostupne izvore. Nastava bi trebala biti otvorenija za javnost, ako je moguće (npr. prema lokalnoj vlasti, lokalnom poduzeću) ili organizirana izvan učionice (npr. u parkovima, školskom dvorištu, lokalnoj zajednici). Prema reformi, učitelji bi također trebali izbjegavati klasične načine ocjenjivanja, gdje bi se pisani ispiti potpuno napustili, kao i klasični usmeni ispiti, zamjenjujući ih procjenom sudjelovanja u diskusijama i sposobnosti etičkog rasuđivanja. Ovdje upozorava na mogućnost otvaranja različitih problema u vezi s učiteljevom subjektivnošću pri ocjenjivanju, no kako bi se to izbjeglo, učiteljima se savjetuje da ocjenjuju učenike prema različitim kriterijima, uzimajući u obzir njihove sposobnosti i aktivnosti tijekom nastave. I vještine mišljenja i vještine djelovanja (moralno mišljenje i moralno djelovanje) trebale bi se ocjenjivati, uglavnom tijekom razgovora ili rasprava koje se odvijaju u nastavi. Imajući na umu da

obično na satovima Etike ima manje od 10 učenika, rijetko više, ovo se već može smatrati individualiziranom učionicom, pa ne bi trebao biti problem za učitelje da ocjenjuju učenike prema spomenutim kriterijima. Mlađa generacija nastavnika već je uvela moderne metode poučavanja, koristeći tehnologiju i inovativne pristupe, što učenici dobro prihvaćaju. Reforma bi trebala podržati ove promjene i omogućiti daljnji razvoj nastave Etike u hrvatskim školama. Slijedeći ove nove metode, mlađi učitelji već su ih uveli u svoje satove i otkrili da nova generacija učenika, koja od malih nogu koristi računala ili pametne telefone i tablete, dobro prihvaća ove metode i na njih odlično reagira.⁴⁷

3.1. Eksperimentalni kurikulum nastavnog predmeta “Svijet i ja”

Ministarstvo znanosti i obrazovanja objavilo je *Eksperimentalni kurikulum nastavnog predmeta Svijet i ja za osnovne škole*, nakon provedenog javnog savjetovanja sa zainteresiranom javnošću u razdoblju od 27. ožujka do 11. travnja 2023. godine. Ovaj eksperimentalni kurikulum dio je šireg okvira Eksperimentalnog programa “*Osnovna škola kao cjelodnevna škola - Uravnotežen, pravedan, učinkovit i održiv sustav odgoja i obrazovanja*”, čiji je cilj unaprijediti obrazovni sustav pružajući učenicima cjelovitiji i uravnoteženiji pristup učenju te uvođenjem novih metoda poučavanja i sadržaja poboljšati cjelokupno obrazovno iskustvo.⁴⁸

Eksperimentalni program pod nazivom “*Osnovna škola kao cjelodnevna škola - Uravnotežen, pravedan, učinkovit i održiv sustav odgoja i obrazovanja*”, provodi se od rujna 2023. godine, u 62 osnovne škole u Hrvatskoj. Ovaj program planira trajati četiri školske godine (2023-2027.) i ima za cilj istražiti koncept cjelodnevne škole kao modela za unapređenje obrazovanja. Model cjelodnevne škole sastoji se od četiri glavna obrazovna programa:

- (A1) nacionalni kurikulum s obveznim izbornim predmetima
- (A2) program potpore i obogaćenog učenja
- (B1) izvannastavne aktivnosti
- (B2) izvanškolske aktivnosti.

Ovakva struktura omogućava učenicima širi raspon obrazovnih iskustava unutar i izvan učionice. Ključne promjene uključuju povećanje broja sati za osnovne predmete poput *Hrvatskog jezika* i *Matematike* za razrede od 1. do 8., kao i uvođenje novih predmeta poput *Svijet i ja* (alternativa *Vjeronauku*) i *Praktične vještine* za mlađe učenike. Također, *Informacijske i digitalne kompetencije*

⁴⁷ Kojčić, Z. (2018). str. 23-25.

⁴⁸ “*Eksperimentalni Kurikulum Nastavnoga Predmeta Svijet i Ja Za Osnovne Škole.*” <https://mzom.gov.hr/vijesti/eksperimentalni-kurikulum-nastavnoga-predmeta-svijet-i-ja-za-osnovne-skole/5525>.

postale su obavezne za sve učenike od 1. do 8. razreda, dok je predmet *Priroda i društvo* podijeljen na dva nova predmeta: *Društvo i zajednica te Prirodoslovlje*. Glavni cilj programa je omogućiti jednosmjensku nastavu u svim osnovnim školama do 2027. godine, što će zahtijevati ulaganje u infrastrukturu i otvaranje novih radnih mjesta. Jedan od ključnih ciljeva programa je smanjenje razlika u postignućima učenika i povećanje obrazovne jednakosti, pravednosti i pravičnosti u osnovnim školama.⁴⁹

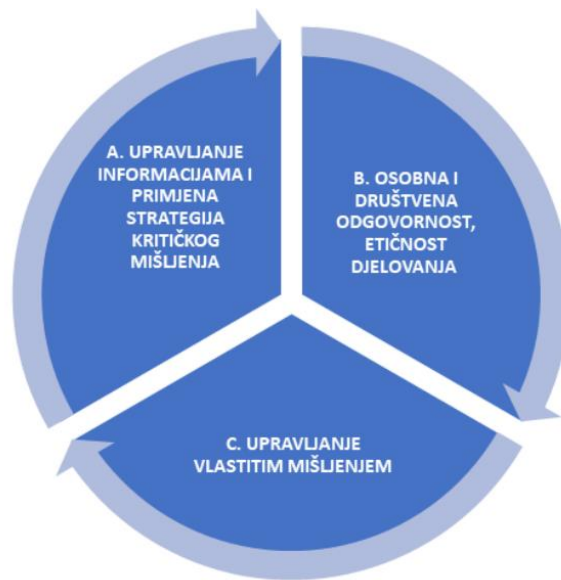
Kurikulum uvodi s isticanjem činjenice kako u suvremenom svijetu stalnih promjena i brzog tehnološkog razvoja, obrazovni sustav mora pripremiti učenike sposobnostima poput kritičkog vrednovanja različitih izvora informacija i kreativnog razvijanja novih rješenja. Kurikulum ističe kako je nastavni predmet *Svijet i ja* usredotočen je na razvoj kompetencije kritičkog mišljenja, koja omogućuje da se nose s “vanjskim svijetom činjenica i unutarnjim svijetom vrijednosti”. Učenici razvijaju intelektualnu znatiželju, fleksibilnost i empatiju, a također usvajaju temeljna društvena, etička i moralna znanja koja doprinose njihovom uravnoteženom razvoju. *Svijet i ja* pomaže jačanju samopouzdanja, odgovornosti i poštivanja demokratskih vrijednosti kod učenika, osiguravajući njihovu spremnost za suvremeni svijet.⁵⁰

Kao smisao predmeta *Svijet i ja*, navodi razvoj kritičkog mišljenja kod učenika, što je ključna vještina 21. stoljeća. Ova kompetencija bi omogućavala učenicima brže učenje, bolje pamćenje, te povezivanje i primjenu znanja u svakodnevnim situacijama. Kroz kritičko mišljenje, učenici bi učili odabrati informacije koje su im korisne, važne ili zanimljive. Predmet *Svijet i ja* usmjeren je na razvoj kritičkog mišljenja, intelektualne znatiželje, empatije i društvene odgovornosti kod učenika. Cilj mu je osposobiti ih za samopouzdanu i odgovorno djelovanje u obrazovnim, životnim i profesionalnim situacijama. “Ovaj cilj postiže se kroz sljedeće podciljeve:”

- 1. Razvoj znanja i vještina:** “Učenik usvaja znanja te razvija vještine koje podupiru kritičko promišljanje svijeta (istražuje različite izvore informacija, procesira i vrednuje informacije, pojmove i ideje), koristi se različitim strategijama kritičkoga mišljenja koje prilagođava kontekstu i području. Upotrebljava te vještine kako bi upoznao svijet koji ga okružuje.”
- 2. Povjerenje u proces mišljenja:** “Učenik razvija povjerenje u vlastiti proces kritičkoga mišljenja i ispravnost zaključaka te je sposoban upravljati njime: nadgleda proces, identificira čimbenike koji na njega utječu, usmjerava ga, regulira, ispravlja, a stečeno iskustvo prenosi koristeći ga u različitim kontekstima i tako kritički promišlja o svijetu koji ga okružuje.”

⁴⁹ *Osnovna škola kao cjelodnevna škola - Uravnotežen, pravedan, učinkovit i održiv sustav odgoja i obrazovanja*” (2023) <https://gov.hr/hr/osnovna-skola-kao-cjelodnevna-skola-uravnotezen-pravedan-ucinkovit-i-odrziv-sustav-odgoja-i-obrazovanja/2591>.

⁵⁰ MZO (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. str. 1.

Slika 1. Tri međusobno povezane domene predmeta Svijet i ja

- 3. Osobna i društvena odgovornost:** “Učenik razvija samopouzdanje, samokritičnost i osobni integritet, prepoznaje i osvještava osobnu i društvenu odgovornost te etičnost djelovanja za dobrobit zajednice i demokraciju. Učenik razvija vrijednosti solidarnosti, ravnopravnosti, pravednosti, slobode, tolerancije, empatije, ljudskih prava i odgovornosti.”⁵¹

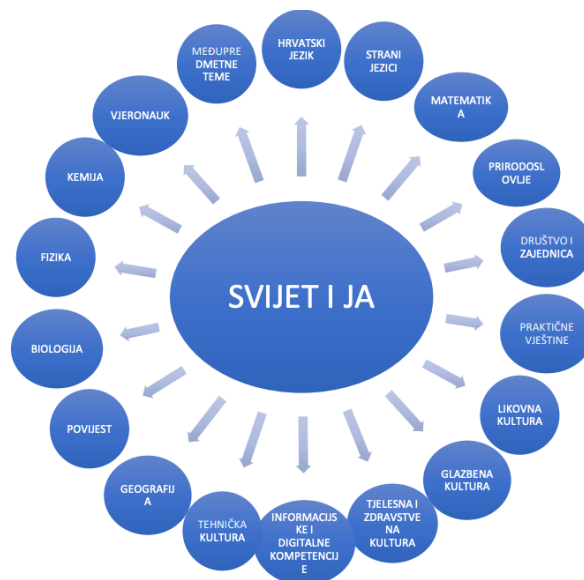
Kurikulum je organiziran u tri međusobno povezane domene (Slika 1):

1. **“Upravljanje informacijama i primjena strategija kritičkog mišljenja”:** Učenici uče kako procijeniti i koristiti informacije na učinkovit način, što im pomaže u donošenju zaključaka i donošenju informiranih odluka.
2. **“Osobna i društvena odgovornost, etičnost djelovanja”:** Učenici razvijaju osjećaj odgovornost, usredotočujući se na vrijednost poput pravednosti, empatije i socijalne pravde, pripremajući ih za etičko djelovanje u društvu.
3. **“Upravljanje vlastitim mišljenjem”:** Ovdje se radi o metakogniciji - učenici reflektiraju o vlastitim procesima mišljenja i upravljaju njima, uključujući planiranje, praćenje i vrednovanje načina na koji razmišljaju.⁵²

U kurikulumu se ističe kako se u predmetu Svijet i ja; kritičko mišljenje razvija kroz pristupe poput: procjene informacija, analize izvora, iznošenja argumenata i refleksije o osobnim i društvenim vrijednostima. To pomaže učenicima da se snalaze u različitim kontekstima, donose neovisne prosudbe i kritički ocjenjuju i vlastiti rad i šira društvena pitanja. Integracija predmeta Svijet i ja, s drugim predmetima vidljiva je kroz primjenu aktivnih metoda poučavanja, suradničkog rada i tehnika

⁵¹ MZO (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. str. 2.

⁵² MZO (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. str. 3-5.

Slika 2. Snažna povezanost kurikuluma Svijet i ja s nastavnim predmetima i međupredmetnim temama

vrednovanja. (Slika 2.) Međupredmetne teme, poput Građanskog odgoja i Održivog razvoja, također ističu kritičko mišljenje, razvoj generičkih vještina i kritičku refleksiju kao središnji obrazovne ciljeve. Kurikulum Svijet i ja, osim što pomaže učenicima da kritički pristupaju učenju i učinkovitim korištenjem tehnologije. On pruža jasne smjernice za poučavanje kritičkog mišljenja, omogućujući učiteljima fleksibilnost u prilagodbi tih metoda specifičnostima svojih učenika, predmeta i obrazovnog okruženja.⁵³

Kurikulum navodi preporučene metode poučavanja:

1. **“Metoda razgovora i postavljanja pitanja”** - podrazumijeva da učitelj navodi učenike do odgovora postavljanjem pažljivo odabranih pitanja umjesto davanja izravnih informacija. Ovaj pristup potiče aktivno sudjelovanje učenika i oslanja se na njihovo prethodno znanje, transformirajući ga u nove ideje i perspektive.
2. **“Metoda debate”** - strukturirana rasprava s jasnim pravilima. Učenici se dijele u dva tima: afirmaciju i negaciju, eventualno s dodatnim timom sudaca. Tim afirmacija brani zadanu tezu argumentima, dok je tim negacije osporava protuargumentima. Suci ocjenjuju argumente prema jasno definiranim kriterijima.
3. **“INSERT metoda”** - pomaže učenicima kritički čitati tekstove označavanjem poznatih informacija (+), novih informacija (!), nejasnih pojmova (?), i područja za daljnje istraživanje (→).
4. **“KWL metoda (znam - želim znati - naučio sam)”** - potiče refleksiju učenika o svom predznanju, što žele naučiti te da sintetiziraju ono što su naučili.

⁵³ MZO (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. str. 76.-77.

5. **“Pisani razgovor”** - omogućuje učenicima da u tišini izmjenjuju pisane komentare na određenu temu, potičući koncentraciju i međusobnu interakciju
6. **“Pisana rasprava”** - potiče individualno mišljenje o ključnim pitanjima, argumentima i zaključcima
7. **“Metoda novinarskih pitanja (tko, što, gdje, kako, kada, zašto)”** - pomaže učenicima analizirati i vrednovati informacije te donositi informirane odluke.

Ostale metode iskustvenog učenja uključuju: “igranje uloga, forum teatra, igre, dramatizacije, metoda priča i biografskog učenja (temelji se na vlastitom iskustvu učenika koje je polazište za razmišljanje, dijalog, raspravu, vođene diskusije), projekata (usmjereni na razred, školu ili zajednicu) i sl. Integracija predmeta "Svijet i ja" s drugim nastavnim disciplinama, angažman u društvenim temama i prilagođeni fizički prostor učionice (uz mogućnost organizacije aktivnosti izvan škole u suradnji s lokalnim zajednicama) doprinose obogaćivanju učenja. Predmet obuhvaća godišnji fond od 70 sati, preporučuje se organizacija dvosatnih lekcija radi dubljeg razmatranja sadržaja.⁵⁴

Evaluacija obrazovnih ishoda predmeta "Svijet i ja" provodi se u poticajnom okruženju u kojem učenici aktivno sudjeluju. Koriste se tri pristupa vrednovanju:

“Vrednovanje za učenje” - Tijekom procesa trajanja nastave, bez ocjena, učenicima, učiteljima i roditeljima se pružaju povratne informacije usmjerene na poboljšanje učenja. Primjena tehnike "sendviča" naglašava pozitivne aspekte, identificira područja za napredak i daje konkretne prijedloge za daljnji razvoj.

“Vrednovanje kao učenje” - Učenici se potiču na samovrednovanje i vršnjačko vrednovanje, čime se razvijaju vještine odgovornosti, postavljanja ciljeva, samopouzdanja i samokritičnosti.

“Vrednovanje naučenog” - Nakon završenih dijelova nastave, primjenjuju se sumativne metode poput pisanih i usmenih provjera, evaluacija projekata i grupnog rada kako bi se ocijenilo usvajanje obrazovnih ishoda.

Učitelji unaprijed definiraju kriterije ocjenjivanja i obavještavaju učenike kako bi osigurali objektivnost i transparentnost. Povratne informacije su jasne, konkretne i usmjerene na napredak, što jača povjerenje između učitelja i učenika.⁵⁵

Postotak učenika koji su odabrali predmet Svijet i ja umjesto Vjeronauka u prvoj godini provođenja ovog eksperimentalnog programa koji se provodio u 62 osnovne škole diljem Hrvatske

⁵⁴ MZO (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. str. 77-78.

⁵⁵ MZO (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. str. 79-84.

iznosi 5,7 što čini ukupno 682 polaznika. Autor kurikuluma predmeta Bruno Ćurko tvrdi kako su ti podaci očekivani i vjeruje da bi provođenje predmeta u svim školama podiglo taj postotak.⁵⁶

⁵⁶ Šćuric, R. (2024). *Prva godina cjelodnevnne: Doznali smo koliko je učenika umjesto Vjeronauka upisalo Svijet i ja.* <https://www.srednja.hr/zbornica/prva-godina-cjelodnevnne-doznali-smo-koliko-je-ucenika-umjesto-vjeronauka-upisalo-svijet-i-ja/>

3.2. Kurikulum nastavnog predmeta “Etika”

“Kurikularna reforma jedna je od prvih mjera kojom započinje realizacija *Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije* na kojoj će raditi velik broj stručnjaka i radnih skupina. Kako bi predložene promjene mogle odgovoriti na stvarne potrebe obrazovnog sustava, na kurikularnoj se reformi očekuje ključan doprinos učitelja, nastavnika, odgojitelja, stručnih suradnika i ravnatelja odgojno-obrazovnih ustanova. Cilj kurikularne reforme je uspostavljanje usklađenog i učinkovitog sustava odgoja i obrazovanja kroz cjelovite sadržajne i strukturne promjene, kako bi se:

- Učenicima osiguralo korisnije i smislenije obrazovanje, usklađeno njihovoj razvojnoj dobi i interesima te bliže svakodnevnom životu, obrazovanje koje će ih osposobiti za suvremeni život, svijet rada i nastavak obrazovanja.
- Roditeljima omogućilo veću uključenost u obrazovanje djece i život škole, jasno iskazana očekivanja, objektivnije ocjenjivanje i vrednovanje, smislenije i češće povratne informacije o postignućima njihove djece.
- Učiteljima, nastavnicima i ostalim djelatnicima odgojno-obrazovnih ustanova osiguralo osnaživanje uloge i jačanje profesionalnosti, veću autonomiju u radu, kreativniji rad, smanjenje administrativnih obveza, motiviranije učenike i smanjivanje vanjskih pritisaka.”⁵⁷

Reforma predviđa postupno produljenje obveznog obrazovanja na devet godina, a njezina provedba počinje s:

1. “Razvoja kurikuluma za sve razine obrazovanja temeljenog na ishodima učenja.
2. Prijedloga novih sustava vrednovanja, ocjenjivanja i izvještavanja o učeničkim postignućima
3. Sustavnog osposobljavanja učitelja za primjenu novih kurikuluma i metoda poučavanja.
4. Smjernica za izradu udžbenika, nastavnih pomagala te digitalizaciju i korištenje IKT-a u obrazovanju.”⁵⁸

Ova reforma cilja modernizirati obrazovni sustav i prilagoditi ga potrebama učenika i društva.

“Škola za život” je sveobuhvatna obrazovna reforma uvedena u Hrvatskoj kao dio “*Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije*”. Program, koji je pokrenulo Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2018. godine, ima za cilj modernizirati i unaprijediti hrvatski obrazovni sustav usmjeren na razvoj ključnih vještina i kompetencija potrebnih za život u 21. stoljeću. Naglasak je stavljen na kritičko mišljenje, kreativnost, digitalnu pismenost, suradnju i praktična znanja a ne na učenje napamet.

⁵⁷ Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. *Što uključuje kurikularna reforma?*. http://www.kurikulum.hr/sto_ukljucuje_kur_reforma/

⁵⁸ MZOS. *Što uključuje kurikularna reforma?*

Reforma je uvela nove metode poučavanja, ažurirane kurikulume i integraciju digitalnih tehnologija u svakodnevne aktivnosti u učionici. Jedan od ključnih aspekata je korištenje e-materijala i uključivanje učitelja u kontinuirani profesionalni razvoj kako bi se prilagodili novim načinima poučavanja. Program *Škola za život* provodi se u osnovnim i srednjim školama te uključuje predmete poput Digitalne pismenosti, Poduzetništva i Osobnog razvoja kako bi se učenici bolje pripremili za izazove modernog života i tržišta rada. Reforma također promiče interaktivniji, učeniku usmjeren način učenja s naglaskom na rješavanje problema i aktivno sudjelovanje. Unatoč određenim kritikama vezanim uz brzinu implementacije i raspodjelu resursa, reforma se smatra korakom prema usklađivanju hrvatskog obrazovanja s modernim globalnim standardima. 18. siječnja 2019. u "Narodnim novinama", objavljena je *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Etike za gimnazije u Republici Hrvatskoj*, te ističe primjenu za učenike 1. razreda od školske godine 2019./2020., za učenike 2. i 3. razreda od 2020./2021., a za učenike 4. razreda od 2021./2022. godine.⁵⁹

Kurikulum definira Etiku kao nastavni predmet koji uvodi učenike u filozofsku disciplinu etike, koja sustavno istražuje i objašnjava filozofsko-etičke spoznaje. Ovaj predmet pomaže učenicima u oblikovanju moralnih stavova, razumijevanju donošenja odluka i sagledavanju moralnog ponašanja. Svrha poučavanja etike je razvijanje moralnih i etičkih kompetencija, odnosno stjecanje znanja, vještina i stavova potrebnih za moralno odlučivanje i djelovanje, kao i razlikovanje ispravnog od neispravnog kroz različite etičke pristupe. Etika, kao filozofska disciplina i nastavni predmet, usmjerena je na ostvarivanje vrijednosti i razvoj unutarnje motivacije za život u skladu s tim vrijednostima. Tijekom nastave Etike učenici stječu znanja koja im omogućuju kritičko promišljanje u donošenju odluka, temeljeno na razumijevanju moralnih pojmova poput slobode, dostojanstva, solidarnosti, odgovornosti i jednakopravnosti. Učenici uče da je moralno ispravno odlučivanje zasnovano na promišljenoj refleksiji, a ne na subjektivnim faktorima poput trenutnog raspoloženja ili vanjskih pritisaka. Etika također promiče vrijednosti poput solidarnosti, odgovornosti, istine, iskrenosti i integriteta, što učenicima pomaže u razvoju osobnog i kolektivnog identiteta te tolerancije prema različitim idejama i kulturama. Etika ih osposobljava za uspostavljanje odnosa s drugim osobama na temelju jednakosti i potiče ih na kritičko propitivanje autoriteta. Nastava Etike temelji se na civilizacijskim vrijednostima kao što su znanje, sloboda, dostojanstvo, solidarnost i odgovornost. Procesi učenja prilagođeni su kognitivnom, emocionalnom, moralnom, socijalnom i estetskom razvoju učenika, uz poštovanje njihove jedinstvenosti i potreba. U nastavi se potiče aktivno sudjelovanje učenika, izražavanje vlastitog mišljenja, kritičko promišljanje i povezivanje naučenog

⁵⁹ Karajić, N., Ivanec, D., Geld, R., Spajić -Vrkaš, V. (2019) *Vrednovanje Eksperimentalnoga Programa Škola Za Život u Školskoj Godini 2018./2019.* Filozofski Fakultet Sveučilišta U Zagrebu.

sa stvarnim životnim iskustvima. Etika pripada društveno-humanističkom području kurikuluma i predaje se u svim srednjim školama tijekom četvrtog i petog obrazovnog ciklusa. Namijenjena je učenicima koji biraju Etiku umjesto Vjeronauka, a može se ponuditi i kao izborni predmet za sve zainteresirane učenike.⁶⁰

Odgojno-obrazovni ciljevi učenja i poučavanja nastavnoga predmeta Etika navedeni u kurikulumu:

- “Upoznavanje s etikom kao filozofijskom i znanstvenom disciplinom”
- “Razvoj vještina moralne i etičke prosudbe i rješavanja problema”
- “Razvoj sposobnosti povezivanja interdisciplinarnih znanstvenih sadržaja s vlastitim iskustvima”
- “Razvoj i njegovanje etičkog i bioetičkog senzibiliteta”
- “Potpora učeniku u suočavanju s vlastitim, zajedničkim i globalnim problemima”

Slika 3. Organizacijska područja kurikuluma Etike

- “Razvoj vještina argumentacije, prezentacije i komunikacije.”⁶¹

Kurikulum predmeta Etika temelji se na dvjema međusobno povezanim domenama: **moralnom i etičkom promišljanju** te **moralnom i etičkom djelovanju** (Slika 3). U **prvoj domeni** naglasak je na razvijanju sposobnosti sustavnog i kritičkog razmišljanja o moralnim pitanjima. Učenici, uz vodstvo nastavnika, koriste filozofske metode i alate za analizu etičkih problema, povezujući teorijska znanja s osobnim iskustvima i razvijajući temelj za samostalno istraživanje. **Druga domena** usmjerena je na pretvaranje razvijenog etičkog senzibiliteta u konkretne akcije koje

⁶⁰ Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2019). *Kurikulum nastavnog predmeta Etika za gimnazije u Republici Hrvatskoj*. str. 5-6.

⁶¹ MZO (2019). *Kurikulum nastavnog predmeta Etika za gimnazije u Republici Hrvatskoj*. str. 7.

odražavaju brigu za sebe, druge, prirodu i buduće generacije. Kroz iskustveno učenje, projektne aktivnosti i suradnju s lokalnom zajednicom, učenici primjenjuju teorijska saznanja u praksi te razvijaju vještine moralnog odlučivanja i djelovanja. Zajedno, ove dvije domene omogućuju sveobuhvatan moralni razvoj učenika (*Slika 4*), pomažući im da razlikuju ispravno od neispravnog i potičući ih da doprinesu pozitivnim promjenama u zajednici. Etika kao predmet ima ključnu odgojnu ulogu jer se njezini ishodi lako povezuju s ishodima drugih nastavnih disciplina, čime potiče

Slika 4. Organizacijska područja kurikulumu Etike kao odraz etičke kompetencije

integrirani osobni i socijalni razvoj.⁶²

Etika je integrirana u sve nastavne predmete jer se u svakom pretpostavlja da učenik djeluje kao promišljeno i moralno odgovorno biće unutar zajednice. Usredotočenost na etičko promišljanje i moralno djelovanje pomaže učenicima razviti kritičke misaone modele i obrasce samorefleksije. Filozofske metode i kreativno mišljenje predstavljaju temelj primjene etike u svim područjima - od društvenih, humanističkih, prirodnih do tehničkih znanosti. Osim toga, etika obogaćuje i predmete poput tjelesnog i zdravstvenog, informatičkog, umjetničkog te jezično-komunikacijskog obrazovanja, pružajući strukture promišljanja koje oblikuju trajne sustave vrijednosti.⁶³

Kurikulum predmeta Etika usmjeren je na postizanje obrazovno-odgojnih ciljeva kroz razvoj znanja, vještina i vrijednosti potrebnih za moralno i etičko promišljanje te djelovanje. Učenje i poučavanje temelji se na dvjema međusobno prožimajućim domenama:

- **Moralno i etičko promišljanje:** Ova domena razvija sposobnost sustavnog i kritičkog razmišljanja o etičkim pitanjima. Učenici analiziraju etički relevantne tekstove, kontekstualiziraju i aktualiziraju etičke koncepte te uče prepoznavati i zauzimati moralna stajališta.
- **Moralno i etičko djelovanje:** Ovdje se naglašava primjena teorijskih saznanja kroz konkretne aktivnosti - projektne i terenske nastave, debate, volontiranje i umjetničke metode. Učenici se potiču

⁶² MZO (2019). *Kurikulum nastavnog predmeta Etika za gimnazije u Republici Hrvatskoj* str. 8-11.

⁶³ MZO (2019). *Kurikulum nastavnog predmeta Etika za gimnazije u Republici Hrvatskoj* str. 30-31.

na praktično djelovanje, čime se razvija etički senzibilitet i sposobnost donošenja moralnih odluka u

Slika 5. Odnos organizacijskih područja kurikuluma Etike i generičkih kompetencija.

stvarnim životnim situacijama.

Učitelj u predmetu Etika igra ključnu ulogu kao moderator i inicijator aktivnosti, osiguravajući stalnu povezanost teorije i prakse. Aktivne nastavne strategije, poput postavljanja otvorenih pitanja, organizacije moderiranih rasprava, simulacija i projektnih aktivnosti, omogućuju učenicima da premoste jaz između apstraktnih koncepta i njihove primjene. Pri planiranju nastave, svaki obavezni sadržaj obrađuje se kroz primjere iz najmanje dvije izborne teme, kako bi se učenici potaknuli koristiti etičke pojmove u analizi i argumentaciji. Materijali za poučavanje Etike obuhvaćaju širok spektar izvora - od tradicionalnih udžbenika i digitalnih platformi, preko stručnih članaka i videozapisa, do primjera iz književnosti, likovne umjetnosti i stvarnih životnih iskustava. Nematerijalni izvori poput životnih priča, gostujućih predavanja i okruglih stolova dodatno obogaćuju etičko promišljanje i potiču praktičnu primjenu stečenih saznanja. Zbog složenosti i specifičnosti predmeta, poučavanje Etike povjereno je učiteljima s diplomom sveučilišnog studija filozofije, čije stručno znanje osigurava kvalitetu nastavnih procesa prilagođenih potrebama učenika.⁶⁴

Kurikulum navodi kako vrednovanje u nastavi Etike obuhvaća procese prikupljanja i analize podataka o postignućima učenika te učinkovitosti poučavanja, s primarnim ciljem unapređenja učenja. Ključan je naglasak na formativnom vrednovanju - kontinuiranoj povratnoj informaciji koja pomaže učenicima da napreduju prema odgojno-obrazovnim ishodima - dok se sumativno

⁶⁴ MZO. (2020). *Kurikulum za nastavni predmet Etika za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. str. 32-36.

vrednovanje koristi za završnu ocjenu. Učitelji, koristeći unaprijed definirane kriterije, planiraju i provode vrednovanje, prilagođavajući metode specifičnim potrebama učenika i razreda te koristeći rezultate kako bi unaprijedili buduće planove nastave i eventualno revidirali kurikulum. Proces vrednovanja prati dvije ključne domene kurikuluma - moralno i etičko promišljanje te moralno i etičko djelovanje - a ocjene se formiraju na temelju postignutih razina (zadovoljavajuća, dobra, vrlo dobra, iznimna). Metode vrednovanja uključuju tri pristupa:

- **Vrednovanje za učenje:** Učitelj pruža povratne informacije i predlaže poboljšanja, često kombinirajući kriterijsko i samovrednovanje.
- **Vrednovanje kao učenje:** Učenici aktivno ocjenjuju vlastiti rad i rad svojih vršnjaka, čime se potiče njihova autonomija.
- **Vrednovanje naučenoga:** Sumativna procjena provedena nakon završetka određenog dijela nastave, koja služi kao osnova za daljnji napredak.

Zaključna ocjena integrira rezultate formativnog i sumativnog vrednovanja, uzimajući u obzir i napredak tijekom godine, a povratne informacije se pružaju kroz individualne konzultacije, razgovore s roditeljima, pisane bilješke i digitalne alate, s ciljem poticanja kontinuiranog napretka učenika.⁶⁵

Komparacija kurikula Etike s kurikulumima Katoličkog, Pravoslavnog i Islamskog Vjeronauka:

Kurikuli Katoličkog, Pravoslavnog i Islamskog Vjeronauka usmjereni su prvenstveno na formiranje vjerskog identiteta i pripadnosti unutar specifičnih konfesija. U Katoličkom Vjeronauku, učenici se uče postavljanju pitanja o Bogu, čovjeku i vrijednostima života, pri čemu je naglasak na prenošenju crkvenog nauka. Ovaj kurikulum naglašava znanje o Bibliji, crkvenoj povijesti i tradiciji, te ima dogmatski karakter, ostavljajući malo prostora za osobnu interpretaciju izvan okvira Crkve.⁶⁶ Pravoslavni Vjeronauk potiče razvoj cjelovite ličnosti unutar zajednice slobode i ljubavi. Učenici se usmjeravaju na izgradnju osobnog odnosa sa svetim Bogom, pronalaženje smisla života i aktivno sudjelovanje u zajednici, čime se naglašava autonomija i integracija vjerskog iskustva u svakodnevni život.⁶⁷ Islamski kurikulum, s druge strane, usmjeren je na cjeloživotno učenje i stjecanje vještina potrebnih za zajednički život u interkulturalnom društvu. Poseban je naglasak na poznavanju Kur'ana i prilagođavanju vjerskih i etičkih načela kontekstu vremena i mjesta, s ciljem razvijanja svijesti o

⁶⁵ MZO. (2020). *Kurikulum za nastavni predmet Etika za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. str. 37-43.

⁶⁶ Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2019). *Kurikulum nastavnog predmeta Katolički vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*.

⁶⁷ Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2019). *Kurikulum nastavnog predmeta Pravoslavni vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*.

vlastitom identitetu.⁶⁸ Nasuprot tome, kurikulum Etike naglašava etiku kao filozofijsku i znanstvenu disciplinu, potičući razvoj sposobnosti za moralno i etičko promišljanje te rješavanje problema. Etika se fokusira na povezivanje teorije s praksom kroz razvoj vještina argumentacije, kritičkog prosuđivanja te interdisciplinarnu primjenu znanja u suočavanju s osobnim, zajedničkim i globalnim izazovima. Na taj način, etičko obrazovanje nudi znatno širi i praktičniji pristup, usmjeren na razvoj samostalnosti i stvaranje trajnih sustava vrijednosti.⁶⁹

Usporedba jasno pokazuje da, dok konfesionalni kurikuli primarno usmjeravaju učenike prema spoznavanju i prihvaćanju specifičnih vjerskih doktrina, kurikulum Etike postavlja naglasak na razvoj kritičkog mišljenja i praktičnih vještina, pružajući učenicima alate za donošenje moralno informiranih odluka u širem društvenom kontekstu.

⁶⁸ Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2019). *Kurikulum nastavnog predmeta Islamski vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*.

⁶⁹ MZO. (2020). *Kurikulum za nastavni predmet Etika za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*.

4. DOBRE I LOŠE PRAKSE ETIKE U SREDNJIM ŠKOLAMA

Etika, kao praktična filozofija, usko je povezana s moralom, ali nije isto što i moral. Moral se obično definira kao sustav pravila koji upravlja našim ponašanjem u društvu, odnoseći se na ispravno postupanje i izbjegavanje štetnih radnji, dok je Etika filozofska studija tih moralnih načela.

Distinkciju etike i morala, Ćurko, B. u knjizi *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*, karakterizira ključnim, posebno u kontekstu obrazovanja, gdje se “moralni odgoj” (nekad nazvana i moralistika) često odnosi na podučavanje unaprijed određenih moralnih pravila, obično bez prostora za komunikaciju, argumentaciju ili kritiku. Taj tradicionalni pristup moralnom odgoju, koji je često uključivao jednostrano poučavanje, sve se više smatra neadekvatnim. Umjesto toga, moralna izobrazba trebala bi poticati kritičko mišljenje i potaknuti učenike da razmisle o vlastitim moralnim vrijednostima i djelovanjima. U modernim obrazovnim sustavima kritičko mišljenje smatra se ključnim za etičko rasuđivanje. Bez njega, etički stavovi riskiraju da postanu obične dogme, neispitane i prihvaćene bez pitanja. Kritičko mišljenje omogućuje pojedincima da evaluiraju i poboljšaju svoja moralna uvjerenja, odolijevajući manipulativnim utjecajima i razvijajući dublje razumijevanje složenih moralnih pitanja. Kao što Cady sugerira kako kritičko mišljenje nije samo alat koji već posjedujemo, već i jedini učinkovit način za procjenu etičkih stavova, pomažući nam da ih prihvatimo, odbacimo ili ostanemo neutralni prema njima.⁷⁰

U radu *"Nužnost uvođenja sadržaja etičkoga obrazovanja u nastavu"* autora Dejana Doneva, analizirana je važnost integracije etičkog obrazovanja u obrazovni sustav. Autor naglašava da je etičko obrazovanje, kao grana filozofskog obrazovanja, ključno za razvoj moralne svijesti i intelektualnog napretka pojedinca. Ističe se da tradicionalne metode moralnog odgoja više nisu učinkovite te da suvremeno društvo pati od "etičke konfuzije" uzrokovane “urbanim nasiljem”, vjerskom netolerancijom, potrošačkim mentalitetom i brzim tehnološkim razvojem. Donev predlaže uvođenje etičkog obrazovanja na sve tri razine obrazovanja, naglašavajući da bi to omogućilo mladima da postanu etičke osobe koje slobodno prosuđuju i razvijaju moralne norme. Također, spominje da UNESCO već desetljećima promovira filozofiju kao "školu slobode" koja potiče samostalno mišljenje i prosuđivanje, te da je širenje nastave filozofije na svim razinama obrazovanja ključno za razvoj ispravnog životnog stava i moralnih vrijednosti. Autor zaključno apelira na nužnost

⁷⁰ Ćurko, B. (2017). *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*. Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb. str. 125 - 134

uvođenja etičkog obrazovanja u školski kurikulum kako bi se odgovorilo na suvremene moralne izazove i osigurao skladan razvoj budućih generacija.⁷¹

4.1. Religijsko srednjoškolsko obrazovanje u državama Europe

U prvom dijelu rada (2. *ETIKA KAO PREDMET U SREDNJIM ŠKOLAMA U EUROPI I SVIJETU*, str. 3.) se djelomično već analizirala ova tema. Kroz istraživanja postojećih stanja i praksi poučavanja etike odnosno etičkog obrazovanja u Europi i svijetu; tema religijskog obrazovanja, automatski se povlači. Naime, iako je već i istaknuto ranije, kako etika u obrazovanju može postojati van korelacije s religijskim obrazovanjem; detaljna analiza stanja u svijetu, a posebice u Europi, povijesni aspekt te ovisnost, tj. isprepletenost dvaju, brani nam potpuno lišenje pojma religijskog obrazovanja (vjeronauka) u smislu proučavanja etike u obrazovanju. U Europi se bilježi jasna tendencija uvođenja etike kao alternativnog predmeta Vjeronauka. U pluralističkim državama poput Austrije, Hrvatske i Finske, predmeti nazvani “*Etika*”, “*Građanski odgoj*” ili “*Osnove religijskih kultura i sekularne etike*” pružaju sekularnu opciju za učenike koji ne biraju tradicionalni Vjeronauk. Ovi programi usmjereni su na kulturno i moralno obogaćivanje te reflektiraju liberalan pristup obrazovanju koji, usprkos priznavanju tradicionalnih moralnih vrijednosti, nastoji odgovoriti na izazove sve veće društvene raznolikosti. Trenutačno deset od sedamnaest analiziranih zemalja usvojilo je ovaj model, čime se potiče sekularizacija i oblikuje zajednički temelj etičke svijesti u društvima suočenima s pluralizmom.

Religijsko obrazovanje u školama je osjetljivo pitanje zbog različitih pristupa koje koriste države, škole i religijske institucije. Kao što se može iščitati iz primjera različitih praksi u različitim državama, mora se imati obzira za mjesto i vrijeme u kojem se pitanje postavlja. Odnosno povijesnu, kulturološku, religijsku pozadinu zemlje u pitanju i time prilagoditi plan i program, pristup, metode... Ovdje veliku ulogu igra razvijenost emocionalne inteligencije koju Martha Nussbaum postavlja kao uvjet dolaska do ispravnog etičkog promišljanja i djelovanja. Razvijenu emocionalnu inteligenciju postiže primarno empatijom kojom se pojedinac postavlja u situaciju drugog; i upravo ovim putem sami edukatori mogu sigurnije i spremnije prihvatiti izazove predavanja ovakvih predmeta i tema.⁷²

Religijsko obrazovanje može biti:

⁷¹ Donev, D., (2021). *Nužnost uvođenja sadržaja etičkoga obrazovanja u nastavu*. Metodčki ogledi: časopis za filozofiju odgoja, 28(2). str. 37-52.

⁷² Zagorac, I. (2020). *Mogućnosti i granice odgoja za suosjećanje*. Jahr, 11 (2), str. 467-479.

- **konfesionalno religijsko obrazovanje:** fokusira se na podučavanje određene religijske doktrine, često s ciljem jačanja vjerskih uvjerenja u okviru jedne religije (npr. katoličkih u katolički dominantnoj skupini). Iako to ne djeluje diskriminirajuće za pripadnike te vjere, može dovesti do marginalizacije učenika koji ne dijele tu vjeru.
- **nekonfesionalno religijsko obrazovanje:** Ovaj oblik obrazovanja je neutralan, fokusira se na podučavanje o različitim religijama, bez favoriziranja jedne u odnosu na druge. Cilj je pružiti uravnotežen pogled, poštovati raznolikost i poticati toleranciju.

Diskriminacija u religijskom obrazovanju - uključivanje vs. isključivanje:

U mnogim zemljama religijsko obrazovanje je obvezni predmet u javnim školama i često odražava dominantnu religiju te zemlje. To može dovesti do indirektne diskriminacije, gdje se učenici iz manjinskih religijskih zajednica ili oni koji nisu vjernici mogu osjećati isključeno ili pod pritiskom da se prilagode. Francuska ima sekularni obrazovni sustav u kojem je religija uglavnom odsutna, ali se uči o religijskim činjenicama kroz predmete poput *Povijesti i Filozofije*. Ovaj pristup dizajniran je da spriječi diskriminaciju kroz promicanje laicizma, no kritičari tvrde da se na taj način zanemaruju potrebe učenika vjernika. S druge strane Njemačka nudi konfesionalno religijsko obrazovanje, ali omogućava izuzimanje i alternativne predmete (poput *Etike*). Međutim, s većinskom religijskom grupom koja podučava religijsko obrazovanje, neki smatraju da se učenici iz manjinskih religija ili ateisti mogu osjećati marginalizirani.

Pravna zaštita protiv diskriminacije:

- Međunarodno pravo: Prema međunarodnim konvencijama poput Europske konvencije o ljudskim pravima i Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, pravo na slobodu religije i obrazovanja je zaštićeno. To uključuje pravo roditelja da obrazuju svoju djecu u skladu sa svojim uvjerenjima.
- Članak 18. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima jamči slobodu mišljenja, savjesti i vjere u Europi, Europski sud za ljudska prava donio je presude u slučajevima gdje je religijsko obrazovanje ocijenjeno kao diskriminirajuće, postavljajući pravne presedane u vezi s pravima roditelja i djece.⁷³

Ovom temom se bavi detaljna akademska rasprava *Educational pluralism and freedom of religion: recent decisions of the European Court of Human Rights* (2010), autorice Eugenije Relaño Pastor. Fokusira se na osjetljivo pitanje podučavanja religije i uvjerenja u školama te analizira dva značajna slučaja Europskog suda za ljudska prava: *Folgerø protiv Norveške* (2007) i *Zengin protiv Turske* (2007). Oba slučaja istražuju ravnotežu između odgovornosti države da pruži pluralističko,

⁷³ Kodelja, Z., Bassler, T. (2004). *Religija i školovanje u otvorenom društvu: Okvir za informirani dijalog*, Otvoreno Društvo. str. 5-36.

objektivno obrazovanje i prava roditelja da svoju djecu obrazuju u skladu sa svojim religijskim uvjerenjima.

- **Folgerø protiv Norveške:** Norveški roditelji tvrdili su da predmet "*Kršćanstvo, religija i filozofija*" (*KRL*) naglašava luteransku vjeru i ne pruža objektivan, kritičan ili pluralistički pogled na religije. Sud je presudio da predmet nije održao neutralnost te je stao na stranu roditelja omogućujući širu iznimku od vjerske nastave.
- **Zengin protiv Turske:** Turski roditelji koji pripadaju Alevitskoj vjeri osporavali su obavezni predmet "*Religijska kultura i Etika*", koji je bio fokusiran na sunitski islam. Sud je jednoglasno zaključio da je predmet prekršio prava roditelja, naglasivši da obrazovanje mora biti pluralističko i neutralno te pružiti jednako poštovanje svim religijskim pogledima.

Članak raspravlja o tome kako Europski sud za ljudska prava dosljedno naglašava važnost obrazovnog pluralizma u poticanju tolerancije, kritičkog mišljenja i suzbijanju religijskih stereotipa. Naglašava kako države moraju izbjegavati indoktrinaciju osiguravajući da se vjersko obrazovanje pruža na objektivan i pluralistički način, uz mogućnost iznimki kada je to potrebno. Rad predstavlja uravnoteženu i temeljitu pravnu analizu kako se načela ljudskih prava primjenjuju na vjersko obrazovanje u javnim školama, ilustrirajući kompleksnu međusobnu povezanost državnih obrazovnih politika i individualnih vjerskih sloboda. Koristi stvarne primjere iz sudske prakse kako bi naglasio potrebu za objektivnim i inkluzivnim kurikulumima koji poštuju različita vjerska i filozofska uvjerenja obitelji. Članak je značajan doprinos raspravama o vjerskom obrazovanju, nudeći pravne uvide koji su relevantni za učitelje i kreatore obrazovnih politika.⁷⁴

Iako se čini da je glavni izazov uspostaviti ravnotežu između pluralizma i konfesionalnih modela, zanimljivo je promatrati kako se, unatoč svim postojećim zakonodavnim i institucionalnim rješenjima, u društvu pojavljuju novi oblici "religijskog" identiteta koji ne odgovaraju tradicionalnim definicijama. Upravo takav primjer ilustrira članak T. Pietersa (2021), "*Gokuizam: Anime religija?*", objavljen na stranici European Academy on Religion and Society (EARS).

Nova religija nazvana "*Gokuizam*" počinje se pojavljivati, temeljeći se na popularnoj anime seriji *Dragon Ball (Z)*. Članovi ove zajednice gledaju na glavnog junaka Gokua kao na moralni uzor za svoj svakodnevni život. *Gokuizam* izgleda kao nova religija koja se temelji na moralnom primjeru

⁷⁴ Relaño, E. (2009). *Educational pluralism and freedom of religion: recent decisions of the European Court of Human Rights*. *British Journal of Religious Education*, 32(1), str. 19-29.

glavnog lika serije Dragon Ball, Sina Gokua. Iako nije službeno priznata religija, to je više zajednički produkt obožavatelja na internetu. Dragon Ball (i kasnije Dragon Ball Z, Kai i Super) jedna je od najpopularnijih japanskih anime serija ikada, emitirana u 81 zemlji diljem svijeta. Priča se vrti oko lika Sina Gokua, člana rase Saiyan, izvanzemaljskih ratnika, poslanog na Zemlju kao dijete kako bi osvojio ili uništio planet. Međutim, zbog ozljede glave, zaboravlja svoje podrijetlo i postaje heroj koji brani Zemlju od zlih negativaca. Goku je postao vrlo utjecajan kulturni simbol, a jedan od najvažnijih trenutaka bio je kad je postao maskota Olimpijskih igara 2020. u Japanu, gdje je prepoznat kao oličenje olimpijskog duha stalnog usavršavanja. Goku je rođen s majmunskim repom, što odražava njegovu povezanost s mitološkim likom Majmunskog kralja (Sun Wukong) iz klasičnog kineskog romana Putovanje na Zapad. Taj roman se temelji na hodočašću budističkog redovnika Xuanzanga iz 7. stoljeća u Indiju, gdje je tražio svete rukopise. Majmunski kralj, junak iz priče, štiti redovnika na njegovom putovanju natrag u Kinu. Brojni likovi iz Dragon Ball serijala, poput Kralja Enme, također su očito nadahnuti istočnoazijskim religijskim i mitološkim likovima. Čak se i Gokuova potraga za Zmajevim kuglama može smatrati hodočašćem u potrazi za svetim relikvijama koje daruju čarobne moći, a koje koristi nesebično. Gokuova priča ima sličnosti s drugim pričama o spasiteljima i herojima, poput mita o Supermanu. Obojica su rođeni na vanzemaljskim planetima i poslani na Zemlju prije nego što su njihovi rodni svjetovi uništeni. U mitološkom smislu, obojica su došla s 'neba' (svemira), posjeduju 'božanske' moći i žrtvuju se za dobrobit čovječanstva, boreći se protiv zla. Mnogi su primijetili sličnost između Gokua i Isusa Krista. Obojica dobrovoljno umiru za spasenje čovječanstva, uzdižu se na nebo i uskrsavaju. Oba lika su "jedinci" poslani s neba kako bi spasili ljude i porazili zlo. Goku i Isus također čine čuda, iscjeljuju ljude i odbacuju iskušenja velikih svjetskih moći kako bi služili drugima. Mitolozi poput Josepha Campbella i Jordana Petersona ističu kako mnogi herojski mitovi završavaju religijskim spasiteljem, koji se doživljava kao krajnji moralni uzor. Obožavatelji Gokuizma gledaju na Gokua kao moralni primjer ili uzor u svakodnevnom životu, često si postavljajući pitanje: "Što bi Goku učinio?" Inspiriraju se njegovom upornošću u suočavanju s poteškoćama i njegovim stalnim samousavršavanjem. Na primjer, Gokuov rigorozan trening u borilačkim vještinama motivirao je mnoge ljude da se bave tjelovježbom i slijede svoje snove, bez obzira na poteškoće.

Pieters zaključuje članak sa isticanjem kako bi neki bi mogli odbaciti Gokuizam kao legitimnu religiju jer je temeljen na "izmišljenoj" priči. No, i da bi neki ateisti rekli isto za mnoge službene religije. Gokuizmom pokazuje kako ljudi mogu stvarati smislene priče, a da te priče ne moraju biti doslovno istinite da bi postigle svoj cilj i poticale ljude na bolje moralno djelovanje.⁷⁵

⁷⁵ Pieters, T. (2021) *Gokuism: The anime religion*, European Academy on Religion and Society (EARS). Dostupno na: <https://europeanacademyofreligionandsociety.com/news/gokuism-the-anime-religion/>

Ovime se otvara širi dijalog o granicama religijskog i kulturnog nasljeđa u obrazovnom kontekstu. Fenomen "Gokuizma" dovodi u pitanje ustaljene granice između religijskog i sekularnog, te podsjeća da se i u suvremenom društvu neprestano stvaraju nove simboličke priče koje mogu motivirati ljude da postanu moralno osvješteniji. U kontekstu pluralističkog i nekonzfesionalnog religijskog obrazovanja, ovaj primjer otvara raspravu o tome što sve može biti "religija" i na koji način obrazovni sustavi mogu (ili trebaju) uvažavati nove, netradicionalne izvore duhovnosti. U konačnici, izazov ostaje pronaći modele nastave koji istovremeno poštuju različite vjerske i svjetonazorske pozicije, a ujedno nude djeci i mladima priliku za razvoj kritičkog mišljenja, empatije i moralne prosudbe.

4.2. Vjeronauk u školama - DA/NE?

Ivan Grubišić u svom radu iz 1991. godine; "*Vjeronauk u odgojno-obrazovnom procesu - Da ili ne?*", piše kako se Mlada demokracija Republike Hrvatske, koja je uspostavljena nakon prvih slobodnih i višestranačkih izbora, suočava s raznim izazovima. Jedan od ciljeva je preobrazba društva, pa tako i obrazovnog sustava. Uvođenje Vjeronauka u škole jedna je od tema koje se pojavljuju, ali bez jasnog naziva i sadržaja predmeta, što otvara prostor za raspravu. **Smisao i cilj demokratskih promjena:** Cilj demokratskih promjena, ističe Grubišić, trebao bi biti prevladavanje monopola i stvaranje istinskog pluralizma, gdje dijalog postaje temelj društva. Reforma školskih programa igra ključnu ulogu u postizanju tog cilja. Naglašava kako uvođenje religijskih sadržaja u obrazovni sustav, poput Vjeronauka, mora biti temeljito analizirano, jer inicijativa izaziva polarizaciju mišljenja u društvu i Crkvi. Škola bi prema njemu trebala ostati neutralna s obzirom na svjetonazore, uključujući religijske. Iskustvo s marksističkim i ateističkim svjetonazorom, koji je monopolizirao školstvo, kaže jasno pokazuje opasnosti takvih jednodimenzionalnosti. Uvođenje Vjeronauka moglo bi se doživjeti kao novi oblik jednodimenzionalnosti s drugačijim predznakom. Svjetonazorska opredjeljenja učenika trebala bi ostati izvan školskih programa, dok bi škola trebala pružiti objektivne informacije o različitim svjetonazorima, uključujući religijske.

Posebnosti religijsko-religioznog fenomena: Religija je pratila čovjeka kroz povijest i oblikovala njegovu kulturu. Vjera i religioznost povijesne su kategorije koje zahtijevaju interdisciplinarni pristup. Razlikovanje religijske kulture (poznavanje religijskih činjenica) i religiozne kulture (život prema religijskim vrijednostima) ključno je u razumijevanju religije. Religijska kultura trebala bi biti dio obrazovnog sustava, dok bi religiozna kultura trebala ostati izvan

njega. **Neutemeljene pretpostavke o ulozi Vjeronauka:** Pretpostavka da će uvođenje Vjeronauka u škole riješiti krizu društva i donijeti moralnu preobrazbu - nerealna je. Iskustva iz drugih zemalja pokazuju da Vjeronauk u školama ne mora nužno dovesti do značajnih promjena, a očekivanja od nastavnika često su previsoka. Vjeronauk kao izborni predmet gubi na važnosti, jer za vjernike religija nije nešto što bi trebalo biti fakultativno. **Pojmovi i nazivi nisu nebitni:** Jasno definiranje pojmova važno je za konstruktivnu raspravu o Vjeronauku. Potrebno je razlikovati *župski Vjeronauk*, *Vjeronauk u školama* i *školski Vjeronauk uključen u satnicu*. *Religijska kultura*, koja se odnosi na znanstveno proučavanje religije, mogla bi biti dio školskog kurikulumu, dok bi *religiozna kultura*, koja se odnosi na vjerovanje i ponašanje, trebala ostati izvan školskog sustava. Ukratko, autor naglašava važnost razdvajanja religijske i religiozne kulture te smatra da uvođenje Vjeronauka u škole treba biti pažljivo analizirano kako bi se izbjeglo narušavanje autonomije obrazovnog sustava i pluralizma u društvu.⁷⁶

⁷⁶ Grubišić, I. (1991). *Vjeronauk u odgojno-obrazovnom procesu - da ili ne?*. Crkva u svijetu, 6(1). str. 74-79.

4.3. Pogrešni pristup poučavanju predmeta Etike

Ranije je već spomenuto kako postoje različite prakse uvođenja predmeta etike u kurikulumima; kao samostalan zaseban obavezan predmet, izborni predmet, u sklopu predmeta filozofije, u sklopu drugih predmeta (pravo, građanstvo, religija...). Članak “*Složenost etike u obrazovanju*”, autorice Johanne Cliffe i Carle Solvason istražuje kompleksnosti i osporavanu prirodu etike unutar obrazovanja, posebno u kontekstu ranog djetinjstva. Ističe da se etika, iako često spominjana, nerijetko pojednostavljuje na proceduralne protokole i smjernice, što ograničava sposobnost praktičara da se nose s etičkim izazovima s kojima se suočavaju u svakodnevnoj praksi. Autorice tvrde da je etika višeslojna i da se mora razumjeti izvan propisa ili binarnih pojmova ispravnog i pogrešnog. One koriste koncepte Deleuzea i Guattarija, poput rizoma⁷⁷, kako bi objasnile kako je Etika međusobno povezana, fluidna i razvija se u više smjerova, slično obrascima rasta rizoma. Ova perspektiva omogućuje fleksibilniji i dinamičniji pristup etičkoj praksi, gdje mogu koegzistirati višestruka, često sukobljena etička razmatranja.

Jedna od ključnih točaka je da Etika ne bi trebala biti samo usklađenost s pravilima, već bi trebala uključivati osobno promišljanje i sposobnost navigiranja odnosima s drugima na načine koji poštuju razlike. Ideja etičke odgovornosti nije ograničena na univerzalni skup pravila, već je kontekstualna, relacijska i pod utjecajem dinamike moći unutar obrazovnog okruženja. Nadalje, autorice kritiziraju marginalizaciju etike u obuci učitelja, tvrdeći da su edukatori često nedovoljno pripremljeni za rješavanje etičkih dilema s kojima se susreću. One sugeriraju da bi sveobuhvatnije istraživanje etike u programima obuke bolje opremilo praktičare za suočavanje s tim izazovima.

Članak potiče edukatore da prihvate složenost i raznolikost etičkog mišljenja, zagovarajući reflektivniji, relacijski i kontekstno osjetljiv pristup etici u obrazovanju. Ovaj pomak od proceduralne prema reflektivnoj etici bolje bi služio i edukatorima i učenicima, stvarajući okruženje koje cijeni kritičko mišljenje, etičku pluralnost i društvenu pravdu.⁷⁸

4.4. Podučavanje etike u srednjim školama: *Deweyjev izazov*

⁷⁷ Prema francuskom filozofu G. Deleuzeu i psihijatru Félixu Guattariju (Rizom - Rhizome, 1976), obrazac po kojem se ravnaju jezik, osjetila, opažanje, spoznaja i tijelo u susretu između mnoštvenosti očitovanja subjekta i ujednačavajućih pritisaka društva. rizom. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. - 2025. Pristupljeno 21.2.2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/rizom>>.

⁷⁸ Cliffe, J., Solvason, C. (2022) *The Messiness of Ethics in Education*. J Acad Ethics 20, str. 101-117

Shane Ralston u svom radu *Teaching Ethics in the High Schools: A Deweyan Challenge* istražuje važnost podučavanja etike u srednjim školama oslanjajući se na obrazovnu filozofiju Johna Deweya. Autor argumentira da je podučavanje etike ne samo moguće, već i ključno za razvoj kritičkog mišljenja, otvorenosti uma i moralne imaginacije kod učenika.

1. **Deweyjeva obrazovna filozofija** - Ralston ističe Deweyjevo uvjerenje da obrazovanje nije samo prijenos znanja, već proces koji potiče rast, demokratski angažman i oblikovanje navika koje vode inteligentnom djelovanju. Kao i da je Dewey vjerovao da je filozofija inherentno obrazovna disciplina te naglašavao ključne koncepte poput: *navika, komunikacije, okruženja, rasta i demokracije*.
2. **Etika u srednjim školama** - Dewey je podržavao podučavanje etike u srednjim školama, ali je odbijao moralizaciju ili indoktrinaciju učenika. Umjesto toga, zalagao se za pristup koji učenike suočava s moralno složenim situacijama kroz istraživanje i kritičko mišljenje. Cilj ovog pristupa je razviti kod učenika moralnu imaginaciju i sposobnost otvorenog uma.
3. **Moralna stručnost** - Ralston se oslanja na Petera Singera i njegove stavove o moralnoj stručnosti, naglašavajući da, iako moralna stručnost postoji, ona ne bi smjela uključivati propovijedanje. Umjesto toga, učenike treba podučavati kako kritički razmišljati i sudjelovati u racionalnim raspravama. Cilj etičkog obrazovanja u srednjim školama trebao bi biti osposobljavanje učenika za donošenje promišljenih odluka, a ne nametanje određenih moralnih pogleda.
4. **Studija slučaja: Projekt Etike u Coloradu** - Ralston se osvrće na *Projekt Etike za srednje škole* u Coloradu, koji Etiku integrira u školski kurikulum putem lekcija i vježbi za rješavanje moralnih problema. Projekt uključuje angažman nastavnika i moralnih stručnjaka te je primjer kako se Etika može uspješno podučavati u školama.⁷⁹

Ralstonov rad nudi snažan argument za uključivanje etičkog obrazovanja u srednjoškolski kurikulum. Osnažujući svoj rad Deweyjevom filozofijom, autor odgovara na kritike poput zabrinutosti za potencijalnu moralnu indoktrinaciju. Postavljanjem etike kao procesa istraživanja, a ne propisivanja, Ralston predlaže praktičan i istraživački utemeljen model za podučavanje etike adolescentima. Jedna od ključnih prednosti ovog rada je primjena filozofskih ideja na konkretne obrazovne prakse, poput *Projekta etike u Coloradu*. Ralstonova analiza moralne stručnosti također donosi dubinu raspravi o tome tko bi trebao podučavati etiku i kako potaknuti moralno rasuđivanje kod učenika. *Teaching Ethics in the High Schools: A Deweyan Challenge* predstavlja značajan

⁷⁹Ralston, S. J. (2008). *Teaching Ethics in the High Schools: A Deweyan Challenge*. *Teaching Ethics* 8(3). str. 73-86.

doprinos raspravama o obrazovnim reformama i ulozi etike u oblikovanju informiranih i moralno osviještenih građana. Autorov pristup, koji se temelji na Deweyjevoj filozofiji, pruža promišljen okvir za razvoj kurikuluma koji potiče moralni razvoj učenika, dok studije slučaja i rasprava o moralnoj stručnosti nude vrijedne smjernice za praktičnu primjenu ovog modela.

4.5. Dobri i loši pristupi podučavanja etike u srednjoškolskom obrazovanju

Podučavanje etike u srednjim školama može biti složen i nijansiran proces, ovisno o pristupu, dizajnu kurikuluma i kontekstu. U nastavku su navedeni primjeri dobrih i loših praksi u podučavanju etike, naglašavajući što dobro funkcionira i gdje se mogu pojaviti izazovi.

Dobri primjeri:

- 1. Integracija etičkih dilema iz stvarnog života:** - U Finskoj, etičko obrazovanje često se fokusira na etičke dileme iz stvarnog života, poput klimatskih promjena, socijalne pravde i etičkog utjecaja tehnologije. Učenike se potiče na rasprave, kritičko mišljenje i predlaganje rješenja za probleme koji su izravno relevantni za njihov život. - Ovo čini etiku povezivom, angažiranom i praktičnom za učenike. Razvija vještine kritičkog mišljenja i rješavanje problema, što nadilazi teorijske rasprave.⁸⁰
- 2. Interaktivno učenje temeljeno na dijalogu:** - *Sokratovska metoda* naširoko se koristi u mnogim europskim školama, gdje učenici vode dijaloge i postavljaju pitanja o moralnim i etičkim pitanjima. U zemljama poput Danske, ova metoda potiče otvoreno okruženje u učionici gdje učenici uče iz perspektiva jedni drugih. - Ovo promiče aktivno učenje, kritičko mišljenje i empatiju jer učenici razmatraju različita gledišta i preispituju vlastite pretpostavke.⁸¹
- 3. Multikulturalni i inkluzivni kurikulum:** - U Kanadi, etičko obrazovanje uključuje rasprave o pravima autohtonih naroda, religijskoj raznolikosti i globalnom građanstvu, što odražava multikulturalni kontekst zemlje. Etička pitanja koja se obrađuju u učionici predstavljaju vrijednosti i uvjerenja različitih kultura. - Inkluzivan kurikulum potiče poštivanje raznolikosti i promiče društvenu koheziju. Učenici uče cijeniti različite perspektive i razvijaju šire razumijevanje etičkih pitanja u globaliziranom svijetu.⁸²

⁸⁰ Campbell, E. (2013). *Teaching Ethics in Schools*. Educational Philosophy and Theory.

⁸¹ Alexander, R. (2004). *Dialogic Teaching and the Study of Classroom Talk*, International Journal of Educational Research.

⁸² Banks, J. A. (2015). *Multicultural Education: Issues and Perspectives*, 8th Edition, Wiley

- 4. Integracija s drugim predmetima:** - U Švedskoj, Etika se često integrira s predmetima poput povijesti, književnosti i društvenih studija. Na primjer, etičke rasprave povezane su s povijesnim događajima (poput rata ili pokreta za ljudska prava), čineći predmet interdisciplinarnim. - Povezivanjem etike s drugim predmetima, učenici mogu vidjeti kako se moralna pitanja prožimaju kroz različite aspekte života, pružajući cjelovitije razumijevanje etike u praksi.⁸³
- 5. Fokus na kritičko mišljenje i moralno rasuđivanje:** - Njemačka ima kurikulum za etiku koji naglašava filozofsko istraživanje i moralno rasuđivanje. Učenici se uče različitim etičkim okvirima (poput utilitarizma, Kantove etike itd.) i potiče ih se da ih primijene na stvarne slučajeve. - Ovo pomaže učenicima razviti strukturirano mišljenje i sustavan pristup vrednovanju etičkih pitanja, opremajući ih alatima za neovisno snalaženje u složenim moralnim situacijama.⁸⁴

Loši primjeri:

- 1. Previše dogmatski ili indoktrinacijski pristup:** - U nekim zemljama etičko obrazovanje snažno je pod utjecajem vjerskih ili političkih ideologija, gdje se učenicima nameće jednostrano viđenje morala bez prostora za kritičku raspravu. To je zabilježeno u nekim zemljama s jakim religijskim utjecajem na obrazovanje (npr. dijelovi Turske i nekih država SAD-a) - Ovo guši kritičko mišljenje i promiče indoktrinaciju umjesto otvorenog istraživanja. Učenici mogu osjećati pritisak da usvoje određena uvjerenja bez mogućnosti da ih preispituju.⁸⁵
- 2. Nedostatak angažmana učenika ili interakcije:** - U nekim tradicionalnim obrazovnim sustavima Etika se predaje isključivo kroz predavanja nastavnika, bez mogućnosti za raspravu ili debatu. Ovaj pasivni stil učenja viđen u nekim istočnoeuropskim zemljama gdje se naglasak stavlja na memoriranje. - Etika zahtijeva angažman, raspravu, diskusiju. Pasivni pristup ograničava sposobnost učenika da razviju kritičke vještine, osobno razmisle o etičkim pitanjima i uključe se u gradivo.⁸⁶
- 3. Nedosljedan ili loše definiran kurikulum:** - U nekim zemljama, poput Hrvatske (prije nedavnih reformi), Etika je podučavana nedosljedno, s nejasnim ishodima učenja i nedovoljno osposobljenim nastavnicima. - Kao rezultat toga, predmet se tretirao kao sporedan, a učenici ga nisu shvaćali ozbiljno. - Bez jasnog kurikuluma ili dobro osposobljenih nastavnika, učenici možda neće shvatiti važnost etičkog obrazovanja. Nedosljedne metode podučavanja i nejasni ciljevi čine predmet manje vrijednim.⁸⁷

⁸³ Haydon, G. (2006). *Ethics in Education*, Continuum.

⁸⁴ Carr, D. (1998). "Moral Formation, Cultural Attachment or Critical Thinking?" *Journal of Philosophy of Education*.

⁸⁵ Halstead, J. M. (1996) "Ethics and Education: Some Misunderstandings" *Journal of Moral Education*.

⁸⁶ Freire, P. (2000). *Pedagogy of the Oppressed*, Bloomsbury Academic.

⁸⁷ Bruner, J. (1996) *The Culture of Education*, Harvard University Press.

4. **Nedostatak suvremenih etičkih pitanja:** - Neki kurikulumi previše se usredotočuju na povijesne i apstraktne etičke principe i zanemaruju suvremena pitanja poput tehnološke etike, umjetne inteligencije, klimatskih promjena ili etike društvenih mreža. Ovaj je problem prisutan u nekim konzervativnim obrazovnim sustavima. - Etika je živi predmet koji se razvija s društvenim promjenama. Ignoriranje suvremenih problema može dovesti do toga da učenici smatraju predmet nevažnim i zastarjelim, propuštajući vrijedne lekcije o etičkim izazovima našeg vremena.⁸⁸
5. **Prevelik naglasak na teorijskoj etici i bez praktične primjene:** - U nekim tradicionalnim obrazovnim sustavima, Etika se podučava samo iz filozofske perspektive, bez povezivanja sa stvarnim životnim situacijama. Učenici u Francuskoj, na primjer, izvještavaju da su etičke rasprave previše apstraktne i nepovezane sa svakodnevnim životom. - Prevelik fokus na teorijskim raspravama bez stvarne primjene čini etiku udaljenom i nepraktičnom. Učenici se mogu mučiti s time kako primijeniti naučeno u svakodnevnim moralnim odlukama.⁸⁹
6. **Kulturna ili religijska pristranost:** - U Indiji, neki su prijavili da su lekcije o etici pristrane prema određenim vjerskim ili marginalizirajući druge perspektive. Ovo se može dogoditi u područjima s dominantnim religijskim utjecajem na obrazovanje. - Ovo može isključiti učenike koji ne pripadaju dominantnoj kulturnoj ili vjerskoj skupini i stvoriti osjećaj isključenosti ili ogorčenosti. Etika bi trebala biti inkluzivna i poštivati različita stajališta.⁹⁰

Dobro etičko obrazovanje potiče kritičko mišljenje, otvoreni dijalog i istraživanja više gledišta, čineći predmet relevantnim za živote učenika. Nasuprot tome, loše prakse ograničavaju angažman učenika, promiču jednostrane poglede i ne uspijevaju povezati etiku sa suvremenim problemima. Da bi Etika bila učinkovito podučavana u srednjem obrazovanju, mora biti dinamična, inkluzivna i interaktivna, potičući učenike da duboko razmišljaju o svijetu oko sebe i svojoj ulozi u njemu.

4.6. Debata - loša metoda podučavanja etike?

U svojoj knjizi *Debating Ethical Dilemmas in the Classroom*, Stelios Virvidakis razmatra važnost podučavanja etike kroz debatu u odjeljku pod naslovom *Introduction to Using Debate in the Classroom*. Autor naglašava kako je optimizam nakon Hladnog rata ustupio mjesto svijetu suočenom s izazovima poput porasta desničarskog populizma, nepovjerenja u medije i sve veće polarizacije, što

⁸⁸ Callahan, D. (1980). *The Role of Ethics in Modern Society*, Hastings Center Report.

⁸⁹ Kohlberg, L. (1981). *The Philosophy of Moral Development*, Harper & Row.

⁹⁰ Noddings, N. (2007). *Philosophy of Education*, Westview Press.

ugrožava tradicionalne demokratske ideale. U tom kontekstu obrazovanje, posebno Etika, postaje ključno. Virvidakis ističe kako podučavanje etike ne bi smjelo biti pasivno prenošenje znanja, već aktivno angažiranje učenika koje ih priprema za smisljeno sudjelovanje u građanskom društvu. Debata se promovira kao metoda podučavanja jer potiče kritičko mišljenje, učinkovitu komunikaciju i dublje razumijevanje složenih pitanja. Analizirajući i preispitujući argumente, učenici poboljšavaju svoju sposobnost suočavanja s različitim perspektivama te razvijaju vještine potrebne za promišljeno i kritičko društvo. Krajnji cilj je osposobiti učenike za donošenje informiranih odluka i aktivno sudjelovanje u društvenim raspravama.

Iako debata pruža značajne prednosti kao ključna metoda podučavanja etike u srednjim školama, oslanjanje isključivo na ovaj pristup nije uvijek idealno. Razmatranje alternativnih pristupa može pomoći u postizanju šireg spektra obrazovnih ciljeva. Virvidakis predlaže nekoliko metoda koje se usklađuju s kognitivnim i filozofskim ciljevima etičkog istraživanja te uzimaju u obzir specifične obrazovne ciljeve etike. Kontradiktorna priroda debate, koja je često strukturirana kao natjecanje s pobjednikom i gubitnikom, može staviti veći naglasak na uvjerljivost nego na potragu za istinom ili reflektivnu ravnotežu. Ovakav format često naglašava retoričke vještine sudionika, dok sadržaj argumenata može ostati u drugom planu. Sudionici ponekad moraju braniti stavove s kojima se osobno ne slažu, što može umanjiti iskrenu analizu etičkih dilema. U primijenjenoj etici, posebice u slučajevima moralnih dilema, detaljna analiza često otkriva da su određeni stavovi objektivno snažniji prema epistemološkim kriterijima. Ovakvi slučajevi ne uklapaju se uvijek u format debate, gdje se zaključci temelje na uvjerljivosti sudionika, a ne na snazi argumenata. Etika u obrazovanju trebala bi se fokusirati na pristupe koji podržavaju kognitivističku perspektivu, a ne relativističku. Čak i u slučajevima gdje suprotstavljeni argumenti imaju sličnu težinu, cilj ne bi trebao biti utvrđivanje prevladavajuće pozicije. Umjesto toga, učenici bi trebali težiti rješavanju prividnih kontradikcija, postizanju ravnoteže ili stvaranju sinteze suprotstavljenih tvrdnji kroz suradničko istraživanje. Nakon što učenici savladaju osnovne etičke pojmove i argumente kroz konkretne primjere, mogu dalje istraživati individualno ili u grupama; te svoje nalaze predstavljati za diskusiju u razredu.⁹¹

Konkretni alternativni prijedlozi uključuju:

1. **Angažman s aktualnim etičkim dilemama** - Učenici mogu analizirati moralne dileme iz javnih rasprava prikazanih u medijima, poput televizijskih emisija, novinskih članaka i internetskih platformi. Ovo uključuje identificiranje, opisivanje i analizu moralnih pitanja te razmatranje relevantnih vrijednosti i načela pri ocjenjivanju mogućih rješenja.

⁹¹ Velema, F., Van Den Berg, D., Kienstra, N.(ur.) (2023). *Debating Ethical Dilemmas in the Classroom*. ethics.community. ISVW Uitgevers, Leusden. <https://ethics.community/book/>

2. **Kritičko ispitivanje perspektiva** - Učitelji mogu potaknuti učenike na analizu stavova koje zastupaju filozofi, znanstvenici, političari i drugi intelektualci. Time učenici razvijaju sposobnost razumijevanja tradicionalnih i suvremenih etičkih problema, kao što su globalno zatopljenje, umjetna inteligencija, rodni identitet i migracije.
3. **Korištenje književnosti u nastavi etike** - Književna djela mogu se koristiti kao alat za etičku raspravu. Primjeri uključuju *Antigonu* Sofokla, *Smrt Ivana Iljiča* Lava Tolstoja i *Kugu Alberta Camusa*. Ova djela nude kompleksne moralne dileme koje učenici mogu analizirati kako bi razvili dublje razumijevanje etike.

Kombinacija ovih metoda omogućuje učenicima bolje razumijevanje etičkih izazova, razvijanje empatije i sposobnosti moralnog rasuđivanja te ih priprema za odgovorno sudjelovanje u društvenim raspravama.⁹²

⁹² Velema, F., Van Den Berg, D., Kienstra, N.(ur.) (2023). <https://ethics.community/book/>

5. NOVI IZAZOVI - INOVATIVNA RJEŠENJA

Kao što smo ranije već navodili u analizi *Eksperimentalnog kurikuluma Svijet i Ja*, domene kurikuluma za predmet Svijet i ja temelje se na konceptu kritičkog promišljanja. U današnjem svijetu, preplavljenom informacijama koje su često nestrukturirane i nepouzdana, učenici moraju razviti vještine upravljanja i kritičkog vrednovanja različitih izvora. Te vještine pomažu im u snalaženju u svijetu i zaštiti od manipulacija, bilo kroz medije ili druge izvore. Kritičko promišljanje u okviru ovog predmeta ne odnosi se samo na obrazovni cilj, već se širi i na osobnu i društvenu odgovornost, potičući učenike da djeluju etički za dobrobit zajednice. U demokratskom društvu angažirani građani promišljaju o političkim, etičkim i društvenim izazovima, donose neovisne odluke i preuzimaju odgovornost za svoje postupke, pokazujući empatiju i uključenost.⁹³

5.1. "O istini i laži u politici pod okriljem suvremenih medija"

U tekstu "O istini i laži u politici pod okriljem suvremenih medija", autorica Marija Barić Đurđević, istražuje složeni odnos između istine, laži i politike, osobito u kontekstu suvremenih medija. Autorica se oslanja na klasične filozofske refleksije Platona, Aristotela i Augustina, kao i na suvremene mislioce poput Georgea Orwella i Hanne Arendt. Rad započinje razmatranjem paradoksa življenja u doba kada je informacija dostupnija nego ikada, a dezinformacije i laži se i dalje šire. Istaknuta je uloga društvenih mreža i urednika medija kao ključnih sila koje oblikuju javno mišljenje. Autorica analizira pojam laži koristeći Augustinovu distinkciju između onih koji lažu svjesno i onih koji su nesvjesni svojih neistina. Posebno je naglašena teškoća borbe protiv političkih laži, budući da su duboko ukorijenjene u javni diskurs. Barić Đurđević naglašava političku upotrebu "imidža" kao sredstva manipuliranja javnom percepcijom. Kritizira dehumanizirajuću prirodu stvaranja političkog imidža, gdje fokus nije na istini, već na održavanju povoljne javne percepcije, što je vidljivo kako u povijesnim, tako i u suvremenim političkim kontekstima. Sukob između objektivne istine i subjektivnog mišljenja ponavljajuća je tema. Autorica tvrdi da u politici mišljenje često nadmašuje istinu, osobito kada uživa podršku javnosti. Arendtina analiza političke misli kao "reprezentativne" koristi se za prikaz načina na koji politički akteri manipuliraju činjenicama kako bi stvorili mišljenja koja se usklađuju s njihovim ciljevima. Značajna filozofska rasprava u radu tiče se Platonova koncepta "plemenite laži", koja se koristi za održavanje društvene harmonije i političke stabilnosti. Autorica to suprotstavlja stoicizmu Marka Aurelija, koji promiče istinoljubivost pod svaku cijenu,

⁹³ MZO (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. str. 2-3.

postavljajući pitanje može li se laž ikada opravdati u politici. Naglašava utjecaj medija, osobito u digitalno doba, na oblikovanje političke stvarnosti. Kritički se osvrće na način na koji selektivna prezentacija konteksta u medijima može značajno promijeniti percepciju javnosti o istini. U kontekstu pandemije COVID-19, u radu raspravlja o tome kako su vlade i mediji koristili strateške poluistine kako bi upravljali javnim strahom i održavali kontrolu. Rasprava o uporabi zaštitnih maski kao primjer promjene narativa osvrće se na to kako takve manipulacije mogu dovesti do nepovjerenja javnosti. Rad završava naglašavanjem opasnosti dopuštanja da laži dominiraju političkim diskursom. Ističe kako dehumanizacija koja proizlazi iz političke manipulacije se postavlja kao prijetnja demokraciji i ljudskom razumu.⁹⁴

Rad Marije Barić Đurđević predstavlja dobro argumentiranu analizu međuigre politike, istine i laži, s posebnim naglaskom na manipulaciju medija. Korištenje klasičnih filozofskih referenci (Platon, Aristotel), u kombinaciji sa aktualnijim primjerima (COVID-19, kontrola medija) jača argumentaciju, čineći rad relevantnim za trenutačne političke i društvene izazove. Kritika "*plemenite laži*" i njena primjena u današnjem svijetu posebno je provokativna, osobito u usporedbi sa stoicizmom Marka Aurelija koji zagovara posvemašnju istinitost. Područje gdje bi se rad mogao proširiti je ponuda praktičnih rješenja za ublažavanje negativnih učinaka političkih laži, osobito u vezi s medijskom pismošću.

5.2. Lažne vijesti i Teorija sposobnosti

U diplomskom radu *Lažne vijesti i teorija sposobnosti*, autorica Helena Drmić pruža dubinsku analizu lažnih vijesti, njihov utjecaj na javno razumijevanje istine i ljudsku dobrobit, posebno promatranu kroz prizmu Nussbaumine teorije sposobnosti (*capabilities*). U fokusu ovoga rada nalazi se povezanost između lažnih vijesti i teorije sposobnosti Marthe Nussbaum. Autorica Helena Drmić analizira fenomen lažnih vijesti u "post-istinitom" društvu, naglašavajući kako se lažne vijesti ne smiju svesti samo na političke manipulacije nego i na širi utjecaj na ljudsku dobrobit. Kroz Nussbauminu teoriju, rad naglašava kako lažne vijesti narušavaju sposobnosti pojedinca, posebno slobodu donošenja informiranih odluka. Drmić sugerira da dezinformacije ograničavaju ključne ljudske funkcije, osobito praktično mišljenje, jednu od temeljnih sposobnosti prema Nussbaum. Značajan dio rada zalaže se za obrazovanje kao primarnu obranu protiv lažnih vijesti. Drmić argumentira kako platforme poput *Facebooka* i *Twittera* omogućuju brzo širenje lažnih vijesti,

⁹⁴ Barić Đurđević, M. (2020). *O istini i laži u politici pod okriljem suvremenih medija*, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb

stvarajući "echo komore"⁹⁵ i smanjujući kritičko mišljenje. Vještine kritičkog mišljenja, osobito u digitalnom dobu, ključne su za sposobnost pojedinca da razlikuje istinu od lažnih informacija i donosi razumne prosudbe.⁹⁶

Rad povezuje tri područja:

- (1) raspravu o naravi lažnih vijesti unutar političke i socijalne epistemologije,
- (2) teorije dobrobiti, gdje se autorica opredjeljuje za pristup sposobnosti kao najprikladniji okvir, te
- (3) raspravu o regulaciji i javnim politikama kojima bi se mogao ublažiti štetni utjecaj lažnih vijesti.

1. Lažne vijesti: definicija i karakteristike - Autorica objašnjava pojam "lažnih vijesti" i razlikuje ga od srodnih pojmova poput *dezinformacija* (namjerno zavaravanje), *misinformacija* (nenamjerno širenje netočnih informacija) i *malformacija* (objava istinitih podataka radi nanošenja štete). Naglasak stavlja na to da lažne vijesti oponašaju tradicionalni medijski format i nastoje zavarati publiku, često radi političke ili financijske dobiti. Društvene mreže, algoritmi i fenomen "post-istine" dodatno pogoduju brzom i širokom širenju lažnih vijesti.

2. Teorija sposobnosti: pristup dobrobiti - Drugi dio rada uvodi pristup sposobnosti (*capabilities approach*) Amartye Sena i Marthe Nussbaum kao ključni okvir za procjenu ljudske dobrobiti. U tradicionalnim pristupima dobrobiti često se promatraju isključivo resursi ili subjektivna sreća, no teorija sposobnosti naglašava "prave slobode" - ono što ljudi mogu činiti ili biti. Nussbaumina verzija ove teorije predlaže listu od deset temeljnih sposobnosti:

1. **Život** (mogućnost življenja normalnim životnim vijekom),
2. **Zdravlje** (uključujući reproduktivno zdravlje, prehranu, smještaj),
3. **Tjelesni integritet** (sloboda kretanja, sigurnost od nasilja),
4. **Osjetila, mašta i mišljenje** (pristup obrazovanju, sloboda govora i vjeroispovijesti),
5. **Emocije** (razvoj privrženosti i slobodno izražavanje osjećaja),
6. **Praktični razum** (kritičko mišljenje, planiranje vlastitog života),
7. **Pripadnost** (društvena interakcija, sloboda okupljanja, poštovanje ljudskog dostojanstva),
8. **Odnosi s drugim vrstama** (briga za životinje, biljke, prirodu),
9. **Igra** (mogućnost za rekreaciju, smijeh i razonodu),
10. **Kontrola vlastitog okruženja** (politička participacija, vlasništvo, pravo na rad).

⁹⁵ "echo komora" - okruženje u kojem se pojedinci susreću samo s mišljenjima i uvjerenjima koja su slična njihovim te zato ne razmatraju alternative, mogu se razvijati svugdje gdje se razmjenjuju informacije, u direktnoj komunikaciji ili putem interneta, no za razvoj echo komora najzaslužniji je internet odnosno društvene mreže. Digital Media Literacy: What is an echo chamber? URL: <https://edu.gcfglobal.org/en/digital-media-literacy/what-is-an-echo-chamber/1/>

⁹⁶ Drmić, H. (2022). *Lažne vijesti i teorija sposobnosti*. Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:652557>

Nussbaum posebno naglašava pluralizam, ističući da je popis otvoren i prilagodljiv različitim društvenim kontekstima. Sposobnosti su zamišljene dovoljno apstraktno da pojedinci i zajednice sami odluče na koji ih način ostvariti, bez nametanja konkretnih funkcija (npr. pravo glasa podrazumijeva i pravo da se ne glasa). Slobode poput slobode savjesti, udruživanja i govora posebno su važne jer čuvaju pluralizam i omogućuju različite poglede na svijet. Lista stoga služi kao politički okvir za izgradnju pravednijeg društva, ne zadirući u metafizičke ili religijske aspekte koje svaka zajednica može različito tumačiti. Martha Nussbaum zagovara popis temeljnih sposobnosti (*capabilities*) koje bi svaka osoba trebala imati kako bi vodila dostojanstven i ispunjen život. One se oslanjaju na pretpostavku o ljudskoj smrtnosti i tjelesnosti, kao i na činjenicu da svi ljudi imaju slične osnovne potrebe i razvojne obrasce. Njezina se teorija oslanja na pojam dvaju pragova: **Prag ljudskog života**, ispod kojeg život nije dostojan čovjeka; **Prag dobrog života**, koji označava kvalitetan, ispunjen život.

Nussbaum razlikuje nekoliko razina sposobnosti:

1. **Osnovne sposobnosti** (urođene predispozicije),
2. **Unutarnje sposobnosti** (osobine pojedinca, uključujući fizičko i mentalno zdravlje),
3. **Kombinirane sposobnosti** (spoj unutarnjih sposobnosti i društveno-kulturnih uvjeta).⁹⁷

3. Utjecaj lažnih vijesti na ljudske sposobnosti - Središnji dio rada povezuje lažne vijesti s konkretnim sposobnostima iz Nussbaumina popisa, pokazujući kako dezinformacije mogu narušiti ili onemogućiti razvoj tih sposobnosti. Autorica se posebno usredotočuje na tri:

- **Zdravlje:** Lažne vijesti o medicinskim temama (npr. o cijepljenju ili liječenju ozbiljnih bolesti) mogu potaknuti rizična ponašanja i narušiti zdravlje pojedinaca i zajednice.
- **Pripadnost:** Dezinformacije mogu stvarati i pojačavati podjele, mržnju i nepovjerenje među društvenim skupinama, narušavajući socijalnu koheziju i osjećaj zajedništva.
- **Praktično rasuđivanje:** Širenje lažnih informacija otežava građanima donošenje promišljenih odluka i kritičko vrednovanje informacija, što se odražava na političke izbore, javne rasprave i osobne životne odluke.

Mogućnosti regulacije - Posljednje poglavlje usmjereno je na načine smanjenja štetnog utjecaja lažnih vijesti, ističući dva pristupa:

- **Edukacija i individualna samoregulacija** - poticanje medijske pismenosti, kritičkog mišljenja i odgovornosti korisnika društvenih mreža.

⁹⁷ Nussbaum, M. C. (2000). *Women and human development: The capabilities approach* (Vol. 3). Cambridge university press.

- **Regulacija platformi i državna regulacija** - pravni okviri i mehanizmi kojima bi se ograničilo širenje dezinformacija, uz istodobno poštovanje slobode govora i pluralizma.

Autorica zaključuje da lažne vijesti ozbiljno ugrožavaju ljudske sposobnosti važne za dobar život te da je stoga opravdano razmotriti razne oblike regulacije, pri čemu treba paziti na očuvanje temeljnih sloboda. Naglašava kako se, osim političkih aspekata (npr. ugrožavanje demokracije), mora uzeti u obzir i širi utjecaj dezinformacija na ljudsku dobrobit. Pristup sposobnosti pokazuje da lažne vijesti ne samo da otežavaju političko odlučivanje nego i narušavaju temeljne sposobnosti (poput zdravlja, pripadanja, praktičnog rasuđivanja), što potvrđuje potrebu za promišljenim mjerama i javnim politikama.⁹⁸

Jasno je kako se rad bavi temom sve veće prisutnosti lažnih vijesti u političkom diskursu i njihova manipulacija tijekom izbora i globalnih kriza (npr. pandemije COVID-19), čini ovo istraživanje pravovremenim i važnim. Korištenje Teorije sposobnosti Marthe Nussbaum daje svjež i dubok uvid u utjecaj lažnih vijesti. Fokus na to kako dezinformacije utječu na ljudski razvoj dodaje moralnu i etičku dimenziju raspravi o lažnim vijestima. Rad uspješno uravnotežuje tehničke aspekte lažnih vijesti (poput mehanizama društvenih mreža) s dubljim filozofskim uvidima o ljudskoj slobodi i sposobnostima.

⁹⁸ Drmić, H. (2022). *Lažne vijesti i teorija sposobnosti*.

5.3. Predviđanje i objašnjavanje kibernetičke etike (*cyber ethics*) kroz etičke teorije

Ljudi se suočavaju s mnogim etičkim odlukama u korištenju interneta i često nisu u stanju ispravno riješiti te etičke dileme. Pojedincima je teško objasniti moralne razloge iza svojih odluka u interakciji i pristupu digitalnim sadržajima. Identificiranje etičkih i moralnih smjernica koje dovode do prihvatljivih ili neprihvatljivih etičkih sudova ključan je aspekt kibernetičke etike. Cilj ove studije je primijeniti tri poznate etičke teorije kako bi se predvidjeli i objasnili etički sudovi u kibernetičkom etičkom prostoru u vezi s računalnom etikom, privatnošću, intelektualnim vlasništvom i akademskim integritetom. Studija koristi konceptualne i prediktivne modele za testiranje hipoteza. Rezultati pokazuju da je konsekvencijalna Etika najznačajniji prediktor računalne etike, kibernetičke privatnosti i akademskog integriteta. Deontološka etika značajno predviđa intelektualna prava, ali nije značajan faktor za akademski integritet. Pojedinci se suočavaju s etičkim dilemama u raznim situacijama i često donose etičke sudove na temelju onoga što smatraju ispravnim ili pogrešnim. Etika predstavlja skup principa kojima se ljudi vode; ona definira što smatraju moralno ispravnim ili pogrešnim i odnosi se na moralne dužnosti i obaveze koje bi trebali ispuniti. Digitalna transformacija putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija donosi etičke izazove društvu, unatoč poboljšanju poslovnih operacija i gospodarskog rasta. Pojedinci često ne uspijevaju riješiti etičke dileme prilikom pristupa i interakciji s digitalnim sadržajem, a često imaju poteškoća objasniti moralne razloge iza svojih odluka. Postoji razlika među ljudima i kulturama u pogledu toga što je ispravno ili pogrešno.

Kibernetička etika odnosi se na sve oblike etičkih pitanja povezanih s tehnologijom. Ova grana etike pokušava odrediti odgovarajući pristup primjeni tehnologije u svakodnevnom životu. Etičke teorije korisne su pri evaluaciji i rješavanju etičkih situacija, pomažući ljudima da obrane ili ospore stajališta o specifičnim etičkim pitanjima⁹⁹.

Kurikulum eksperimentalnog predmeta Svijet i ja potiče učenje uz korištenje tehnologije koja omogućuje učenicima pristup raznim digitalnim resursima prilagođenim njihovim potrebama. Korištenjem digitalnih alata i društvenih mreža, učenici se pripremaju za život u multikulturalnom okruženju. Učitelji imaju ključnu ulogu kao inovatori i moderatori u procesu učenja. Trebali bi prilagoditi lekcije potrebama učenika koristeći različite resurse, uključujući udžbenike, znanstvene članke i digitalne medije. Važno je stvoriti okruženje koje potiče poštovanje, otvorenost i suradnju, čime se razvijaju i vještine kritičkog mišljenja.¹⁰⁰

⁹⁹ Yaokumah, W. (2020). *Predicting and Explaining Cyber Ethics with Ethical Theories*. International Journal of Cyber Warfare and Terrorism (IJCWT). 10. str. 46-63.

¹⁰⁰ MZO (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. str. 78.

5.4. Obrazovanje u doba "woke" kulture

Rad Waynea I. Henryja i Susan T. Gardner bavi se porastom "woke" ideologije, posebno njezinim utjecajem na obrazovanje i potiskivanjem otvorenog dijaloga. Autori svoj argument smještaju u kontekst vrijednosti prosvjetiteljstva, posebice načela razuma, univerzalizma i slobode izražavanja. Oni tvrde da moderno obrazovanje, pod utjecajem "woke" ideologije, često daje prednost sigurnosti i zaštiti od suprotstavljenih stavova (nazvano "safetyism") nauštrb intelektualnog izazova i kritičkog mišljenja. Autori ističu kako "woke" ideologija obeshrabruje razumno raspravljanje o različitim mišljenjima i tvrde da bi obrazovanje trebalo biti usmjereno na poticanje studenata da se suoče s različitim stavovima. Razmatraju kako je "woke" ideologija po svojoj prirodi razdorna, često se fokusira na politiku identiteta koja potiče plemensko mišljenje i suzbijanje racionalnog dijaloga. Henry i Gardner zagovaraju povratak načelima prosvjetiteljstva, gdje se pojedinci potiču da koriste razum kako bi formirali neovisne zaključke. Oni sugeriraju da bi škole i sveučilišta trebala preusmjeriti fokus sa "sigurne zone" na stvaranje okruženja u kojima se studenti izlažu izazovnim idejama i prisiljavaju da brane svoja uvjerenja kroz razumnu raspravu.¹⁰¹ Rad učinkovito kritizira ideološke temelje "woke" kulture i njezine negativne učinke na obrazovanje. Daje snažnu obranu razumnog dijaloga i intelektualnih izazova kao ključnih za osobni i društveni razvoj.

5.5. Dokument o kulturi otkazivanja (*Cancel Culture Whitepaper*)

Nastavno na prethodno poglavlje "woke" ideologije, kultura otkazivanja usko je povezana, čak najčešće koegzistiraju u primjerima istih slučajeva. Ovaj dokument istražuje fenomen "kulture otkazivanja" (*cancel culture*), koji je izvorno bio povezan s otkazivanjem sastanaka ili događaja, ali se razvio u društvenu pojavu koja isključuje pojedince, ideje ili organizacije zbog percipiranih štetnih ponašanja, diskriminacije ili uvredljivosti. Ovaj fenomen posebno izaziva kontroverze u akademskim krugovima, gdje su intelektualna sloboda i raznolikost mišljenja ključni. Rad počinje definiranjem kulture otkazivanja i raspravlja o njezinim korijenima u bojkotima pokreta za građanska prava, koji su imali za cilj pozvati javne osobe na odgovornost. Dalje ispituje kako je kultura otkazivanja prodrla u sveučilišta, stvarajući polarizirano akademsko okruženje gdje profesori i studenti riskiraju da budu "otkazani" zbog izražavanja kontroverznih ili politički nekorektnih stavova. Opisuje kako mlađe

¹⁰¹ Henry, W., Gardner, S. (2024). *Education in the Age of Woke*. Journal of Didactics of Philosophy. 8. str. 1-18.

generacije odrastaju u vremenu polarizacije, potaknute dijelom društvenim mrežama i politikom identiteta. To je dovelo do akademskih okruženja u kojima studenti očekuju da sveučilišta zauzmu stav o kulturnim i identitetskim pitanjima. Društvene mreže se spominju kao glavni faktor u pojačavanju polarizacije stvaranjem "*eho komora*" i poticanjem reaktivnih, umjesto reflektivnih, odgovora na različita stajališta.¹⁰²

Sveučilišta, koja su nekoć smatrana utvrdoma otvorene rasprave, sada su središte kontroverzi o kulturi otkazivanja. Sukob proizlazi iz nastojanja da se pomire sloboda izražavanja s pozivima na odgovornost i uključivost. Primjeri zabrane govornika i akademske cenzure ilustriraju taj sukob. Kultura otkazivanja djeluje kroz institucionalne i reputacijske mehanizme, koristeći dinamiku moći unutar organizacija i javnu sferu društvenih medija. Ove dinamike često zamagljuju granice između intelektualnih i moralnih kriterija, što komplicira rasprave o istini, pravdi i stvaranju znanja. Iako je prvotno bila prominentna u SAD-u, kultura otkazivanja proširila se globalno, prilagođavajući se lokalnim društveno-političkim kontekstima. Na primjer, u Europi se slučajevi kulture otkazivanja često isprepliću s povijesnim, kulturnim i religijskim dinamikama. Dokument raspravlja o paradoksalnoj prirodi kulture otkazivanja: ona ima za cilj promicati odgovornost i pravdu, ali često potiče podjele i isključivanje. Postavlja ključna pitanja o definiranju uvredljivosti, postavljanju granica i ulozi moći u oblikovanju diskursa. Zagovornici reformi predlažu stvaranje okruženja u kojem istina i pravda mogu koegzistirati, naglašavajući poniznost, reflektivnost i dinamičnu intersekcionalnost kako bi se ublažili negativni učinci kulture otkazivanja.¹⁰³

Ovaj dokument učinkovito prikazuje kulturu otkazivanja kao složeno i kontroverzno pitanje. Uravnotežuje povijesnu analizu sa suvremenim studijama slučaja, pružajući uvide u njezine operativne mehanizme i društvene implikacije. Smještanjem kulture otkazivanja u akademski kontekst, dokument ističe važnost intelektualne slobode i demokratskog diskursa. Sveukupno, dokument predstavlja izazovno i inspirativno štivo koje potiče kritičko promišljanje o dinamici kulture otkazivanja i njezinim društvenim posljedicama.¹⁰⁴

5.6. Etika Umjetne Inteligencije (AI), UNESCO Okvir kompetencija za AI i Smjernice za korištenje GenAI-a u obrazovanju i istraživanju

¹⁰² Khalil, M.F. (2021). *Cancel culture: An introduction*. European Academy on Religion and Society (EARS). Dostupno na: <https://europeanacademyofreligionandsociety.com/news/cancel-culture-an-introduction/>

¹⁰³ Khalil, M.F. (2021). <https://europeanacademyofreligionandsociety.com/news/cancel-culture-an-introduction/>

¹⁰⁴ Buck, R. A., Khalil, M. F., Kanbier, N. and Smalbrugge, M. (2021). "*Cancel Culture*." EARS: Cancel Culture.

Dokument pod nazivom "*Preliminarna studija o etici umjetne inteligencije (AI)*" fokusira se na širok spektar etičkih implikacija vezanih za umjetnu inteligenciju u područjima kao što su obrazovanje, kultura, komunikacija, znanstveno znanje i izgradnja mira. Studija započinje raspravom o brzom usponu umjetne inteligencije i njezinim značajnim društvenim i kulturnim implikacijama. AI je prikazana kao transformativna tehnologija koja utječe na mnoga područja, uključujući zdravstvo, obrazovanje, medije i sigurnost. Također se iznose zabrinutosti o potencijalnim egzistencijalnim rizicima koje AI nosi, na što su upozorili mislioci poput Stephena Hawkinga. AI se odnosi na strojeve koji mogu obavljati zadatke tradicionalno ograničene na ljudsku kogniciju, poput učenja, rasuđivanja i rješavanja problema. Dokument razlikuje "*teoretsku*" ili "*znanstvenu*" umjetnu inteligenciju i "*pragmatičnu*" ili "*tehnološku*" umjetnu inteligenciju. Prva pomaže istraživati pitanja o ljudskoj inteligenciji, dok se druga fokusira na praktične primjene, od automatiziranog donošenja odluka do robotike.

AI predstavlja izazove i prilike u obrazovanju, preoblikujući uloge nastavnika i učenika. Naglašava se potreba za prekvalifikacijom radnika zbog automatizacije, kao i AI-ova uloga u obrazovnim procesima. Nove kompetencije, poput kritičkog mišljenja i svijesti o algoritmima, ključne su u svijetu kojim dominira umjetna inteligencija. Upotreba AI-ja u prirodnim, društvenim i životnim znanostima postavlja pitanja o znanstvenom razumijevanju i objašnjenju. AI može predviđati ishode bez pružanja uzročno-posljedičnih objašnjenja, što može izazvati tradicionalne poglede na znanost i povjerenje u nju. AI ima implikacije na kreativnost, kulturnu raznolikost i jezik. Može surađivati s ljudima u umjetničkim pothvatima, ali otvara pitanja o autorstvu i autorskim pravima. Dominacija AI platformi u medijima može marginalizirati manje dominantne kulture i jezike. AI igra značajnu ulogu u obradi i širenju informacija. Iako može unaprijediti novinarske aktivnosti, također može širiti dezinformacije, doprinoseći polarizaciji mišljenja i podrivajući demokratski diskurs. AI ima potencijal u prevenciji sukoba, ali njegova upotreba u ratu (npr. autonomno oružje) izaziva etičke dileme. AI može poboljšati donošenje odluka u vojnim kontekstima, ali također može uvesti nepredvidljivost i eskalirati sukobe.¹⁰⁵

Studija istražuje etičke dimenzije AI-ja u različitim sektorima, uključujući obrazovanje, znanost, kulturu i sigurnost, čime daje cjelovitu sliku. Usklađena je s misijom UNESCO-a da promiče mir i održivi razvoj, naglašavajući potrebu da AI služi čovječanstvu. Obrađuje aktualna pitanja poput AI u donošenju odluka, potencijala za dezinformacije i etičkih izazova u obrazovanju i na tržištu rada. Dokument predstavlja dobro istraženo istraživanje etičkih izazova koje nosi umjetna inteligencija.

¹⁰⁵ UNESCO (2019). *Preliminary study on the Ethics of Artificial Intelligence*. World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology. Paris.

Integrira zabrinutosti iz različitih područja i pruža širok pogled na društveni utjecaj AI-ja. Međutim, kako se AI nastavlja razvijati, bit će nužan daljnji dijalog i razvoj konkretnih etičkih okvira.

Umjetna inteligencija (AI), sve značajnije utječe na obrazovanje, redefinirajući metode podučavanja i mijenjajući ulogu učitelja. AI ima sposobnost obrade velikih količina podataka, prepoznavanja obrazaca i stvaranja sadržaja, čime pruža mogućnosti za unaprjeđenje obrazovnih procesa. Međutim, AI također donosi izazove, uključujući ugrožavanje ljudske autonomije, narušavanje privatnosti te potencijalno pogoršanje društvenih nejednakosti. U obrazovnom kontekstu, prekomjerno oslanjanje na AI može umanjiti ulogu učitelja, smanjujući podučavanje na niz automatiziranih zadataka. Kako bi se ti rizici ublažili, ključno je pažljivo osmisliti načine korištenja AI-ja u obrazovanju te podržati učitelje u razvoju potrebnih kompetencija. Učitelji su ključni akteri u ovom procesu; oni trebaju osigurati etičnu primjenu AI-ja, dok olakšavaju i unaprjeđuju proces učenja. Za to im je potrebna kontinuirana podrška u profesionalnom razvoju.¹⁰⁶

Okvir kompetencija za AI osmišljen je kako bi podržao učitelje u etičnom i sigurnom korištenju AI tehnologija, zadržavajući njihovu ključnu ulogu u obrazovnom procesu. Glavna ciljna publika ovog okvira su učitelji osnovnih predmeta koji koriste AI za podršku učenju, dok okvir također služi kao smjernica za edukatore učitelja, donositelje politika i školske voditelje u razvoju programa obuke i procjeni AI kompetencija. Okvir kompetencija za AI oslanja se na UNESCO-v okvir ICT kompetencija iz 2018., koji pruža smjernice učiteljima za integraciju digitalnih tehnologija u obrazovanje. Oba okvira stavljaju naglasak na osnaživanje učitelja s potrebnim vještinama, osiguravajući pritom da ljudska interakcija ostane središnji element obrazovnog procesa.¹⁰⁷

U radu se ističe 5 ključnih principa AI okvira kompetencija:

- “Inkluzivna digitalna budućnost” - Učitelji igraju ključnu ulogu u osiguravanju ravnoteže između korištenja AI-ja i zaštite ljudskih prava, kao i promicanja kulturne raznolikosti. AI treba doprinijeti unaprjeđenju ljudskih sposobnosti i društvenih vrijednosti poput empatije i pravde.
- “Pristup smjeren na čovjeka” - AI mora služiti razvoju društvenog blagostanja, dok učitelji zadržavaju odgovornost za pedagoške odluke. Također je ključno osigurati inkluzivnost u pristupu tehnologiji, omogućujući svim učenicima jednak pristup prednostima AI tehnologija.

¹⁰⁶ UNESCO (2024) *Use of AI in education: Deciding on the future we want*. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/use-ai-education-deciding-future-we-want?hub=343>

¹⁰⁷ Fengchun, M., Cukrova, M. (2024). *AI Competency Framework for Teachers*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

- “Zaštita Prava Učitelja” - Kako AI transformira obrazovni sustav, potrebno je zaštititi prava i uloge učitelja putem odgovarajućih zakonskih odredbi. Dugoročna ulaganja trebaju podržati pristup učitelja AI alatima i omogućiti njihovu prilagodbu novim tehnologijama.
- “Pouzdan i Održiv AI” - AI alati koji se koriste u obrazovanju moraju zadovoljiti visoke standarde sigurnosti, pouzdanosti i etičke sukladnosti. Validacija tih alata trebala bi uključivati procese koji osiguravaju usklađenost s obrazovnim i ekološkim ciljevima.
- “Cjeloživotno Profesionalno Učenje” - AI pismenost ključna je za kontinuirani profesionalni razvoj učitelja. Okvir promiče cjeloživotno učenje, osiguravajući podršku institucija u razvoju AI kompetencija.

Okvir kompetencija za AI temelji se na pet dimenzija: pristupu usmjerenom na čovjeka, etici AI-ja, osnovama i primjenama AI-ja, AI pedagogiji i profesionalnom razvoju. Također identificira tri razine razvoja kompetencija učitelja: "Stjecanje", "Produbljivanje" i "Stvaranje", koje omogućuju napredovanje od osnovne pismenosti prema naprednim kompetencijama. Okvir kompetencija za AI pruža temelj za odgovorno i učinkovito korištenje umjetne inteligencije u obrazovanju, osnažujući učitelje da koriste AI kao alat za poboljšanje učenja, a ne kao zamjenu za ljudski rad. Njegova usklađenost s etičkim principima i inkluzivnim vrijednostima omogućuje uravnoteženo integriranje AI tehnologija u obrazovni sustav, uz zadržavanje fokusa na ljudsku interakciju i profesionalni razvoj.¹⁰⁸

Dokument pod nazivom "*Smjernice za generativnu umjetnu inteligenciju (GenAI) u obrazovanju i istraživanju*" koji je izdao UNESCO pruža sveobuhvatan okvir i analizu potencijala generativne umjetne inteligencije u obrazovnom i istraživačkom kontekstu. Cilj je uskladiti ogromne mogućnosti koje GenAI nudi s njenim inherentnim rizicima. Smjernice integriraju uvide o regulatornim okvirima, etičkim razmatranjima i praktičnim primjenama kako bi se osiguralo da ove tehnologije služe najboljem interesu čovječanstva uz očuvanje temeljnih obrazovnih vrijednosti.

Uvođenje GenAI-ja u obrazovanje i istraživanje je revolucionarno jer omogućuje automatizaciju, kreativne rezultate i poboljšanu angažiranost. AI može obraditi velike količine podataka, pomažući učenicima i nastavnicima u upravljanju informacijama i stvaranju obrazovnih materijala. Međutim, njezina primjena zahtijeva pažljivu regulaciju kako bi se riješili rizici poput privatnosti podataka, etičkih dilema i nejednakosti. Dokument naglašava rizike poput povećanja digitalnih razlika, jačanja pristranosti, širenja dezinformacija i ugrožavanja prava intelektualnog vlasništva. Također se izražava zabrinutost zbog homogenizacije sadržaja i smanjenja raznolikosti obrazovnih materijala. Smjernice ističu potrebu za čvrstim i inkluzivnim regulatornim okvirima kako

¹⁰⁸ Fengchun, M., Cukrova, M. (2024). str. 16-20.

bi se zaštitila ljudska autonomija i potaknula etička upotreba AI-ja u obrazovanju. Pozivaju se na suradnju vlada, nastavnika i developera GenAI-ja u stvaranju inkluzivnih regulacija. Predlaže se opremanje nastavnika i istraživača AI kompetencijama kako bi se osigurala njihova osnaženost, a ne zamjena tehnologijom. Preporučuju se programi cjeloživotnog profesionalnog razvoja kako bi se prilagodili novim primjenama AI-ja. Dokument daje prioritet korištenju GenAI-ja za smanjenje razlika u pristupu obrazovanju, posebno u nedovoljno razvijenim regijama. Naglašava se promicanje kulturne i jezične raznolikosti putem prilagođenih AI rješenja. Dokument spekulira o ulozi AI-ja u redefiniranju tradicionalnih metoda vrednovanja znanja i pedagoških modela. Naglašava važnost očuvanja ljudski orijentiranog pristupa obrazovanju, gdje AI ne zamjenjuje, već nadopunjuje ljudsku interakciju.¹⁰⁹

Ove smjernice predstavljaju pravovremen i vrijedan resurs za donositelje politika, edukatore i istraživače. Učinkovito se bave izazovima i mogućnostima koje donosi GenAI, zagovarajući etički i ljudski orijentiran pristup obrazovanju.

5.7. Utjecaj digitalnih medija na razvoj djece

U digitalnom dobu tehnologija i mediji revolucioniraju ljudsku komunikaciju, mijenjajući način mišljenja i doživljavanja svijeta kako djece tako i odraslih. Dokument se bavi utjecajem digitalnih medija na emocionalni, socijalni i moralni razvoj djece te raspravlja o obrazovnim strategijama potrebnima za suočavanje s tim izazovima. Digitalni mediji duboko utječu na emocionalni život djece, potičući nestrpljenje i sklonost trenutnom zadovoljenju potreba. Nedostatak stvarnih, licem-u-lice emocionalnih interakcija često ograničava sposobnost djece za refleksiju, regulaciju emocija i empatiju. Naglašava se važnost učenja djece kako zastati, reflektirati i razviti vrline poput strpljenja i razboritosti u digitalnom okruženju.

Iako društveni mediji povezuju ljude, često rezultiraju površnim odnosima i osjećajem usamljenosti, pri čemu se mnogi mladi osjećaju izolirano unatoč velikim online mrežama. Dokument ističe važnost stvarnih, interpersonalnih odnosa u razvoju socijalnih vještina i naglašava potrebu obrazovnog sustava da suzbije digitalnu otuđenost promicanjem smislenih socijalnih interakcija. Digitalni mediji predstavljaju izazov tradicionalnom moralnom razvoju, omogućujući neetičke

¹⁰⁹ UNESCO (2024) *Generation AI: Navigating the opportunities and risks of artificial intelligence in education*. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/generation-ai-navigating-opportunities-and-risks-artificial-intelligence-education?hub=343>

prakse poput plagiranja i mijenjajući percepciju intelektualnog vlasništva. Dokument naglašava važnost podučavanja *digitalne etike*, poticanja kritičkog mišljenja i balansiranja moralnog pluralizma koji karakterizira globalno, digitalno društvo.¹¹⁰

Autor rad zaključuje s Preporukama za obrazovni proces:

- “Promicanje samopoštovanja” – Pomoći djeci da cijene svoju jedinstvenost izvan digitalne validacije
- “Emocionalno obrazovanje” – Učiti učenike kako prepoznati i konstruktivno upravljati emocijama
- “Pripadnost zajednici” – Graditi okruženja koja prioritet daju stvarnim, licem-u-lice interakcijama.)
- “Kreativnost” - Kroz umjetnost i inovacije pripremiti učenike za brze tehnološke promjene.
- “Učiteljev *Eros*” – Učitelji bi trebali nadahnjivati učenike vlastitom kreativnošću, empatijom i otpornošću¹¹¹

Dokument naglašava potrebu da obrazovni sustavi daju prednost cjelovitom razvoju učenika umjesto pukog tehnološkog usavršavanja. Razvijanjem emocionalnih, socijalnih i moralnih kompetencija, odgojno-obrazovni djelatnici mogu bolje pripremiti djecu za suočavanje sa složenostima digitalnog doba.

¹¹⁰ Globokar, R. (2018). *Impact of digital media on emotional, social and moral development of children*. Nova prisutnost, XVI (3) str. 554.-559.

¹¹¹ Globokar, R. (2018). str. 556-559.

5.8. Neformalno obrazovanje; “EVE - Etičko i vrijednosno obrazovanje”

U okviru neformalnog obrazovanja sve su češći projekti i programi koji promiču etičko obrazovanje za djecu od najranije dobi. Etičko i vrijednosno obrazovanje (*EVE - Ethical and Value Education*) predstavlja relativno novi pristup.

“Naziv etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima odnosi se na sve aspekte obrazovanja koji su na izravan ili neizravan način povezani s etičkom dimenzijom života, a koji se mogu strukturirati, regulirati i pratiti kroz odgovarajuće obrazovne metode i alate”¹¹²

Ciljevi etičkog i vrijednosnog obrazovanja usmjereni su na potrebe modernog društva, koje je suočeno s krizom koja nije samo financijska i politička, već i etička. Potreba za etičkim obrazovanjem postaje sve izraženija. Ovaj suvremeni pristup naglašava poticanje djece i mladih na mišljenje o vrijednostima, umjesto jednostavnog usvajanja stavova o tome što je ispravno ili pogrešno. Cilj je da djeca sama razmišljaju o vrijednostima i donose vlastite zaključke.

“Glavni ciljevi EVE-a su: poticanje etičkog mišljenja, svijesti, odgovornosti i suosjećanja kod djece, omogućavanje uvida u ključna etička načela i vrijednosti, te opremanje djece intelektualnim sposobnostima kao što su kritičko mišljenje, evaluacija, refleksija, otkrivanje, razumijevanje i donošenje odluka, kao i razvijanje nekognitivnih vještina poput suosjećanja za donošenje odgovornih moralnih odluka. Također, cilj je stvaranje i razvoj učionice ili škole kao etičke zajednice, kao i promišljeno smještanje pojedinaca unutar šire lokalne i globalne zajednice s ciljem doprinosa općem dobru”¹¹³

Kroz razne metodološke smjernice, poput Kritičkog mišljenja, Filozofije za djecu, Sokratskog dijaloga, Procesu shvaćanja vrijednosti, Holističkog etičkog učenja, Primjene etičkih dilema, situacija sukoba i misaonih eksperimenata, Priča i biografskog učenja, Strategije prevencije sukoba, Moralnog donošenja odluka i drugih, razvijaju se nove metode i obrazovni materijali čiji je cilj potaknuti djecu na mišljenje o moralnim vrijednostima. Sve to omogućuje učenicima da reflektiraju o svijetu oko sebe, kritički pristupaju stvarnosti te razumiju etičke dileme i probleme.

“Navedene sposobnosti omogućuju djeci da prevladaju predrasude, diskriminaciju i druge neetične stavove i prakse. EVE vodi djecu prema traženju temeljnih vrijednosti, značenja i svrhe

¹¹² Ćurko, B, Feiner, F., Gerjolj, S., Juhant, J., Kreß, K., Mazzoni, V., Mortari, L., Pokorny, S., Schlenk, E., Strahovnik; V. (2015). *Ethics and Values Education - Manual for Teachers and Educators*, Ljubljana: Project: ETHIKA - Ethics and values education in schools and kindergartens. str. 5.

¹¹³ Ćurko, Bruno et all. (2015). str. 5.

života, te njeguje stav poštovanja prema drugima (bilo da se radi o pojedincu ili zajednici), dok pojedinačna uvjerenja, stavove i vrijednosti prenosi u praksu. Zbog toga, EVE se ne može ograničiti na jedan ili nekoliko školskih predmeta, budući da njegova sveobuhvatna priroda etičkog mišljenja i svijesti zahtijeva interkulturalni i integrativni pristup”¹¹⁴

Etičko i vrijednosno obrazovanje treba imati integrativni i interkurikularni pristup. Kada promatramo situaciju u Republici Hrvatskoj, etičke teme zajedno s metodološkim smjernicama i metodama EVE obrazovanja prikladne su za predmete poput Hrvatskog jezika, Prirode, kao i za različite odgojne predmete odgojne predmete (glazbeni, tjelesni i likovni). Učitelji razredne nastave, uz odgovarajuću obuku, mogli bi provoditi EVE programe kroz većinu predmeta koje predaju. Slično se može primijeniti i u predškolskim ustanovama. Za učenike i nastavnike predmetne nastave od petog do osmog razreda osnovne škole moguće je kreirati zanimljiv i učinkovit kurikulum. Etičko i vrijednosno obrazovanje postaje sve prisutnije u neformalnim oblicima obrazovanja. Ovdje su predstavljena tri europska projekta koja se bave ovim pitanjem:

- LITTLE (Learning Together To Live Together) - usmjeren na osposobljavanje učitelja za etičko obrazovanje.
- ETHIKA - istražuje stavove i potrebe učitelja u vezi s etičkim obrazovanjem te razvija relevantne materijale i kurikulum.
- ETHOS - fokusira se na etičko obrazovanje u osnovnim i predškolskim ustanovama.

Projekti su povezani i nadopunjuju se, a temelje se na istraživanju potreba odgajatelja i učitelja te razvoja materijala za etičko obrazovanje. Uočeni su izazovi, poput integracije etičkog obrazovanja u postojeće kurikulume i nedostatka znanja kod učitelja, što otežava provedbu. Međutim, učitelji koji su sudjelovali u ovim projektima brzo su prepoznali vrijednost EVE metodologije. Projekti poput ovih nude konkretne materijale i rješenja za uvođenje etičkog obrazovanja u formalne obrazovne sustave, s ciljem poticanja kritičkog mišljenja i etičkog mišljenja kod djece.¹¹⁵

¹¹⁴ Ćurko, Bruno et al. (2015). str. 5-6.

¹¹⁵ Ćurko, B., Kovačević, A. (2018). *European Projects related to Ethical Education in Primary and Secondary Schools*. Metodički ogleđi. 25(2). str. 85-107.

5. 9. Kritika udžbenicima iz Etike - Metoda: "Napiši svoj udžbenik!"

Učitelji su se slijepo vodili udžbenicima i time poticali učenike na učenje činjenica napisanih u udžbenicima nepromijenjenog sadržaja desetljećima. Udžbenici nastali pod kurikulumom škole za život to otežavaju jer njihova namjena postaje pomoćnim izvorom za razumijevanje. Tim se vodi pretpostavkom da je učitelj učenicima objasnio ključne pojmove i pravilno ih uputio u bit nastavne jedinice. Dakle izmijenjen je redoslijed. Ne polazi se od udžbenika kojeg obrađuje nastavnik na način pasivnog prenositelja informacija gdje je učenik pasivni primatelj informacija, već sve polazi od učitelja koji bi trebao biti šibica koja će zapaliti vatru u učenikovom mozgu te dodati udžbenik kao drvo koje će razbuktati tu vatru. Ovo je slučaj kod većine predmeta u osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju, no izaziva veću problematiku kod humanističkih predmeta, samim time možda i najveću u etici.

Zašto ne bi trebao postojati udžbenik iz etike?

Evo nekoliko argumenata zašto smatram da nije potreban udžbenik iz etike:

- Etika istiskuje veću angažiranost učitelja i ne može proći kao predavanje pretežito faktičkih informacija. Stoga se čini kao da udžbenici koji bi trebali imati svrhu pomagala, čine upravo suprotno i bivaju odmagala u razumijevanju biti etike i kasnijoj životnoj primjeni. Udžbenik iz etike bi bio prihvatljiv kao pomagalo u vidu povijesnog pregleda etičara i njihovih ideja, pojmova i smjerova u etici. Ali ne i potpuno oslanjanje učitelja na udžbenik. Nepostojanje udžbenika na neki način "prisiljava" učitelja i učenike na aktivno učenje.
- Etička stajališta, mišljenja, pitanja, ideje,... mijenjaju se iz dana u dan. Udžbenici se pišu s ciljem dugogodišnjeg korištenja.
- Etička stajališta, mišljenja, pitanja, ideje,... razlikuju se od osobe do osobe. Udžbenici ne mogu osigurati uključivanje svačijih.
- Udžbenici ograničavaju ostvarivanje kritičkog mišljenja i samostalan dolazak do znanja. A to bi trebali biti ključni alati za ostvarivanje ciljeva i ishoda iz etike.
- U udžbenicima su obrađene teme i primjeri često daleki učenicima. Dobivanjem povratnih informacija od učenika o njihovim načinima života, generacijskim trendovima i interesima učitelj može odabrati primjere koji bi njima bili bliži i lakše shvatljivi.
- Ostvarivanje ciljeva novog kurikuluma uz klasični tip udžbenika ovisi o razini angažiranosti učitelja, a to je teško kontrolirano i provjerljivo. Dok u ovom slučaju učenik može i sam doći do ostvarivanja tih ciljeva.

U *Tablici 1.*, prikazanoj u nastavku, uspoređuju se dvije vrste materijala, odnosno obrazovnih metodičkih pomagala ovisno o mogućoj ostvarivosti ključnih, kurikulumom propisanih, odgojno-obrazovnih ciljeva u nastavi Etike. S jedne strane, „klasični udžbenik“ naglašava tradicionalne metode poučavanja, uglavnom se oslanjajući na angažiranost i vodstvo učitelja. S druge strane, pristup „Napiši svoj udžbenik!“ potiče kreativno i interaktivno uključivanje učenika, nudeći im mogućnost odabira tema, povezivanja etičkih problema s vlastitim iskustvima te samostalnog istraživanja i bilježenja moralnih dilema. Ovakva usporedba pokazuje kako različite strategije mogu pridonijeti razvoju etičkog mišljenja, argumentacije i moralnog djelovanja, čime se učenike usmjerava prema dubljem razumijevanju etičkih koncepata i praktičnoj primjeni stečenih znanja u svakodnevnom životu.

Tablica 1. Usporedba ostvarivosti odgojno-obrazovnih ciljeva kurikulumu Etike u klasičnom tipu udžbenika i u prijedlogu “Napiši svoj udžbenik!”

Odgojno-obrazovni ciljevi	Klasični udžbenik	Napiši svoj udžbenik!
Upoznavanje s etikom kao filozofijskom i znanstvenom disciplinom: predmetno polje, pojmovlje, specifični pristup problemima, povijest i razvoj filozofsko-etičke misli, ključni pristupi, teorije, autori i djela.	obrađivanje ključnih povijesnih pristupa teorija autora i djela	obrađivanje ključnih povijesnih pristupa teorija autora i djela postojanje pojmovnika postojanje lente vremena
Razvoj vještina moralne i etičke prosudbe i rješavanja problema svakodnevnoga života te univerzalnih problema ljudske i neljudske egzistencije prethodno prepoznatih kao moralnih, odnosno etičkih problema, oslanjajući se pritom na etički instrumentarij (koncepti, metode, teorije, autori).	oslanja se isključivo na angažiranost učitelja	kroz zadatke poput “usporedi film s mitom”, “izaberi novinski članak i sagledaj ga s etičke i moralne strane”, pogledaj vijesti i izaberi jednu koja dotiče etička pitanja
Razvoj sposobnosti povezivanja interdisciplinarnih znanstvenih sadržaja (društveno-humanističkih i prirodnih) s vlastitim iskustvima, neznanstvenim pristupima i filozofsko-etičkim pristupom (pluriperspektivnost) kao pretpostavka cjelovitoga sagledavanja, artikuliranja i razrješavanja etičkih problema (integrativnost) suvremenog i budućeg društva te svijeta suočenog s nepredvidivim posljedicama nagla znanstveno-tehnološkog razvoja.	oslanja se isključivo na angažiranost učitelja	u slobodnom prostoru učenik bilježi svoje svakodnevne etičke dileme, a poticaj dolaska do njih ostvaruje se kroz rješavanje zadataka i dopuštanje učenicima da sami biraju sebi zanimljive i bliske teme

Odgojno-obrazovni ciljevi	Klasični udžbenik	Napiši svoj udžbenik!
Razvoj i njegovanje etičkog i bioetičkog senzibiliteta, odnosno skrbi za dobrobit sebe samih, drugih ljudi, budućih generacija, drugih živih bića i okoliša osvještavanjem vlastite uloge u svijetu, društvu i lokalnoj zajednici te poticanjem učenika na moralno djelovanje.	oslanja se isključivo na angažiranost učitelja	učenicima se nakon predavanja predlaže npr. skiciranje stripovskog crteža sebe u jednom od načina brige za sebe i svoje okoline, gdje kroz proživljavanje primjera najlakše dolaze do spoznaje i svijesti o moralnom djelovanju
Potpora učeniku u suočavanju s vlastitim, zajedničkim i globalnim problemima istraživanjem, razumijevanjem, razvijanjem, preispitivanjem i obranom vlastitoga stajališta, pristupa i izbora.	oslanja se isključivo na angažiranost učitelja	u slobodnom dijelu učenik zapisuje/skicira svoje svakodnevne dileme gdje se suočava s njima, a ne da ih potiskuje i ignorira
Razvoj vještina argumentacije (logički utemeljeni moralni i etički sudovi), prezentacije (organizacija, iznošenje i obrana stajališta) i komunikacije (aktivno slušanje, razumijevanje, kritičko prihvatanje i opovrgavanje) kao ključnih pretpostavki kritičkoga mišljenja, naglašavajući pritom prihvatanje i poštovanje drugih osoba i različitoga mišljenja.	oslanja se isključivo na angažiranost učitelja	svoje dileme, stavove, pitanja...provodi kroz priloženi predložak iznošenja problema, argumentacije, obrane oba stajališta...

Prijedlog rješenja problema - "Napiši svoj udžbenik"

Kroz proučavanje raznih udžbenika i kurikulumuma iz Etike, dolazim do zaključka kako je gotovo suludo postojanje univerzalnog udžbenika za taj predmet. Vodeći se prvom činjenicom da su prihvatljivi stavovi promjenjivi iz dana u dan (što bi zahtijevalo barem godišnje izdavanje novih udžbenika), da su stavovi različiti od mjesta do mjesta (ovo se ne može isključiti nazivanjem toga predrasudama kada smo svjesni da okolina i društvo znatno utječe na pojedinca), da su interesi raznih srednjih škola (od gimnazija do strukovnih kojima se često samo ugura gimnazijski pristup jer nema drugog), te sagledavajući najmanju jedinicu, da se svaka osoba razlikuje jedna od druge, a tim i njihovi interesi i stavovi.

Ideja

Ideja ovog rješenja pretpostavlja dolazak do povratnih informacija od učenika, njihovih želja, interesa i mišljenja. Te vođeno tim uzimanje u obzir istih, od strane učitelja, i njihovo uključivanje u sadržaj obrade gradiva. S tim se dobiva lakše približavanje i razumijevanje gradiva i kasnijih promišljanja i djelovanja kada se učenicima objasni da im Etika nije nešto strano, nešto daleko,

nastalo u staroj Grčkoj i nedostupno njima; već nešto što čini svakodnevnu sastavnicu njihovog života te da će razumijevanjem i primjenom iste biti bliže spoznaji samog sebe, svoje okoline i društva. Također prikazati razumijevanje etike kao nešto što će im isključivo biti od pomoći, a ne nešto što im zadaje glavobolje pri učenju i prema čemu će stvoriti mržnju. No, za ostvarivanje ovoga potrebno je uputiti i učitelje na toleranciju učeničkih interesa i stavova (naravno samo ako oni bivaju u granicama dobrog), što često nedostaje zbog generacijskog jaza i nepokušavanjem razumijevanja druge strane. Smatram da ukoliko bi se poštivali ovi minimalni uvjeti da utoliko ne bi ni profesorima “veći zahtjevi kurikulumu” više stvarali toliki problem a i da bi se u budućnosti ostvarila veća tolerancija različitosti u društvu (što trenutno biva velik kamen spoticanja na putu do boljeg društva).

Plan izvedbe

Kao što smo već spomenuli ranije, kurikulum već sada potiče korištenje raznih drugih izvora van udžbenika. Učenje iz raznih izvora stvara pomutnju pri konačnom ponavljanju i jasno da je puno lakše učiti kada je sve sadržano na jednom mjestu. Bilježnice su do sada imale tu ulogu zabilježavanja natuknica s predavanja, no kvaliteta zapisanih informacija i to što zapisivanje u većini slučajeva biraju pojedinci ne može sa sigurnosti garantirati siguran izvor za učenje. Ova zamisao je možda najbliža vježbenici, jer bi imala nekakve smjernice i zadane zadatke, no vježbenica nikada nije imala namjenu materijalu za učenje, već isključivo provjeri već stečenog znanja ili pogrešno stečenog znanja. Ovdje bi učenici imali predložak po kojem bi se vodili ali s ciljem izrade materijala iz kojeg će njima kasnije biti najlakše učiti i djelomičnu slobodu pri odabiru sadržaja koje žele učiti. Stečeno znanje bi se vrednovalo prema izradi njihovog “udžbenika” i usmenoj provjeri znanja iz istih. Za dodatni poticaj bi se mogla održavati državna natjecanja u izradi najboljih udžbenika koji bi bili nagrađeni. Pretpostavka je da je ovo način na koji bi se s najvećom mogućnosti ostvarili očekivani ishodi iz kurikulumu, potaknulo učenike na etičko i moralno promišljanje i djelovanje, potaknula kreativnost i kritičko mišljenje te bi izradom bili pripremljeni za obaveze fakultetskog obrazovanja poput pisanja seminarskih radova i stjecanja sposobnosti prepoznavanja bitnog od manje bitnog što će im biti od pomoći kod učenja iz opsežnih literatura.

Predložak “*Napiši svoj udžbenik!*” može biti u obliku gotove vježbenice u koju se ispunjava zadano. Može biti opcija korištenja bilježnice u koju se zadaci i smjernice iz predloška samostalno upisuju. I treća, digitaliziranog udžbenika koja opet ima dvije opcije - printanje predložaka i ubacivanje u mapu i druga isključivo digitalna. Prva opcija se čini dosta ograničavajuće, dok druga možda pruža preveliku slobodu gdje je vjerojatnost neurednosti problem koji bi mogao zasjeniti kvalitetu sadržaja pri sagledavanju sveukupnog dojma. Digitalizirane opcije zvuče najkompatibilnije pružajući dovoljnu slobodu i jednake predloške. Vjerojatno bi najidealniji izbor bio pisanje rukom na

predavanjima te kasnije digitalno upisivanja - zbog psihomotoričkog pamćenja - no to se možda čini prevelikim zahtjevom za jedan predmet u srednjoj školi.

Tablica 2. Što predložak udžbenika sadrži?

Uvodni dio	Središnji dio - za svaku cjelinu	Završni dio
naslovna stranica	list cjeline	predložak za rješavanje etičkog problema
upute	listovi za jedinice	lente vremena
pitanje o etici koje učenik ispunjava prije početka predavanja, te na samom kraju	zadaci	pojmovnik
	listovi za umne mape	bilješke
	listovi za pitanja i odgovore	
	slobodan prostor	

Uvodni dio, osim naslovnice gdje učenik upisuje svoje ime i godinu, obuhvaća upute. U uputama jasno je objašnjeno učenicima kako koristiti predložak i smjernice za ispunjavanje. Učenici će na samom početku biti upućeni na pouzdane izvore na koje će se moći oslanjati za točne informacije poput: e-sfere, i-nastava na *YouTube-u*, *TedTalk*, *Hrčak*...te koje će moći koristiti pri popunjavanju svog udžbenika ili za pomoć u učenju i razumijevanju. No, za rješavanje zadataka bit će poticani na potpunu slobodu u odabiru izvora, biti poticani samostalnom potragom za informacijama, ali i naučeni naglašavanjem korištenih izvora te upoznavanjem s pojmom “fake news” i “clickbait”. Ovdje će se razvijati učenikovo kritičko mišljenje u samostalnom preispitivanju i zaključivanju o validnosti informacija. Osim toga uvodni dio obuhvaća i prvi zadatak koji glasi: “Što znaš o etici?”. Na taj dio učenici odgovaraju s bilo kojom informacijom koju znaju o etici i taj dio ispunjavaju na prvom satu, dok drugi dio povezanog zadatka ispunjavaju na kraju godine s

odgovorom na pitanje: “Što si novo naučio/la o etici?”. Iz ovog zadatka učenici će biti svjesni svog

ETIKA ZA ŽIVOT

Napiši svoj udžbenik!

Autor: _____
Godina: _____

Upute

Ovo će biti tvoj udžbenik iz Etike. Cilj je da napraviš udžbenik za sebe, onako kako ti želiš, onako kako će tebi biti od pomoći kada ti zatreba. Imaš slobodu pisanja rukom ili tipkovnicom. Na početku obrađivanja cjeline upisat ćeš jedinice koje obradiš. Tokom predavanja zapisati ćeš ono što se tebi čini važnim na način koji će tebi pomoći. Po završetku obrade cjeline predlažen da sastaviš umnu mapu o naučenom te uz pomoć profesora postaviš sebi pitanja za projeru znanja i odgovoriš na njih. Udžbenik već sadrži i nekoliko zadataka kako bi te usmjerili na kreiranje vlastitog kvalitetnog sadržaja. Sadržan je prostor postupne slobode, gdje ćeš moći postavljati svoje etičke i moralne dileme i mišljenja, obraditi što želiš, crtati, lijepiti ulomke iz časaka... Pri kraju udžbenika imaš dvije lene vremena u koje ćeš knoškati, kako budiš ušlo/la na predavanju, upisat ćeš godine u autore i prištape etici. Također na samom kraju imaš pojmovnik u koji ćeš upisati novonastale pojmove. Ovaj udžbenik, na kraju godine, će tvoj profesor ocijeniti uz usmena projeru. Ako želiš udžbenik možeš predati na natječaj gdje će najbolji udžbenici biti javno objavljeni i nagrađeni!

Izvori za dolazak do sigurnih informacija:
(za nadopunjavanje propušenog gradiva, pomoć u razumijevanju...)
• <https://www.cslcm.hr/prclstaj-udžbenik/0dhd2a5-dedd-1265-b215-1fe23130befa4>
• i-nastava
• hrčak

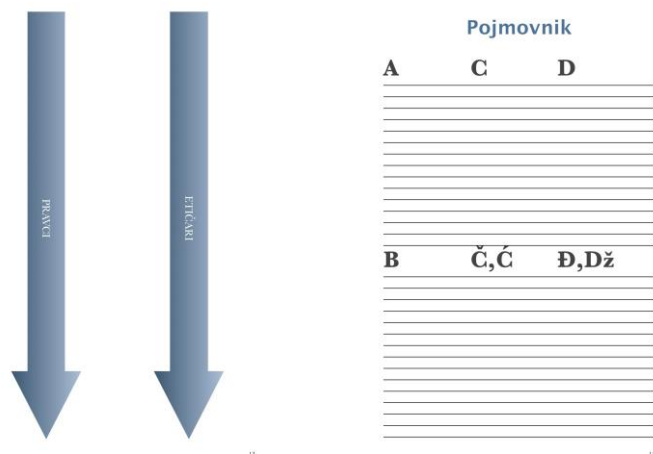
U rješavanju zadatah kreativnih zadataka potičemo te da se koristiš kojim god izvorima, ali i da navedeš kojih pri korištenju istih.

Slika 6. Primjer naslovne stranice za “Napiši svoj udžbenik!”;

Slika 7. Primjer uvodne stranice s uputama za “Napiši svoj udžbenik!”

napretka i znati da predmet nisu slušali uzalud.

Središnji dio sa svojim stavkama namijenjen je predložak za pojedinu obrađivanu cjelinu. Sadrži list cjeline u koju se upisuje njen naziv i postepeno obrađene jedinice iz nje. S tim u nastavku slijede listovi za obrađivane jedinice na kojima se upisuje naslov, na crte ono što učenik smatra ključnim sažetkom/natuknicama i na dnu upisuje ključne pojmove. Zatim slijede možda najbitnije stavke “udžbenika”, a to su zadaci vezani za cjelinu ali kojima će učenik pokušati sam sebi približiti gradivo i samostalno doći do zaključka s pomoću slobode izbora tema koje želi i korištenjem kreativnosti pri tomu. Pa tako uzimanjem za primjer zadatak za cjelinu “Mit i Etika”, obrađivano u prvom razredu gimnazija, prateći kurikulum, može postaviti zadatak da izaberu jedan od 5 mitova priloženih u udžbeniku na e sferi i usporede ga s filmom, serijom, igricom, stripom...po želji. Ovdje bi se učenicima trebao privući interes za zadatak jer imaju slobodu izabira npr. svog najdražeg filma, a s tim da obave zadatak, svatko će s razumijevanjem pročitati sve mitove da bi znali kojeg odabrati i s kojim mogu što usporediti. Ovim principom bi se vodili i ostali zadaci i u kurikulumu navedene izborne teme, u većini slučajeva bi bile dane na odabir samom učeniku. U nastavku slijedi slobodni prostor za zabilježavanje promišljanja učenika, etičkih i moralnih pitanja. S obzirom na to da na ovom dijelu učenik ima potpunu slobodu preporučuje se ispunjavanje i crtanjem ili lijepljenjem/ubacivanjem raznih ulomaka koji ga zanimaju. Također tu bi bio i ostavljen prostor za

Slika 11. Primjer pojmovnika u završnom dijelu za "Napiši svoj udžbenik!";

Slika 12. Primjer lente vremena u završnom dijelu za "Napiši svoj udžbenik!"

učenja koje učenici biraju kako bi si olakšali. U početku jedini pristup učenju je bio iz literature, s vremenom su to zamijenili filmovi i videouradci. Ne znamo što će sljedeće doći, no znamo da ne smijemo pustiti da nam obrazovanje bude nabranje činjenica bez razumijevanja. "Škola za život", prateći europske norme za kvalitetno obrazovanje, idejno je na dobrom putu k odgoju samostalnih, svjesnih sebe i okoline i naučeni biti kritički nastrojeni prema informacijama koje im se daju. No, još uvijek nije ta ideja izvedena u praksi kako je zamišljena, naime sputavaju je učitelji, ne najbolje pojašnjeni sadržaji kurikuluma i načini ostvarivanja istih u učionici te općenito nedovoljno razjašnjena ideja kurikuluma nastavnicima, autorima udžbenika i učenicima. Etika je jedan od predmeta u srednjim školama koji ima najveću ulogu pri ostvarivanju međupredmetnih ciljeva kompetencija učenika. Problem nastaje u hrvatskom školstvu što se na etiku podcjenjuje i ona je u većinskom mišljenju javnosti samo zamjena za Vjeronauk. To je korijen problema. No, promjena toga ne nazire se u bliskoj budućnosti. Stoga se fokusirajmo na dio koji možemo promijeniti. Učitelji u ovom kurikulumu imaju veliku slobodu pri održavanju nastave, kako o samom gradivu, načinu predavanja tako i o odabiru udžbenika. Stavljajući u odnos ciljeve učenja etike i bilo koji od udžbenika, možemo jasno shvatiti, koliko god on precizno pratio teme zadane u kurikulumu, ono ne može biti ostvarivo oslanjanjem isključivo na udžbenik. To je navedeno i u kurikulumu. Pa korištenje raznih drugih izvora i materijala je preporučeno i podupire se samostalno istraživanje učenika. No, ponavljanje ili učenje za evaluaciju, znatno je otežano ako je raštrkano s raznih izvora. To nam daje ideju da bi ih trebalo grupirati na jednom mjestu. Ideja "Napiši svoj udžbenik!" potiče učenikovo samostalno istraživanje, sposobnost izdvajanja važnih informacija i u slobodi primjenjivanja naučenih etičkih i moralnih ideja i stavova na učeniku bliske i zanimljive teme. A to se postiže rješavanjem predloženih zadataka i u dugoročno pogledu će naučiti učenika da samostalno dolazi do kreativnih primjena i rješavanja problema. Cilj je od ovog "udžbenika" da učenik sastavi nešto iz čega

će njemu biti najlakše učiti i da ima sve na jednom mjestu. Etika uči za život, pa tako i udžbenik može ostati vodilja na koju će se pojedinac vraćati i reflektirati o svom životu i spoznavati sebe i svoju okolinu.

6. Zaključak

Etika kao školski predmet može predstavljati temelj za razvoj moralnih vrijednosti, kritičkog mišljenja i društvene kohezije. Ovaj rad istražuje različite pristupe i prakse učenja i poučavanja etike u svijetu, analizirajući njihove prednosti, izazove i kulturnu relevantnost. Obrazovanje i osposobljavanje nastavnika zaduženih za poučavanje etike u školama ne može biti jednokratno. Svakog dana nastaju novi izazovi s kojima se odgojno-obrazovne institucije i njihovi zaposlenici suočavaju. Inovativna rješenja bi trebala kontinuirano nastajati kao odgovori na novonastale izazove. Uspješni primjeri, poput integriranog kurikuluma za etiku u Finskoj i sekularnog, ali inkluzivnog okvira u Njemačkoj, pokazuju potencijal etike da oblikuje otvorene, empatične pojedince sposobne za rješavanje složenih moralnih dilema. Ovi sustavi naglašavaju aktivno učenje, dijalog i prilagodljivost, osiguravajući da Etika ostane relevantna u suvremenom globalnom kontekstu. Inicijative u zemljama poput Nizozemske dodatno naglašavaju kritičko mišljenje, omogućujući učenicima da se suoče s etičkim implikacijama suvremenih društvenih pitanja.

S druge strane, izazovi s kojima se suočavaju zemlje poput Hrvatske i Poljske ukazuju na potrebu za dodatnom edukacijom nastavnika, podizanjem javne svijesti i strukturalnom podrškom. U ovim kontekstima, Etika kao predmet često nailazi na otpor zbog društveno-političkih faktora, ograničenih resursa ili nedovoljne usklađenosti kurikuluma, čime se ograničava njen transformativni potencijal.

Ovaj rad zagovara uravnotežen pristup koji kombinira tradiciju i inovaciju kako bi se kreirali inkluzivni i prilagodljivi okviri za etiku. Prioriteti uključuju permanentnu edukaciju nastavnika, međunarodnu suradnju i korištenje novih pedagoških tehnologija. Naglasak na dijalogu i interdisciplinarnoj povezanosti može osnažiti učenike za etičko i kritičko suočavanje s globalnim izazovima. Etika nije samo puki školski predmet, već ključna društvena investicija. Rješavanjem postojećih nedostataka i oslanjanjem na njene snage, škole mogu igrati ključnu ulogu u oblikovanju generacija koje će promovirati temeljne etičke vrijednosti, toleranciju i globalno građanstvo. Kao ideal vizije nastavnog predmeta etika može se smatrati put k budućem, drugačijem, promišljenom, empatičnom i pravednom društvu.

Literatura

- Alamir, S. (2018). „Exploring How Secondary Teachers Promote Critical Thinking“, *Journal of Teaching and Education*. Institute of Education, University of London 08(02). 193-214.
- Alexander, R. (2004). „Dialogic Teaching and the Study of Classroom Talk“, *International Journal of Educational Research*.
- Alibašić, A. (ur.) (2007). *Religija i sekularna država - Uloga i značaj religije u sekularnom društvu iz muslimanske, kršćanske i jevrejske perspektive sa fokusom na Jugoistočnu Europu*. Zbornik Međunarodnog simpozija Religija i sekularna država, Sarajevo (BiH), 21.-24. listopada. Dostupno na: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=f9b1afe9-cad5-f06e-5f90-5d3c1da143b3&groupId=252038 (konzultirano 20.8.2024.)
- Amati, G. (2021). „Italy: Should we learn about Dante or the Bible?“ in *Education and Religion in Europe*; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. 37-39.
- Amati, G., Khalil, M. F., Tessier, L., Clerx, A. (2021). *EARS dossier Education and Religion in Europe*. EARS. Dostupno na: <https://europeanacademyofreligionandsociety.com/wp-content/uploads/2021/06/EARS-dossier-Education-and-Religion-in-Europe.pdf> (konzultirano 15.1.2025.)
- Andal, A. G. (2020). „Rethinking Dialogue Practices among Children: Philosophy for Children and Phenomenology as Approach towards Conflict Resolution in a Diverse Classroom“ u *Journal of Dialogue Studies* (8). 134-151. Dostupno na: <https://www.dialoguestudies.org/wp-content/uploads/2021/01/Aireen-Grace-Andal-Rethinking-Dialogue-Practices-among-Children-Philosophy-for-Children-and-Phenomenology-as-Approach-towards-Conflict-Resolution-in-a-Diverse-Classroom.pdf> (konzultirano 28.8.2024.)
- Autorski tim projekta “Kurikulum za transparentnost, kurikulum za odgovornost” (2015) *Etika i antikorupcija: Kurikulum za univerzitete i priručnik za rad sa studentima*, Centar za razvoj medija i analize u partnerstvu sa Udruženjem INFOHOUSE i Omladinskim komunikativnim centrom, Sarajevo. Dostupno na: https://apik.ba/obuka/materijal-za-ucenje/BOS_univerzitet_WEB.pdf (konzultirano 21.8.2024.)
- Avramovic, S. (2016). „Religious education in public schools and religious identity in post-communist Serbia“. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. 64(3) 25-56.
- Bajrović, V. (2018). *Vjeronauk u školama, da ili ne? Teško se oteti dojmu da je za veliki broj roditelja taj predmet neka vrsta 'političke iskaznice'*. Dostupno na: <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/Vjeronauk-u-skolama-da-ili-ne-tesko-se-oteti->

[dojmu-da-je-za-veliki-broj-roditelja-taj-predmet-neka-vrsta-politicke-iskaznice-563758](#)

(konzultirano: 15.8.2024.)

- Banks, J. A. (2015). *Multicultural Education: Issues and Perspectives*, 8th Edition, Wiley
- Barić Đurđević, M. (2020). *O istini i laži u politici pod okriljem suvremenih medija*, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb
- Bertucio, B. (2023). *Religion and Democratic Education*; u J. Culp, J. Drerup, and D. Yacek (ur.) *The Cambridge Handbook of Democratic Education*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Handbooks in Education). 531-549.
- Bruner, J. (1996) *The Culture of Education*, Harvard University Press.
- Buck, R.A. (2021). *The myth of meritocracy*. European Academy on Religion and Society (EARS). Dostupno na: <https://europeanacademyofreligionandsociety.com/education/the-myth-of-meritocracy/> (konzultirano 5.8.2024.)
- Buck, R. A., Khalil, M. F., Kanbier, N. and Smalbrugge, M. (2021). „Cancel Culture“ *EARS: Cancel Culture*.
- Bullough Jr., R. V. (2011). „Ethical and moral matters in teaching and teacher education.“ *Teaching and Teacher Education*, 27(1), 21-28.
- Calhoun, C. (2008). *Secularism, citizenship, and the public sphere*. *Hedgehog Review*. 10(3). 7-21. Dostupno na: https://eprints.lse.ac.uk/42645/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_Calhoun,C_Secularism%20citizenship_Calhoun_Secularism%20citizenship_2016.pdf (konzultirano 7.8.2024.)
- Callahan, D. (1980). *The Role of Ethics in Modern Society*, Hastings Center Report.
- Campbell, E. (2013). *Teaching Ethics in Schools*. *Educational Philosophy and Theory*.
- Carr, D. (1998). "Moral Formation, Cultural Attachment or Critical Thinking?" *Journal of Philosophy of Education*.
- Chang, H. (2021). „Germany: Coping with diversity in Religious Education. Education and Religion in Europe“ u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur). A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. 29-31.
- Cliffe, J., Solvason, C. (2022). „The Messiness of Ethics in Education“. *Journal of Academic Ethics*. 20(3). 101-117.
- Corley, K. (2014). „Bringing Ethics into the Classroom: Making a Case for Frameworks, Multiple Perspectives and Narrative Sharing.“ *International Education Studies*.
- Ćurko, B. (2018). „Europski projekti povezani s etičkim obrazovanjem u osnovnim i srednjim školama“. *Metodički Ogledi: Časopis Za Filozofiju Odgoja*.

- Ćurko, B. (2012). *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike* (Doktorska disertacija), Filozofski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu.
- Ćurko, B. (2017). *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*. Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.
- Ćurko, B, Feiner, F., Gerjolj, S., Juhant, J., Kreß, K., Mazzoni, V., Mortari, L., Pokorny, S., Schlenk, E., Strahovnik, V. (2015). *Ethics and Values Education - Manual for Teachers and Educators*, Ljubljana: Project: ETHIKA - Ethics and values education in schools and kindergartens. 5.
- Ćurko, B., Kovačević, A. (2018). *European Projects related to Ethical Education in Primary and Secondary Schools*. *Metodički ogledi*. 25(2). 85-107.
- Debray, R. (2002). *Rapport de mission - L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque*. Paris: Odile Jacob.
- Digital Media Literacy: What is an echo chamber? URL: Digital Media Literacy: What is an echo chamber? URL:<https://edu.gcfglobal.org/en/digital-media-literacy/what-is-an-echo-chamber/1/>(konzultirano 15.1.2025.)
- Donev, D., (2021). „Nužnost uvođenja sadržaja etičkoga obrazovanja u nastavu“. *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, 28(2). 37-52.
- Donev, D. (2018). *(Bio)ethical Education for Young People in Macedonia*. Ethics of Emerging Biotechnologies: From Educating the Young to Engineering Posthumans.
- Drmić, H. (2022). *Lažne vijesti i teorija sposobnosti*. Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:652557> (konzultirano 7.1. 2025.)
- Džamonja-Ignjatović, T., Baucal, A. and Radić-Dudić, R., (2009). „Civil education in elementary and secondary schools in Serbia: Evaluation study“ *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 3(3). 711-723.
- “*Eksperimentalni Kurikulum Nastavnoga Predmeta Svijet i Ja Za Osnovne Škole.*” (2023) Mzo.Gov.Hr. Dostupno na: <https://mzom.gov.hr/vijesti/eksperimentalni-kurikulum-nastavnoga-predmeta-svijet-i-ja-za-osnovne-skole/5525>. (konzultirano 9.8.2024.)
- Elliott, D. (2018). *The Evolution of Ethics Education 1980-2015*. Springer EBooks.
- Engelstad, F., Larsen, H., Rogstad, J., Steen-Johnsen, K. (2017). *Institutional Change in the Public Sphere: Views on the Nordic Model*.
- Fengchun, M., Cukrova, M. (2024). *AI Competency Framework for Teachers*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Dostupno na: <https://doi.org/10.54675/ZJTE2084>. (konzultirano 15.1.2025.)

- Firinci Orman, T. (2017). *Ethics versus Pseudo-Ethics: How to Improve Ethical Reasoning Skills in a Classroom?*.
- Forster, J.D. (2012). „Codes of ethics in Australian education: Towards a national perspective“. *Australian Journal of Teacher Education* 37(9). 1-18.
- Franken, L. (2023). *Religion Education and 'weak' Religious Education: Common Concerns*. *Religionspädagogische Beiträge*. 46. 65-77.
- Freire, P. (2000). *Pedagogy of the Oppressed*, Bloomsbury Academic.
- Fuchs, R., Vican, D., Milanović Litre, I. (2011) *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH. Dostupno na: http://mzos.hr/datoteke/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf (konzultirano 21.8.2024.)
- Gardner, S. (2024). „Education in the Age of Woke“. *Journal of Didactics of Philosophy*.
- Gaščić, D. (2019) *Vjeronauk imaju u redovnom terminu, a etiku subotom: "Ne možemo drukčije organizirati nastavu"*, *Srednja.hr*. Dostupno na: <https://www.srednja.hr/novosti/vjeronauk-imaju-redovnom-terminu-a-etiku-subotom-ne-mozemo-drukcije-organizirati-nastavu/>. (konzultirano: 15.8.2024.)
- Globokar, R. (2018). „Impact of digital media on emotional, social and moral development of children.“ *Nova prisutnost*, XVI (3), 545-559.
- Grubišić, I. (1991). „Vjeronauk u odgojno-obrazovnom procesu - da ili ne?“, *Crkva u svijetu*, 6(1). 74-79.
- Habte, A., Bishaw, A., Lechissa, M. (2021). „Beyond policy narratives: exploring the role of pedagogical beliefs in classroom practices of secondary school Civics and Ethical Education teachers“, *Smart Learning Environments* 8(1). 1-26.
- Hamberg, A., Pieters, T. (2021.) „The Netherlands: A clearly defined situation or a fine line?“ *Education and Religion in Europe*; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. 41-43.
- Hannikainen, P., Hannikainen, M. (2021). *Finland: Religious ed of Religion and Society*, Amsterdam. 21-23.
- Halstead, J. M. (1996) "Ethics and Education: Some Misunderstandings", *Journal of Moral Education*.
- Hansen, F. T. (2015). „The Call and Practice of Wonder: How to Evoke a Socratic Community of Wonder in Professional Settings.“ In M. Noah Weiss (Ed.), *The Socratic Handbook: Dialogue Methods for Philosophical Practice*. Vol. 9. LIT Verlag. 217-244. Dostupno na:

https://vbn.aau.dk/ws/portalfiles/portal/229505351/SocraticPractices_Hansen_.pdf (konzultirano 12.12.2024.)

- Hartner, D. F. (2015). „Should Ethics Courses Be More Practical?“, *Teaching Ethics*. 15(2). 349-368.
- Haydon, G. (2006). *Ethics in Education*, Continuum.
- Henry, W., Gardner, S. (2024). „Education in the Age of Woke“. *Journal of Didactics of Philosophy*. 8. 1-18.
- Holmes, W., Miao, F., Tawil, S., Giannini, S. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO Publishing.
- Holliday, I. (2022), *Most Canadians Think Schools Should Teach Morals and Values, but Which Ones?*, Angus Reid Institute. April 14. Dostupno na: <https://angusreid.org/morality-schools-blog/> (konzultirano 20.8.2024.)
- Hrvatski Sabor (2002), *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica*. Narodne novine. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_07_83_1359.html (konzultirano 15.8.2024.)
- Ilic, V. (1978). *Can ethics be taught*. Nature.
- Jackson, R., Miedema, S., Weisse, W., Willaime, J.P. (2007). *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*.
- Kanios, A., Weissbrot-Koziarska, A. (2024) „Social Competencies of Students of Science and Social Majors for Volunteer Work“. *The Journal of Theology, Education, Canon Law and Social Studies Inspired by Pope John Paul II*. 14. 109-128.
- Karajić, N., Ivanec, D., Geld, R., Spajić -Vrkaš, V. (2019) *Vrednovanje Eksperimentalnoga Programa Škola Za Život u Školskoj Godini 2018./2019*. Filozofski Fakultet Sveučilišta U Zagrebu. Dostupno na: <https://mzom.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/Evaluacija-Skola-za-zivot//Vrednovanje%20eksperimentalnoga%20programa%20Skola%20za%20%C5%BEivot%20u%20%C5%A1kolskoj%20godini%202018.%20-%202019.%20-%20objedinjeno%20izvjesce.pdf>. (konzultirano 21.8.2024)
- Khalil, M.F. (2021). *Cancel culture: An introduction*. European Academy on Religion and Society (EARS). Dostupno na: <https://europeanacademyofreligionandsociety.com/news/cancel-culture-an-introduction/> (konzultirano 7.1.2025.)
- Kittelmann Flensner, K. (2018). „Secularized and Multi-Religious Classroom Practice-Discourses and Interactions.“ *Education Sciences*. 8.

- Kenngott, E. (2016). „Life Design-Ethics-Religion Studies: non-confessional RE in Brandenburg (Germany)“, *British Journal of Religious Education*. 39. 1-15.
- Kodelja, Z., Bassler, T. (2004). „Religija i školovanje u otvorenom društvu: Okvir za informirani dijalog, Otvoreno Društvo. Dostupno na: https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/8a177060-3e07-412e-824b-2a84f7507156/y_bosnian_0.pdf (konzultirano: 5.8.2024.)
- Kohlberg, L. (1981). *The Philosophy of Moral Development*, Harper & Row.
- Kojčić, Z. (2018), „Country Report: Croatia - Teaching Ethics in Schools in Croatia“, *Journal of Didactics of Philosophy*. Vol. 2.
- Kojčić, Z. „Croatia - Ethics Community.” n.d. Croatia - Ethics Community. Dostupno na: <https://ethics.community/regions/croatia/> (konzultirano 11.8.2024.)
- Koshtayeva, G. (2022). „The role and importance of the problem of ethics in education. Cypriot“, *Journal of Educational Sciences*.
- Lapis, G. (2023). *Religion, Education, and the 'East 'Addressing Orientalism and Interculturality in Religious Education Through Japanese and East Asian Religions: Addressing Orientalism and Interculturality in Religious Education Through Japanese and East Asian Religions*.
- Latif, D. (2022). „Dilemmas of Religious Education, Freedom of Religion and Education in Cyprus“, *Religions*. 13.
- Lee, L. (2019). „The Benefits of Teaching Ethical Dilemmas“, *Edutopia*. July 18. Dostupno na: <https://www.edutopia.org/article/benefits-teaching-ethical-dilemmas> (konzultirano 20.8.2024.)
- Llorent-Vaquero, M., 2018. „Religious Education in Public Schools in Western Europe“, *International Education Studies*, 11(1). 155-164.
- Lončar, Božidar (2023) „Diskriminacija u Crkvi: etika - da, krizma - ne! “Moj se jedva krizmao u toj župi...”, *Dubrovački Vjesnik*. Dostupno na: <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/hrvatska-i-svijet/pria-iz-okolice-splita-razotkrila-diskriminaciju-u-crkvi-etika-da-krizma-ne-moj-se-jedva-krizmao-u-toj-upi-1344841> (konzultirano 15.8.2024.)
- Macaulay, H. (2021). *Norway: Christianity and controversies*. Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. 45-46.
- Macaulay, H. (2021). *Sweden: A secular Scandinavian state*, Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries .European Academy of Religion and Society, Amsterdam, 65-66.

- Madalińska-Michalak, J. (2018). „Challenges in Teaching: Perceptions and Experiences of Teachers of Ethics in Poland“, *Labor Et Educatio*.
- Marinović Bobinac, A., (2007). „Komparativna analiza kurikuluma za religijsko obrazovanje: primjer četiri katoličke zemlje“, *Metodika: časopis za teoriju i praksu metodikâ u predškolskom odgoju, školskoj i visokoškolskoj izobrazbi*, 8(15). 408-424.
- Maxwell, B., Tremblay-Laprise, A.A., Filion, M. (2015). „A survey of ethics curriculum in Canadian initial teacher education“, *McGill Journal of Education* 50(1), 15-37.
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2023), *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. Dostupno na: <https://mzom.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/OsnovneSkole/Cjelodnevnaskola/Eksperimentalni-kurikulum-nastavnoga-predmeta-Svijet-i-ja-za-osnovne-skole.pdf> (konzultirano 8.9. 2024.)
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2023), *Eksperimentalni Program OSNOVNA ŠKOLA KAO CJELODNEVNA ŠKOLA: Uravnotežen, Pravedan, Učinkovit i Održiv Sustav Odgoja i Obrazovanja* (Inačica Doradena Prema Komentarima i Prijedlozima s Javnog Savjetovanja). Dostupno na: <https://mzom.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/OsnovneSkole/Cjelodnevnaskola/Eksperimentalni-program-Osnovna-skola-kao-cjelodnevnaskola.pdf>. (konzultirano: 8.9.2024)
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2019), *Kurikulum nastavnog predmeta Etika za gimnazije u Republici Hrvatskoj*. ISBN: 978-953-8103-75-9 Dostupno na: https://skolazazivot.hr/wp-content/uploads/2020/06/ETK_kurikulum.pdf (konzultirano 25.1.2025.)
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2019), *Kurikulum nastavnog predmeta Islamski vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. ISBN:978-953-8103-72-8 (konzultirano 15.8.2024.)
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2019), *Kurikulum nastavnog predmeta Katolički vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. ISBN:978-953-8103-70-4 (konzultirano 15.8.2024.)
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2019), *Kurikulum nastavnog predmeta Pravoslavni vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. ISBN: 978-953-8103-71-1 (konzultirano 15.8.2024.)
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. *Što uključuje kurikulumarna reforma?* Dostupno na: http://www.kurikulum.hr/sto_ukljucuje_kur_reforma/ (konzultirano 20.8.2024.)

- Mishra, R. (2017). „Emergence of Ethics in Education“, *International Journal of New Technology and Research (IJNTR)*.
- *National Education Systems: Croatia - Overview* (2024), Eurydice. Dostupno na: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/croatia/overview> (konzultirano: 15.8.2024.)
- Niklová, M., Hanesova, D. (2024). „Religious Education as a Platform for Pupils Social Development and Prevention of Internet Addiction: The Case of Slovakia“, *Religions*. 15.
- Noddings, N. (2007). *Philosophy of Education*, Westview Press.
- Nussbaum, M. C. (2000). *Women and human development: The capabilities approach* (Vol. 3). Cambridge university press.
- Olejárová, G. P. (2017). *Virtues and consequences in teaching ethics*. Human Affairs.
- „Osnovna škola kao cjelodnevna škola - Uravnotežen, pravedan, učinkovit i održiv sustav odgoja i obrazovanja - gov.hr.“ (2023) e-Građani. Dostupno na: <https://gov.hr/hr/osnovna-skola-kao-cjelodnevna-skola-uravnotezen-pravedan-ucinkovit-i-odrziv-sustav-odgoja-i-obrazovanja/2591>. (konzultirano 9.8.2024.)
- Pastor, E. (2010). „Educational pluralism and freedom of religion: recent decisions of the European Court of Human Rights“, *British Journal of Religious Education*. 32. 19-29.
- Pavlović, M. (2024), *Communism Is Gone, Religious Freedom Has Come*. European Academy on Religion and Society (EARS). Dostupno na: <https://europeanacademyofreligionandsociety.com/education/communism-is-gone-religious-freedom-has-come/> (konzultirano 11.8.2024.)
- Pavlović, M. (2021). *Serbia: Religious Education frozen at the starting point*. Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. 57-59
- Pettersson, H. (2020) „The Conflicting Ideals of Democracy and Critical Thinking in Citizenship Education“, *Philosophy of Education*, 75, 355 - 368.
- Pew Research Center (2017), *Europe's Growing Muslim Population*. Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/20/2017/11/FULL-REPORT-FOR-WEB-POSTING.pdf> (konzultirano: 5.8.2024.)
- Pieters, T. (2021) *Gokuism: The anime religion*. European Academy on Religion and Society (EARS). Dostupno na: <https://europeanacademyofreligionandsociety.com/news/gokuism-the-anime-religion/> (konzultirano: 6.9.2024.)
- Piršl, E., Garmaz, J., Mendl, H., Malović, N., Vujica, K., Komáromi, M., Mandarić, B.V., Barudžija, G., Filipović, A.T., Barić, D. and Šegina, T., (2022, March) *Religijsko obrazovanje u*

interkulturalnoj Europi: zbornik radova. Religijsko obrazovanje u interkulturalnoj Europi. Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet.

- Porcarelli, A. (2023). „Institutionalizing the Relationship between Religious Teaching and Religious Freedom: The Case of the Republic of San Marino“. *Religions*, 14.
- Pritchard, M. (2013). „Teaching Practical Ethics“, *International Journal of Applied Philosophy*.
- Pusztai, G., Rosta, G. (2023). „Does Home or School Matter More? The Effect of Family and Institutional Socialization on Religiosity: The Case of Hungarian Youth“. *Education Sciences*, 13.
- Ralston, S. J. (2008). „Teaching Ethics in the High Schools: A Deweyan Challenge“ *Teaching Ethics* 8(3). 73-86.
- Rambaud, T. (2013) „Odvojenost crkve od države u Njemačkoj i Francuskoj: komparativna analiza“ *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, 4(15). 3-11.
- Relaño, E. (2009). „Educational pluralism and freedom of religion: recent decisions of the European Court of Human Rights“, *British Journal of Religious Education*, 32(1), 19-29. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/01416200903332049> (konzultirano: 21.8.2024.)
- Riegel, U., Rothgangel, M. (2023). „The impact of institutional context on research in religious education: results from an international comparative study“, *Journal of Religious Education*. 71.
- Roew, R. (2017). *Bavaria*. Ethics Community. Dostupno na: <https://ethics.community/regions/bavaria/> (konzultirano 5.8.2024.)
- Roew, R. (2019). *North Rhine-Westphalia*. Ethics Community. Dostupno na: <https://ethics.community/regions/north-rhine-westphalia/> (konzultirano 5.8.2024.)
- Rohova, O., Sychenko, V., Lysokolenko, T. (2024). „The Analysis of Ukrainian Policy in the Field of State-Religious Education: Secondary School“ *The Person and the Challenges*
- Sanjakdar, F., Apple, M.W. (Eds.). (2024). „Engaging Critical Pedagogy in Education: Global Phenomenon“, *Local Praxis* (1st ed.). Routledge.
- Scott, F. (2021). *Spain: Religious education up for debate*, Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. 61-63.
- Scott-Cracknell, M. (2021). *Ireland: A strong religious presence in the education system*, Education and Religion in Europe; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries. European Academy of Religion and Society, Amsterdam. 33.-35.
- South African Council for Educators. (2018). *Sace Professional Teaching Standards (Ptss)*. Sace Pts for Gazette. Dostupno na: https://www.sace.org.za/assets/documents/uploads/sace_84066-

2019-06-11-SACE%20Professional%20Teaching%20Standards%20Nov%202018%20X2.pdf

(konzultirano 5.8.2024.)

- Spanja, S. (2019). „Evaluacija kao pedagoški fenomen“, *Školski Vjesnik: Časopis Za Pedagogijsku Teoriju i Praksu*.
- Stančić, M. (2012). „Traganja za kvalitetom u obrazovanju - Kako smo podigli filozofska sidra i nasukali se u plitkim vodama politike“. *Posebna Pitanja Kvaliteta u Obrazovanju*.
- Stepkowski, D. & Pekala, J. (2020). „Ethics lessons: A school subject in the making“. *Kultura i Wychowanie*. 1. 9-25.
- Strahovnik, V., (2018). „Ethical education and moral theory“, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, 25(2), pp.11-29.
- Sulejmani, S., Jashari, R., Asani, H. (2024). „Religious Education in North Macedonia, The Current Situation and Hope“, *International Journal of Religion*. 5.
- Šaguda, T. (2020) *Vjeronauk u školi - argumenti za i zašto su oni protiv manjkavi*. Dostupno na: https://www.bitno.net/academicus/filozofija-academicus/Vjeronauk-u-skoli-argumenti-za-i-protiv/#google_vignette (konzultirano: 15.8.2024.)
- Šćuric, R. (2024). *Prva godina cjelodnevne: Doznali smo koliko je učenika umjesto Vjeronauka upisalo Svijet i ja*. Srednja.hr. June 30. Dostupno na: <https://www.srednja.hr/zbornica/prva-godina-cjelodnevne-doznali-smo-koliko-je-ucenika-umjesto-vjeronauka-upisalo-svijet-i-ja/> (konzultirano 20.8.2024.)
- Taevere, A. (2019) *Sažetak zaključaka praćenja i evaluacije za tehničku potporu provedbi cjelovite kurikularne reforme u hrvatskoj, Škola za Život*. Dostupno na: <https://skolazazivot.hr/sazetak-hrvatski/> (konzultirano: 21.8.2024.)
- Ten Have, H. (2016). „Ethics education: global, inspiring and challenging“, *International Journal of Ethics Education*.
- Tessier, L., Saulty, C. (2021). „France: A secular teaching of religious facts“, *Education and Religion in Europe*; u Amati, G., Clerx, A., Scott-Cracknell, M. (ur), A dossier by EARS on the role of religion in education in 17 European countries .European Academy of Religion and Society, Amsterdam. 25-27
- Ubani, M. (2018). „What makes students feel authentic in an integrated RE classroom?“, *Journal of Beliefs & Values*, 39. 1-13.
- Unodc; Malan, D., Lang, J., Zer-Gutman, L., Cooper, T., Desmet, C., Epley, N. et al. (2018). *Education for Justice (E4J) University Module Series: Integrity & Ethics Teaching Guide*. Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/e4j/E4J_Integrity_Ethics_TG_FINAL_20181001.pdf (konzultirano 20.8.2024.)

- UNESCO (2020), *Inclusive teaching: preparing all teachers to teach all students*, Global education monitoring report: policy paper, 43, Paris. Dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374447> (konzultirano 15.1.2025.)
- UNESCO (2024) *Generation AI: Navigating the opportunities and risks of artificial intelligence in education*. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/generation-ai-navigating-opportunities-and-risks-artificial-intelligence-education?hub=343> (konzultirano 15.1.2025.)
- UNESCO (2019). *Preliminary study on the Ethics of Artificial Intelligence*. World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology. Paris. Dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367823/PDF/367823eng.pdf.multi> (konzultirano 15.1.2025.)
- UNESCO (2007). *Philosophy, a School of Freedom - Teaching philosophy and learning to philosophize: Status and prospects*. Paris. 55.
- UNESCO (2024) *Use of AI in education: Deciding on the future we want*. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/use-ai-education-deciding-future-we-want?hub=343> (konzultirano: 15.1.2025.)
- Velema, F., Van Den Berg, D., Kienstra, N.(ur.) (2023). *Debating Ethical Dilemmas in the Classroom*. ethics.community. ISVW Uitgevers, Leusden. Dostupno na: <https://ethics.community/book/> (konzultirano 27.8.2024.)
- *Vjerski rat u njemačkim školama: Sve više đaka iz straha prelazi u islam* (2024), Bigportal.ba. Dostupno na: <https://bigportal.ba/vjerski-rat-u-njemackim-skolama-sve-vise-djaka-iz-straha-prelazi-u-islam/> (konzultirano 5.8.2024.)
- von Brömssen, K., Ivkovits, H., Nixon, G. (2020). „Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison“, *Journal of Beliefs & Values*. 41. 1-18.
- Ward, S. (2020). „Reconceptualizing the teaching of ethics in a global classroom“, *International Journal of Ethics Education* 5, no. 1 39-50.
- Weigele, A, Brandt, C.O. (2022), „‘Just keep silent’. Teaching under the control of authoritarian governments: A qualitative study of government schools in Addis Ababa, Ethiopia“, *International Journal of Educational Development*, Volume 88. Dostupno na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0738059321001504> (konzultirano: 20.8.2024.)
- Weinstein, M. (1982). „Critical Thinking and Education“, *British Journal of Educational Studies*.
- Wittmer, F., Waldhoff, C. (2019). Religious Education in Germany in Light of Religious Diversity: Constitutional Requirements for Religious Education. *German Law Journal*. 20(7). 1047-1065.

- Yaokumah, W. (2020). „Predicting and Explaining Cyber Ethics with Ethical Theories“, *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism (IJCWT)*. 10. 46-63.
- Zagorac, I. (2020). „Mogućnosti i granice odgoja za suosjećanje“. *Jahr*, 11 (2), 467-479. Dostupno na: <https://doi.org/10.21860/j.11.2.8> (konzultirano 21.8.2024.)

Popis priloga

- Slika 1. Tri međusobno povezane domene predmeta Svijet i ja, preuzeto s: MZO (2023) *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. 3. Dostupno na: <https://mzom.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/OsnovneSkole/Cjelodnevna-skola//Eksperimentalni-kurikulum-nastavnoga-predmeta-Svijet-i-ja-za-osnovne-skole.pdf> (konzultirano 8.9. 2024.)
- Slika 2. Snažna povezanost kurikuluma Svijet i ja s nastavnim predmetima i međupredmetnim temama, preuzeto s: MZO (2023) *Eksperimentalni kurikulum nastavnoga predmeta Svijet i ja za osnovne škole*. 76. Dostupno na: <https://mzom.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/OsnovneSkole/Cjelodnevna-skola//Eksperimentalni-kurikulum-nastavnoga-predmeta-Svijet-i-ja-za-osnovne-skole.pdf> (konzultirano 8.9. 2024.)
- Slika 3. Organizacijska područja kurikuluma Etike, preuzeto s: MZO (2019) *Kurikulum nastavnog predmeta Etika za gimnazije u Republici Hrvatskoj*. 8. Dostupno na: https://skolazazivot.hr/wp-content/uploads/2020/06/ETK_kurikulum.pdf (konzultirano 25.1.2025.)
- Slika 4. Organizacijska područja kurikuluma Etike kao odraz etičke kompetencije, preuzeto s: MZO (2019) *Kurikulum nastavnog predmeta Etika za gimnazije u Republici Hrvatskoj*. 9. Dostupno na: https://skolazazivot.hr/wp-content/uploads/2020/06/ETK_kurikulum.pdf (konzultirano 25.1.2025.)
- Slika 5. Odnos organizacijskih područja kurikuluma Etika i generičkih kompetencija, preuzeto s: MZO (2019) *Kurikulum nastavnog predmeta Etika za gimnazije u Republici Hrvatskoj*. 11. Dostupno na: https://skolazazivot.hr/wp-content/uploads/2020/06/ETK_kurikulum.pdf (konzultirano 25.1.2025.)
- Slika 6. Primjer naslovne stranice za "Napiši svoj udžbenik!"
- Slika 7. Primjer uvodne stranice s uputama za "Napiši svoj udžbenik!"
- Slika 8., 9. i 10. Primjeri središnjih listova za "Napiši svoj udžbenik!"
- Slika 11. Primjer pojmovnika u završnom dijelu za "Napiši svoj udžbenik!"
- Slika 12. Primjer lente vremena u završnom dijelu za "Napiši svoj udžbenik!"
- Tablica 1. Usporedba odgojno-obrazovnih ciljeva kurikuluma Etike u klasičnom tipu udžbenika i u prijedlogu "Napiši svoj udžbenik!"
- Tablica 2. Što predložak udžbenika sadrži?

Sažetak

U ovom radu analizirano je etičko obrazovanje u srednjim školama u Europi i svijetu, s posebnim naglaskom na položaj etike unutar nacionalnih kurikuluma te postojeće prakse i pedagoške pristupe u hrvatskim školama. Rad uspoređuje kurikulume i metode poučavanja etike u različitim obrazovnim sustavima, identificirajući dobre i loše prakse u integraciji etičkog sadržaja u nastavni plan, te nudi inovativna rješenja za unapređenje etičkog obrazovanja. Poseban je naglasak stavljen na ulogu etike u razvoju moralnog rasuđivanja, kritičkog mišljenja i društvene odgovornosti učenika, što postaje sve važnije u društvu koje je podložno brzim promjenama. Paralelno se razmatra i odnos između etike i vjeronauka te utjecaj sekularizacije na oblikovanje kurikuluma. Analiza identificira ključne trendove u europskom obrazovanju etike, uključujući uvođenje etike kao alternative vjeronauku, izazove pluralizma te utjecaj političkih i društvenih transformacija na etičko obrazovanje. Na kraju, rad donosi preporuke za poboljšanje etičkog obrazovanja kroz interaktivne i interdisciplinarne pedagoške strategije.

Ključne riječi: etika, obrazovanje, kritičko mišljenje, vjeronauk, kurikulum, metode

Summary

This paper examines the provision of ethics education in secondary schools across Europe and globally, with particular emphasis on the role of ethics within national curricula, existing practices, and teaching approaches in Croatian schools. The study explores how ethics is taught in various educational systems, comparing curricula and teaching methods. It also addresses the strengths and weaknesses of integrating ethics into school curricula and proposes innovative solutions to enhance ethics education. A key focus is the role of ethics in developing students' moral reasoning, critical thinking, and social responsibility. The challenges posed by rapid societal changes are highlighted in relation to the implementation of effective ethics education in classrooms, and the relationship between ethics and religious education is discussed, with particular attention to the impact of secularization on curricula. The paper identifies key trends in European ethics education, including the introduction of ethics as an alternative to religious instruction, the challenges of pluralistic societies, and the influence of political and societal changes on ethics education. Special attention is given to experimental programs and innovative approaches that could improve ethics

education in Croatian schools, offering solutions for emerging challenges. Finally, the paper provides recommendations for improving ethics education, emphasizing the need for interactive and interdisciplinary teaching approaches.

Key words: ethics, education, critical thinking, religious education, curriculum, methods

IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG/DIPLOMSKOG RADA*

Opći podatci o studentu/studentici

Ime i prezime	Antonela Radun
Vrsta ocjenskog rada	ZAVRŠNI/DIPLOMSKI (odabрати i označiti vrstu rada)
Naslov rada	Etika kao srednjoškolski nastavni predmet - Stanje, praksa i inovativna rješenja

Izjava mentora o izvornosti studentskog rada

Ime i prezime mentora/mentorice	Izv. Prof. dr. sc. Bruno Ćurko
Rad zadovoljava uvjete izvornosti	☒ DA/NE (označiti)
Obrazloženje mentora	<i>Rad kolegica Radun je autentičan, stvaran je bez TURNITIN i nema utulice istih preautentičnosti</i>

Nadnevak

27.2.2025.

Potpis mentora/mentorice

*popunjava se i prilaže u digitalnom obliku

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI*

kojom ja ANTONELA RADON (umjesto crte upisati ime i prezime), kao pristupnik/pristupnica za stjecanje kvalifikacije sveučilišnog prvostupnika / sveučilišne prvostupnice / sveučilišnog magistra / sveučilišne magistre (odaberi vrstu kvalifikacije koja se odnosi na studenta/studenticu) POVIJESTI UMJETNOSTI I FILOZOFIJE (umjesto crte upisati puni naziv studijskog programa), izjavljujem da je ovaj završni rad / diplomski rad (odaberi vrstu rada) rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i literatura.

Izjavljujem da niti jedan dio mogega završnog/diplomskog rada (odaberi vrstu rada) nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog/diplomskog rada (odaberi vrstu rada) nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Nadnevak

30. siječnja 2025.

Potpis studenta/studentice

*popunjava se i prilaže u digitalnom obliku

IZJAVA O POHRANI I OBJAVI ZAVRŠNOG/DIPLOMSKOG RADA

Student/studentica: Antonela Radun

Naslov rada: Etika kao srednjoškolski nastavni predmet -
Stanje, praksa i inovativna rješenja

Znanstveno područje i polje: Humanističke znanosti - Filozofija

Vrsta rada (završni ili diplomski): Diplomski rad

Mentor/mentorica rada (titula, ime i prezime): Izv. Prof. dr. sc. Bruno Ćurko

Komentor/komentorica rada (titula, ime i prezime): /

Članovi Povjerenstva (titula, ime i prezime):

1. Izv. Prof. dr. sc. Bruno Ćurko
2. Prof. dr. sc. Marita Brčić Kuljiš
3. Prof. dr. sc. Tonći Kokić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog rada (*odabrali odgovarajuću vrstu rada*) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog ocjenskog rada.

Kao autor/autorica izjavljujem da se slažem da se moj završni/diplomski rad (*odabrali odgovarajuću vrstu rada*), bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22)).

Split, 30. siječnja 2025.

Potpis studenta/studentice:

Napomena:

U slučaju potrebe odgađanja pristupa ocjenskomu radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanu/dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.